

Tord Tutturen

«En rik fortid, en sterk nutid og en sterk vilje til en stor fremtid»

En analyse av historiebruken ved Østfoldutstillingen 1930

Masteroppgave i historie
Veileder: Pål Thonstad Sandvik
Desember 2021

Tord Tutturen

«En rik fortid, en sterk nutid og en sterk vilje til en stor fremtid»

En analyse av historiebruken ved Østfoldutstillingen
1930

Masteroppgave i historie
Veileder: Pål Thonstad Sandvik
Desember 2021

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie

Forord

Det var dels gjennom arbeid med lokalhistorie og dels gjennom sommerjobben ved Fredrikstad Museum, at jeg kom over Østfoldutstillingen og andre utstillinger i Østfold på 1930-tallet. Da jeg søkte etter mer informasjon ble jeg forbauset over at det var skrevet så lite om disse utstillingene og generelt om store norske utstillinger, med noen hederlige unntak.

Emnet for denne oppgaven kombinerer mine interesser for norsk mellomkrigshistorie, lokalhistorie og historiebruk. Det har vært lærerikt og spennende å jobbe med Østfoldutstillingen. Jeg har latt meg fascinere av mellomkrigstidens fremtidstro i kombinasjon med en sterk historisk forankring.

Noen problemer har det vært på veien, mye grunnet at prosjektet ble gjennomført midt under en pandemi, som blant annet førte til stengte arkiver. Etter perioder der tungsinnet og mismotet var nær ved å ta overhånd, og jeg var nødt til å legge prosjektet bort, har jeg nå fullført på overtid. Det var ikke slik jeg hadde ønsket å fullføre denne masteroppgaven, men slik ble det.

En stor takk rettes til min veileder Pål Thonstad Sandvik for at prosjektet kom i havn. Jeg er takknemlig for ærlige tilbakemeldinger og gode innspill. En stor takk rettes også til min far som har lest korrektur på oppgaven.

Takk til Kari Grindland ved Østfold fylkes billedarkiv for gode tips i oppstartsfasen. Takk til Mona Beate Buckholm Vattekar på Borgarsyssel Museum for omvisning på museet og for tilsendt materiale, inklusive fra brevarkivet. Takk til de ansatte ved IKA Østfold for hjelp med arkivarbeidet. Takk også til mine medstudenter på lesesal 6392 for godt samhold i innspurten.

Det har vært fem interessante og innholdsrike år på bachelor- og masterprogrammet i historie ved NTNU Dragvoll. Jeg er takknemlig for all lærdom og dannelse og alle vennskap som har blitt knyttet på veien.

Alle feil og mangler ved denne oppgaven står jeg selv ansvarlig for.

Trondheim, 14. desember 2021
Tord Tutturen

Sammendrag

Østfoldutstillingen var fylkesutstilling i Sarpsborg sommeren 1930 som skulle vise hele fylkets stilling på nærmest alle områder. Utstillingen må forstås i en utstillingstradisjon som spenner fra verdensutstillinger til rurale, norske landbruksutstillinger. Siden Østfoldutstillingen var farget av sin tid og kan betraktes som en avspeiling av samtidens historiebevissthet, brukes utstillingen som et prisme for å innsikt i samtidens holdninger til fortid, tradisjon og fremtid. I den kulturhistoriske avdelingen av utstillingen hadde historie en egenverdi ettersom den hadde en stolthetsskapende og bevisstgjørende funksjon. Avdelingens fortelling er i tråd med en stolt, nasjonal historie, men med et nyansert syn på foreningstiden. På Hovedutstillingen ble historiske elementer brukt retorisk for å skape kontrast mellom fortid og nåtid, og for å understreke historiens gang som en fremskrittfortelling. Utstillingen kommuniserte en nøktern fremtidsvisjon og pekte mot en fremtid med elektriske bekvemmeligheter på mange områder. Utstillingens historiske forankring viser at historie og tradisjon hadde relevans og verdi i samtiden, et trekk vi også finner ved andre utstillinger og i samfunnet for øvrig i mellomkrigstiden.

Summary

The Østfold Exhibition was a regional exhibition held in Sarpsborg in the summer of 1930, with an ambition to show the level of progress in most areas. The exhibition is a part of a larger tradition which spans from World Fairs to rural Norwegian agricultural exhibitions. This dissertation utilises that the exhibition was shaped by its time and mirrors the historical consciousness of its time, to use the exhibition as a prism to explore contemporary attitudes to the past, tradition, and the future. In the Historical Section of the exhibition, history had value in itself because of its function of fuelling pride and creating awareness. The section's narrative was in line with a tradition of a proud, national history, although with a nuanced view of the Dano-Norwegian union. At the Main Exhibition, historical elements were used rhetorically to create contrast between past and present, and to assert a narrative of progress. The exhibition expressed a prudent view of the future and allured to a future with electrical conveniences in many areas. The exhibition's historical orientation shows that history and tradition had relevance and value, a trait which can be found at other exhibitions and in society in general in the interwar period.

Innhold

Kapittel 1: Innledning	6
Problemstilling	8
Historiografi	8
Østfoldutstillingen	8
Utstillingstradisjonen	9
Utstillingsmediet	11
Historieforståelse i mellomkrigstiden	11
Historiebruk ved utstillinger.....	12
Historiebevissthet	14
Erfaringsrom og forventningshorisont	15
Kilder.....	15
Primærkilder.....	15
Kildekritiske betraktninger.....	16
Oppgavens oppbygning.....	17
Kapittel 2: Østfoldutstillingen i utstillingstradisjonen	18
Innledning.....	18
Verdensutstillinger	18
1800-tallsutstillinger i Norge	19
Jubileumsutstillingen 1914.....	20
Norges varemesse – kjøp norsk!	21
Landsutstillingen 1928	22
Fylkesutstillinger på 1920-tallet.....	22
Arven fra landbruksutstillingene.....	24
Bygdeutstillinger	26
Østfoldutstillingen 1930 i utstillingstradisjonen	27
Visjoner for Østfoldutstillingen – «til gagn for fylkets fremgang».....	29
Konklusjon	31
Kapittel 3: Den kulturhistoriske avdelingens fortelling	32
Innledning.....	32
Museumsområdet 1915-1930.....	32
Fra kirkeruin til museum	32
Identitetsfortellingen – museet og byen	34

Den kulturhistoriske avdelingen på museet	35
Komiteen	35
Middelalderavdelingen	36
Snekkenesbygningens mange rom	39
Avdelingens funksjoner	39
Nyansering av venstretradisjonen	42
Den gamle skolen	42
Bondekultur og dansketid	43
Borregaard i alle bærende roller	44
Oppvurdering av dansketiden	45
Redskap for sosial integrasjon?	46
Konklusjon	47
Kapittel 4: Fortid og fremtid på Hovedutstillingen	48
Innledning	48
Hovedutstillingen	48
Deltagelse	49
Nåtidsstyrke og fremtidstro	50
Visjoner for fremtiden	50
Elektrisitetsavdelingen	51
Opplysning og læring	53
Fremskrittfortellinger og historiebruk	54
Fylkes- og kommuneavdelingen	54
Landbruksavdelingen	56
Nøktern fremtidsvisjon	58
Historiebruk ved utstillinger	58
Konklusjon	61
Kapittel 5: Tradisjonens og historiens plass	62
Innledning	62
Formspråk og symbolbruk	62
Logo og plakat	62
Arkitekturen på Hovedutstillingen	63
Moderne form og «gjengs innhold»	64
Tradisjonsinspirert modernitet	65
Elektrisitet som moderne, men ikke historieløst	65
Husflid som stolthet og ressurs	67

Tradisjon og modernitet ved utstillinger	71
Funksjonalismens agenda.....	71
Dobbel orientering.....	72
Et historiebevisst samfunn	73
Konklusjon	76
Kapittel 6: Konklusjoner	77
Oppsummering	77
Fortid, tradisjon og fremtid	78
Fellesskap og fellesgods.....	80
Sluttord: En forsvunnet utstilling	81
Kilder.....	82
Arkiv.....	82
Aviser	82
Kataloger	83
Litteratur.....	83

Kapittel 1: Innledning

Østfoldutstillingen sommeren 1930 var en storslagen fylkesutstilling i Sarpsborg. Dette var en utstilling som skulle vise «fylkets stilling» på nærmest alle områder og oppmuntre til videre fremskritt i en noe turbulent tid. Den ble arrangert gjennom et samarbeid mellom Sarpsborg og Østfold fylke og fikk god tilslutning fra fylkets næringsliv, kulturliv og organisasjonsliv.

Det er min hensikt i denne oppgaven å bruke Østfoldutstillingen som et prisme for å få innsikt i holdninger til historie, tradisjon og fremtid i 1930. Kort sagt, å få en bedre forståelse av historiebevisstheten i mellomkrigstiden, et tema det er skrevet lite om.

Opphavshistorien til Østfoldutstillingen er noe brokete, ettersom det var flere som hadde lignende ideer, og de konkrete planene ble til over flere år. Jeg skal her gi et riss av de viktigste stegene på veien.

Den borgerlige avisen Glommen hadde på sin førsteside 25. september 1925 en artikkel som kastet frem ideen om en fylkesutstilling i Sarpsborg i 1930.¹ Det ble hevdet at fylket i liten grad hadde gjort seg nytte av «utstillingsvesenet», nemlig at utstillinger kunne være lærerike og «gi oppmuntring».² Artikkelen var skrevet for et publikum som antagelig var godt kjent med både store og små utstillinger. Selv om det ble henstilt til «rette vedkommende å tenke nøie over saken», fikk ikke artikkelen noen direkte følger.

Tidlig i 1926 kom det en henvendelse fra stiftsdireksjonen i Trondhjem til Sarpsborg kommune angående en innsamlingsaksjon til restaureringen av Nidarosdomen. Dette satte i gang prosesser i Sarpsborg om hvordan Olavsjubileet i 1930 skulle markeres. Borgermesteren (rådmannen) i Sarpsborg, Ludvig Enge, nedsatte en komite i februar ledet av Anna Bretteville-Jensen. Komiteen hadde to oppgaver, den skulle for det første samle inn penger til Nidarosdomen og for det andre forberede Sarpsborgs olsokfeiring i 1930.³

Den første oppgaven ble løst raskt, men den andre jobbet komiteen med i to år. Bretteville-Jensen-komiteen la frem sin plan 19. april 1928, da hadde den gjort et grundig arbeid og samarbeidet med flere viktige aktører. «I planen er nevnt en kulturhistorisk utstilling,

¹ Glommen 25.09.1925 (s. 1) «Fylkesutstilling i Østfold 1930.»

² Glommen 25.09.1925 (s. 1) «Fylkesutstilling i Østfold 1930.»

³ Sørbye 2000: 43

festgudstjeneste, prosesjon, mulig forbundet med et historisk optog, folkefest i Kullås m.v.», het det i en avisomtale.⁴

Borgermester Ludvig Enge likte ideen, men ville tenke større og forsterket derfor komiteen 5. juli 1928. Den nye formannen var overrettssakfører Einar Mathisen, og blant de nye medlemmene finner vi også stadsingeniør Fredrik Wisløff og tannlege Ingebret Aas, som begge var tilknyttet Borgarsyssel Museum.⁵ Mathisen-komiteen, også omtalt som 15-mannsutvalget, leverte sin innstilling 21. november 1928.⁶

Noe av grunnen til at Enge valgte å forsterke komiteen, var at nettopp høyremannen Einar Mathiesen kom med et benkeforslag i et bystyremøte 24. mai 1928. Mathiesen fremmet forslag om at «Olavs-festlighetenes ramme burde utvides til hele fylkets næringsliv» og burde kombineres med Østfold Landbruksselskaps hundreårsjubileum i 1930. «Ingen uttalte sig mot tanken», sto det i et referat i avisen.⁷ Mathiesen var imidlertid ikke alene om ideen. Avisen Glommen hadde også tatt til orde for å utvide rammen.⁸

En måned senere, i juni 1928, var det møte i fylkestinget i Østfold. Møtet fant sted i Halden på samme tid som Østfold Landbruksselskap hadde sitt årsmøte. Ordfører Anton H. Mysen, fylkestingets formann, luftet ideen om en fylkesutstilling i tilknytning til landbruksselskapets forestående hundreårsjubileum, under landbruksselskapets årsmøte.⁹ «Tanken vant almindelig tilslutning», sto det i referatet i avisen.¹⁰ Etter forslag fra Anton H. Mysen «(...) sluttet fylkestinget sig enstemmig til tanken om å arrangere en fylkesutstilling i Sarpsborg i 1930.»¹¹

Så fulgte en rekke møter, nedsettelse av komiteer og utvalg med representanter fra Sarpsborg kommune og Østfold fylke, som la frem innstillinger og forslag, før samarbeidet ble formalisert, innholdet konkretisert og Østfoldutstillingens hovedkomite hadde sitt konstituerende møte 13. mai 1929.¹² Formannen i hovedkomiteen ble Einar Mathiesen, og Anton H. Mysen ble nestformann.¹³ Østfoldutstillingen ble åpnet av kongen 5. juni 1930.¹⁴

⁴ Glommen 05.06.1930 (s. 2) «Historien om utstillingen»

⁵ Sørbye 2000: 45

⁶ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Sarpsborg rådmann/borgermester, Daa-L0010, Mappe 8H: «Utstillinger», *brev fra Einar Mathisen til Sarpsborg formannskap dat. 21.11.1928*

⁷ Glommen 05.06.1930 (s. 2) «Historien om utstillingen»

⁸ Glommen 23.05.1928 (s. 2) «Vi og 900-året»

⁹ Glommen 08.06.1928 (s. 4) «Fylkets landbrukslags hundreårsjubileum»

¹⁰ Halden 08.06.1928 (s. 2) «Østfold landbruksselskaps aarsmøte»

¹¹ Glommen 18.06.1928 (s. 1) «Fylkesutstilling i Sarpsborg i 1930»

¹² Glommen 05.06.1930 (s. 2) «Historien om utstillingen»; Sørbye 2000: 43-46

¹³ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 27

¹⁴ Grindland 2010: 5

At det i det hele tatt var mulig å gjennomføre en fylkesutstilling i 1930, var ikke selvsagt. Siden den ble arrangert i en tid med en ustabil økonomi, stor politisk polarisering og flere kulturelle konflikter, fremstår Østfoldutstillingen – som vi skal se – nærmest som et samlingsprosjekt.¹⁵ I en tid med store politiske og kulturelle motsetninger skulle fylket stille ut seg selv, vise sin nåtidsstyrke og samles om en felles forhistorie.

Problemstilling

Utstillingene, som det var mange av mellomkrigstiden, uttrykte fremtidstro i en periode som ofte blir beskrevet som en krisetid. Ved å anlegge et historiebruksperspektiv på en utstilling kan vi få bedre innsikt ikke bare i utstillingenes funksjon og betydning, men også mellomkrigstidens historiske orientering. Dette er imidlertid ingen teoretisk historiebruksanalyse, men jeg har hentet begreper fra historiebruksfeltet til min analyse. Oppgaven har en mer empirisk tilnærming.

I denne oppgaven skal jeg analysere historiebruken på Østfoldutstillingen som et uttrykk for samtidens historiebevissthet. Den overordnede problemstillingen blir: Hva forteller historiebruken ved Østfoldutstillingen om holdninger til fortid, tradisjon og fremtid?

Historiografi

Østfoldutstillingen

Kari Grindland er seniorrådgiver og konservator ved Østfold fylkes billedarkiv og har tidligere skrevet fotografihistoriske artikler.¹⁶ Grindlands hefte «Fotografier fra en utstilling» fra 2010 om Østfoldutstillingen er langt på vei den beste sekundærkilden, siden den er basert på arkivkilder. Selv om Grindlands utgangspunkt var å kontekstualisere fotografiene Christian Emil Larsen tok av Østfoldutstillingen, gir heftet en ryddig og grundig fremstilling av utstillingen.¹⁷

Etter Axel Coldevins *Sarpsborg gjennom hundre år: 1839-1939*, som ble utgitt i 1950, har det ikke vært skrevet noen større verk om den perioden i Sarpsborgs historie. Coldevin er knapp i sin omtale av Østfoldutstillingen, men hans vurdering av utstillingen som en «naturlig selvhevdelse» for Sarpsborg, blir viktig videre i denne oppgaven.¹⁸

¹⁵ Bull 1988: 194-291; Svendsen 2004: 190-237; Stugu 2015: 62-68; Sandvik 2018: 176-188

¹⁶ Grindland 2010: 34

¹⁷ Grindland 2010: forordet

¹⁸ Coldevin 1950: 582-584

Åsmund Svendsen, som skrev bind fire av Østfolds historie i 2004, nevner knapt Østfoldutstillingen og da kun i forbindelse med den funksjonalistiske arkitekturen som ble introdusert i Østfold i mellomkrigstiden.¹⁹

Det er dermed ingen underdrivelse å hevde at det har vært skrevet lite om Østfoldutstillingen.

Utstillingstradisjonen

Historiker Erik Rudeng er den eneste som har skrevet generelt om norske utstillinger. Både i artikkelen fra 1983 «Fremskrittets fester» og artikkelen fra 1995 «Verdensutstillinger og norske utstillinger», er perspektivet hans hvordan verdensutstillingene og deres forløpere var inspirasjon til de norske.²⁰ Rudeng påpeker tre særtrekk ved norske utstillinger, som var at de, forenklet sagt, var *nøkterne* og hadde *anakronistiske* og *folkelige* elementer.²¹ Dette har ikke vært retningsgivende for denne oppgaven, men brukes for å drøfte Østfoldutstillingen opp mot andre utstillinger i samtiden og utstillingstradisjonen generelt.

Den svenske historikeren Anders Houltz skrev sin doktorgradsavhandling om Göteborgutstillingen i 1923, som ble til boken «Teknikens tempel» (2003).

Göteborgutstillingen var den største utstillingen til da i Norden og var den første store utstillingen i Europa etter første verdenskrig. Anledning var byens 300-årsjubileum.²² Houltz undersøker på hvilken måte Göteborgutstillingen var en «ressurs i det moderna projektets genomförande».²³ Et viktig poeng hos Houltz er at det ikke nødvendigvis var noe motsetningsforhold mellom den industrihistoriske avdelingen og den moderne industriavdelingen, og heller ikke mellom det moderne og bevaring generelt.²⁴

Geirr Olav Gram leverte i 2007 sin masteroppgave i historie om «Vi kan»-utstillingen i Oslo i 1938, som er den eneste undersøkelsen av én enkelt norsk utstilling i mellomkrigstiden. Gram hevder «Vi kan-utstillingen var et politisk motivert og ideologisk preget tiltak for å motvirke den økonomiske og sosiale krisen på 1930-tallet.»²⁵

¹⁹ Svendsen 2004: 263-264

²⁰ Rudeng 1983: 2-8, Rudeng 1995: 31-56

²¹ Rudeng 1995 48-52

²² Houltz 2003: 14, 16, 118

²³ Houltz 2003: 16

²⁴ Houltz 2003: 21

²⁵ Gram 2007: 1

Gram viser hvordan ulike former for modernisme (sosialetisk, teknisk-økonomisk og sosialpolitisk), forfektet av sentrale aktørgrupper, var både konfliktskapende og overlappende i utformingen av utstillingen.²⁶

Verdensutstillingene er en vesentlig del av utstillingstradisjonen, og arrangørene av norske utstillinger var utvilsomt kjent med disse. Historiker Anders Ekström skriver i «Den utställda världen» (1994) om Stockholmsutstillingen i 1897 og 1800-tallets verdensutstillinger. Om utstillingenes funksjon skriver Ekström:

«Som en grundton genom hela utställningshistorien ljuder tilltron till och entusiasmen över framsteget. Utställningarna var optimistiska, retoriska och självförhärligande manifestationer över utvecklingen och vad som uppfattades som en universell och segerrik strävan mot allt högre grader av civilisation.»²⁷

Historiker Brita Brenna har forsket på verdensutstillingene på 1800-tallet og Norges deltakelse og har en lignende beskrivelse av utstillingenes funksjon. Hun undersøkte de ti største verdensutstillingene på 1800-tallet. «Utstillingene skulle være målestaver for verdens stadige framskritt», skriver Brenna.²⁸ Videre skriver Brenna:

«Verdensutstillingene ga aldri noe sant og objektivt bilde av verden, slik norsk deltakelse aldri viste et sant bilde av Norge. Men mange investerte mye i disse bildene. Det imponerende med prosjektene var ønsket om å lage helhetsbilder og troen på at det var mulig.»²⁹

Verdensutstillingene var «feiringer av framskrittet», «maktdemonstrasjoner» og muligheter for imperialistiske stater å vise sin overlegenhet.³⁰

Historiker Robert Rydell, som har undersøkt amerikanske utstillinger, er opptatt av utstillingenes hegemoniske og formende funksjon på befolkningen, samt hvordan den politiske og økonomiske eliten bruker sin makt til å forme utstillingene. Det kan se ut til å være enighet om at utstillingene kan betraktes som manifestasjoner og konsolidering av politisk og økonomisk makt.³¹ Dette gjør oss oppmerksom på hvilken kraft som lå i utstillingsmediet.

²⁶ Gram 2007: 133-135

²⁷ Ekström 1994: 57-58

²⁸ Brenna 2002: 3

²⁹ Brenna 2002: 16

³⁰ Brenna 2002: 18

³¹ Rydell 1993: 115-116, 213-216; Houlitz 2003: 110-111; Bennett 2005: 59-88

Utstillingsmediet

En utstilling, selv med encyklopediske ambisjoner, er et utvalg med en hensikt bak. Det er viktig å merke seg at utstillinger ikke er nøytrale medier. En utstilling av gjenstander er også en utstilling av den eller dem som stiller ut, påpeker Brenna.³² Dette gir også muligheten til å studere hensikten og aktørene bak en utstilling ved tolke budskapet den kommuniserer. Olaf Aagedal berører det samme i «Kunsten å jubilere» (2017):

«Jubileum blir merkte av samtida ved at ein kan sjå, ikkje minst i ettertid, korleis tolkinga og feiringa av ei historisk hending speglar førstellingar og verdiar hos feirarane. På denne bakgrunnen er det blitt sagt at eit jubileum fortel meir om samtida enn om det historiske utgangspunktet for feiringa.»³³

Østfoldutstillingen 1930 var en markering av to jubileer: Olavsjubileet og fylkets landbruks-selskapers hundreårsjubileum.³⁴ Selv om Østfoldutstillingen skulle vise «fylkets stilling» på nær sagt alle områder, var det visse kriterier som begrenset deltagelsen som vi skal se i kapittel 4. At utstillinger og jubileer speiler sin samtid, er nettopp det som gjør dem til gode kilder til å analysere historieforståelsen i samtiden.

I tillegg til erkjennelsen av at utstillingsmediet ikke er et nøytralt medium, skal vi ta med oss ett poeng fra feltet museumsstudier. I likhet med verdensutstillingene hadde museums-utstillingene et belærende preg og stor autoritet. Utstillingsfortellingen var i så måte en monolog, og fokuset for en utstilling var læring.³⁵ I likhet med «gammeldagse» museums-utstillinger var de store utstillingene gjenstandstunge, og mye energi var lagt i å skape orden og oversikt. I avisomtalen av Østfoldutstillingen ble det nettopp fremhevet at den var oversiktlig.³⁶

Historieforståelse i mellomkrigstiden

I denne oppgaven er hensikten å belyse hvilken historieforståelse Østfoldutstillingen uttrykte. I den sammenheng er det hensiktsmessig å danne seg et bilde av hva som preget den *generelle* historieforståelsen i samtiden. Da ingen ennå har foretatt noen omfattende studie av historiebevissthet (historieforståelse) i mellomkrigstiden, har det derfor vært nødvendig å lese bredt.

³² Brenna 2002: 19

³³ Aagedal 2017: 12

³⁴ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 51

³⁵ Latham & Simmons 2014: 60-61

³⁶ Se for eksempel Folkets Røst 10.06.1930 (s. 4) «Østfoldutstillingen, gjennom industrihallen og den elektriske avdeling»

For å danne meg et bilde har jeg derfor hentet elementer både fra historieskriving og andre kilder som kommenterer historieforståelsen i andre sammenhenger.

Historieforskningen var toneangivende for hva som ble undervist i skolen, og kan dermed påvirke historieforståelsen i en hel befolkning. Historieskrivingen i Norge har siden første halvdel av 1800-tallet hatt en tradisjon for å ha en nasjonal ramme.³⁷ Det nasjonale i historieskrivingen om Norge var knyttet til politiske mål som å legitimere eksistensen av en selvstendig norsk stat i samtiden. Her ble kontinuiteten fra middelalderen og den frie odelsbonden som tradisjonsbærer vektlagt, og et negativt syn på foreningstiden med Danmark var et gjennomgående trekk. Det er sannsynlig å anta at historieforståelsen i Norge i mellomkrigstiden var farget av slike forestillinger.³⁸

Nært knyttet til dette økte bevisstheten om Olav Haraldsson, Snorres sagaer ble mye lest og ble tillagt stor troverdighet. Olsok-tradisjonen ble gjenopptatt, og fortellingen om Olavs fall på Stiklestad ble nærmest en *opphavsmyte* om det norske folk (Stiklestadmyten).³⁹ Sagaenes popularitet og den nasjonale litteraturen i mellomkrigstiden er eksempler på den historiske interessen i mellomkrigstiden. Historie hadde relevans i samtiden. Etter 1905 økte interessen for lokal og regional historie og identitetsbygging innenfor den nasjonale rammen.⁴⁰

Historiebevisstheten i mellomkrigstiden var også trolig preget av en sterk tendens til å tenke historiens gang som en positiv utvikling, om ikke helt rettlinjert.⁴¹ Dagen etter åpningen av Vestfold fylkesutstilling i Tønsberg i 1925, gjenga Buskeruds Blad talen fra hovedkomiteens leder, fylkesmann Herman Meinich, hvor det ble sagt:

«Verdenskrigen danner et skarpt skille mellom fortid og nutid. Store begivenheter strømmet ind over os, og bragte forstyrrelser i de tilvante forhold, og dens eftervirkninger føles endnu bittert omkring i de tusen hjem. Men det norske folk er ifærd med at reise sig igjen.»⁴²

Historiebruk ved utstillinger

Den danske historiebruksforskeren Niels Kayser Nielsen har skrevet om historiebruk ved store utstillinger:

³⁷ Eriksen 1999: 45

³⁸ Dahl 1990: 156-194; Eriksen 1999: 45; Hodne 2002: 133; Melve 2010: 151-154, 173-174

³⁹ Kirkhusmo 2005: 295-296; Alsvik 2010: 13-18, 34

⁴⁰ Bull 1988: 256-257; Kjeldstadli 1994: 159; Hodne 2002: 125-126; Hundstad 2015: 22-27

⁴¹ Brenna 2002: 17-18; Sandmo 2015: 142-147

⁴² Buskeruds Blad 31.07.1925 (s. 2) «Vestfold fylkesutstilling»

«I det hele taget har national- og verdensutstillinger alltid været en velegnet scene for historiebrug. Ikke mindst i unge nationer på vej til sig selv har man kunnet bruge utstillingene til et «show off», hvor man som nation har kunnet gøre opmærksom på sig selv, sit væsen og sin historiske arv. Verdensutstillingene kan ses som en ublodig kappestrid mellem nationalstater, hvor man konkurrerer ikke kun på nye tekniske opfindelser, men også på tidsfaktoren: Hvem kan fremvise den ældste, den flotteste, den mest interessante, den mest glørværdige eller den mest helstøbte historie?»⁴³

I denne oppgaven betraktes Østfoldutstillingen som en avspeiling av historiebevisstheten i samtiden. Riktignok var ikke Østfoldutstillingen en arena for konkurranse om «den mest helstøbte historie», men fylkesutstillingen – forstått som en selvhevdelse – kan tolkes som et uttrykk for Østfolds fremstilling av sin egen historie.

I tillegg til å gi et land eller fylke en *historisk tyngde* og legitimitet, kan historiebruken også peke fremover. Som tidligere nevnt var verdensutstillingene feiringer og oppsummeringer av fremskrittet. For å understreke fortellingen om fremskrittet var historiebruken sentral. Peter Aronsson skriver i *Historiebruk: att använda det förflutna* (2004):

«Framtidsinriktade utställningar för industrifolk har med historia som både förankrar och förtydligar framstegsprocessen.»⁴⁴

Det blir derfor viktig å undersøke hvordan fremskrittet ble kommunisert på Østfoldutstillingen og hvordan historiske referanser ble brukt til dette formålet. Ettersom som historie ble vist frem på store utstillinger, og historiebruk var et vanlig virkemiddel, skulle dermed historiebruksanalyse være godt egnet til å få innsikt i historiebevisstheten i mellomkrigstiden.

Historiebruksfeltet er en jungel av ulike begreper og modeller. I denne analysen er de anvendte begrepene hentet fra grunnleggende historiebruksteori. Nedenfor følger en redegjørelse for disse.

Historiebruk er et begrep som i sin videste betydning omfatter alle former for bruk, bevisst eller ubevisst, av elementer fra historien (fortiden) til alle tenkelig formål. Både Klas-Göran Karlsson og Ola Svein Stugu har laget typologier og modeller for et stort spekter av historiebruk.⁴⁵ Det er særlig den bevisste bruken av historiske referanser i agitasjon eller til andre politiske og ideologiske formål som har vært mest undersøkt.⁴⁶ Analysen av historiebruken ved Østfoldutstillingen vil ikke kun dreie seg om den bevisste bruken av

⁴³ Kayser Nielsen 2010: 128

⁴⁴ Aronsson 2004: 46

⁴⁵ Stugu 2016: 16; Karlsson 2016: 70-80

⁴⁶ Kayser Nielsen 2010: 21, 26-28

historiske elementer, men også hvilke forestillinger som kom til uttrykk fordi de var allmenne akkurat på *den* tiden.

Historiebevissthet

En historiebevissthet innebærer ifølge Stugu (2016): «ei meir eller mindre klart utforma førestilling om korleis individ og kulturar inngår i historiske hendingsgangar som ikkje er avslutta, og som ein sjølv er ein del av.»⁴⁷ Historiebevisstheten er dessuten viktig for selvforståelsen: Historiebevisstheten inneholder forestillinger om fortiden, forståelser av samtiden og forventinger om fremtiden.⁴⁸ «I historiemedvetandet finns historien, nuet och framtiden samtidigt närvarande», skriver Karlsson (2016).⁴⁹ Historiebevisstheten gir altså en *orientering i tid* og er viktig for identitetsbygging og meningsskaping, både for individer og kollektiver, som for eksempel et nasjonalt fellesskap.⁵⁰ Slike fellesskap kan, ifølge Stugu, ha «kollektive historieførståingar» og kollektive minner.⁵¹ Hos Stugu brukes historieførståelse og historiebevissthet synonymt, det gjør det også i denne oppgaven.

Historiebevisstheten består i stor grad av fortellinger og forestillinger om fortiden, disse to begrepene henger tett sammen og står i et gjensidig forhold til hverandre. Forestillinger om forhold og hendelser i fortiden kommer til uttrykk i fortellinger, og fortellinger former våre forestillinger om fortiden.⁵²

I fortellinger ligger også fortolkning; en særlig forenklet, forklarende og ferdig fortolket fortelling kan også kalles en *myte*.⁵³ Sosiologen Anthony Giddens har skrevet: «A person's identity is not to be found in behavior (...) but in the capacity to keep a particular narrative going.»⁵⁴ Det samme kan sies å gjelde for kollektiver. Mytologiserte fortellinger eksempelvis om en nasjons opphav eller viktige hendelser (jf. Stiklestadmyten), er viktige for nasjonal identitet.⁵⁵

Den tyske historieteoretikeren Jörn Rüsen har laget en typologi med fortellingstyper, som uttrykker ulike former for historiebevissthet. Et sentralt poeng her er at *hvordan* noe fortelles

⁴⁷ Stugu 2016: 18

⁴⁸ Stugu 2016: 18

⁴⁹ Karlsson 2016: 57

⁵⁰ Stugu 2016: 19

⁵¹ Stugu 2016: 19, 24-28

⁵² Stugu 2016: 16-18; Folkenborg 2018: 19, 21

⁵³ Stugu 2016: 39-44

⁵⁴ Giddens 1992: 54

⁵⁵ Stugu 2016: 53-58

også kan si noe om hvordan fortelleren tolker fortiden og hvilken relevans den har i samtiden.⁵⁶

I forbindelse med Østfoldutstillingen blir oppgaven å undersøke hvilke fortellinger om fortiden som ble kommunisert på Østfoldutstillingen og hvilke forestillinger om historiens gang er fortellingene uttrykk for. Altså, *hvordan* historien ble aktualisert i 1930.

Erfaringsrom og forventningshorisont

«Historiemedvitet inneheld både eit erfaringsrom og ein forventningshorisont, og blir styrt, etablert og reproduisert i historiebruken», skriver Stugu.⁵⁷ Det er viktig å være oppmerksom på at aktørene i Østfoldutstillingen i 1930 ikke hadde de samme erfaringene fra fortiden og de forventningene til fremtiden som vi.

Mellomkrigstiden er i så måte et anakronistisk begrep. I 1930 ble ikke begrepet *mellomkrigstid* brukt for å beskrive samtiden. Den ble heller oppfattet som en etterkrigsperiode, skriver Stugu.⁵⁸ De kunne heller ikke vite at det skulle komme en alvorlig økonomisk depresjon i 1931 eller en ny verdenskrig.

Erfaringsrommet i 1930 kan ha vært preget av en forståelse av historiens gang som bestående av stadige fremskritt, samt at første verdenskrig (som også er anakronistisk begrep) skapte et skille. Forventningshorisonten kan da ha vært preget av optimisme i det som ble oppfattet som en etterkrigs- og gjenreisningsperiode.

Kilder

Primærkilder

Av primærkilder til dette prosjektet har jeg benyttet meg av arkivene etter Østfoldutstillingen og rådmannen/borgermesteren i Sarpsborg, som begge hører til arkivene etter Sarpsborg kommune og som er oppbevart hos Østfold interkommunalt arkivselskap IKS (IKA Østfold) i Sarpsborg. Arkivet etter Østfoldutstillingen er stort. De delene jeg har konsentrert meg om, har vært brev til og fra Hovedkomiteen, underkomiteer og utvalg, samt brev til og fra formannskapet i Sarpsborg, møterefater og innstillinger. Videre har jeg brukt Østfoldutstillingens reklametekster, artikler og programblader. Kataloger og offisielle

⁵⁶ Rösen 1987: 87-97

⁵⁷ Stugu 2016: 20

⁵⁸ Stugu 2015: 61

beretninger om Østfoldutstillingen og andre utstillinger inneholder sanksjonerte holdninger og oppfatninger, som kan være gode kilder, men som må holdes opp mot andre kilder.

Videre har jeg benyttet meg av brevarkivet ved Borgarsyssel Museum, som blant annet inneholder brev vedrørende den kulturhistoriske avdelingen av Østfoldutstillingen og samarbeidet mellom Sarpsborg og Trondheim i 1930. Det dreier seg om noen titalls brev mellom komiteen for den kulturhistoriske avdelingen i Sarpsborg og komiteen for de historiske utstillingene i Trondheim.

Nasjonalbibliotekets digitale avisdatabase har gjort det mulig å lese omtaler av Østfoldutstillingen i både Østfold-aviser og rikspresse. Avisenes beskrivelser av utstillingen og intervjuer med sentrale aktører er gode samtidskilder.

Fotografen Christian E. Larsen (1882-1968) dokumenterte Østfoldutstillingen.⁵⁹ Fotografiene, som tilhører Østfold fylkes billedarkiv, ligger tilgjengelig på nettstedet DigitaltMuseum. Disse har vært en støtte i tillegg til de skriftlige beskrivelsene av Østfoldutstillingen.

Kildekritiske betraktninger

En analyse av en utstilling som Østfoldutstillingen byr på flere vanskeligheter. For det første er det vanskelig å ta rede på hvem aktørene er, ettersom avgjørelser ble tatt av komiteer. De individuelle aktørenes meninger er dermed vanskelig tilgjengelig i kildematerialet. Videre er de individuelle utstillingselementene (montrene, plansjene, bildene m.v.) også uten avsender bortsett fra bedriftens eller organisasjonens navn.

For det andre må avisomtalen av utstillingen behandles med omhu. Det er en kjensgjerning at Østfoldutstillingens sekretariat, ledet av Gunnar Hanssen, skrev en rekke artikler og reklametekster som ble sendt til avisredaksjonene. Og etter hva jeg har brakt i erfaring, er det ikke alltid tydelig om det er avisene selv eller Østfoldutstillingens sekretariat som står bak tekstene. Det var 23 aviser i Østfold i 1937, de aller fleste med partitilhørighet.⁶⁰ Jeg har bevisst valgt å lese aviser med ulike politiske standpunkt for å prøve å fange opp eventuelle forskjeller i beskrivelser av Østfoldutstillingen og andre relevante temaer. Fylkets største aviser, som for eksempel Sarpen og Smaalenenes Amtstidende, var tilknyttet Høyre.⁶¹ Glommen var en venstreavis, hvis redaktør i 1930 var P. Hvidsten.⁶² Smaalenenes Social-

⁵⁹ Grindland 2010: 6-8

⁶⁰ Øy 1983: 22

⁶¹ Svendsen 2004: 235; Øy 1983: 19, 35-36, 139

⁶² Øy 1983: 131

Demokrat (kalt Smaakrata) var en mye lest avis som tidvis hadde karakter av å være en regionalavis og hadde en sentral rolle i det sørlige Østfold. Det ligger i navnet at denne avisen var sosialdemokratisk orientert. Redaktøren P. Moe-Johansen var angivelig moderat.⁶³ Folkets Røst (kalt Røsta) var en Askim-basert arbeiderpartiavis og dermed mer radikal, men ikke kommunistisk.⁶⁴

Oppgavens oppbygning

I kapittel 2 plasseres Østfoldutstillingen i utstillingstradisjonen, en tradisjon som omfatter alt fra verdensutstillinger til bygdeutstillinger. Sentrale spørsmål her er: *Hva preget internasjonal og norsk utstillingstradisjon? Hva ville arrangørene med Østfoldutstillingen?*

I kapittel 3 undersøkes historiebruken i den kulturhistoriske avdelingen av Østfoldutstillingen. Sentrale spørsmål her er: *Hva var hensikten med den kulturhistoriske avdelingen? Hva forteller budskapet i avdelingen om forståelsen av fortiden?*

I kapittel 4 undersøkes historiebruken ved Hovedutstillingen. Sentrale spørsmål her er: *Hvordan ble fremtidstro kommunisert på Hovedutstillingen? Hvordan ble historie brukt retorisk på Hovedutstillingen?*

I kapittel 5 undersøkes hvor Østfoldutstillingen kan plasseres i brytningen mellom tradisjon og modernitet. Sentrale spørsmål her er: *Hva forteller formspråket og symbolbruken om utstillingens tidsmessige orientering? Hvilken plass hadde historie og tradisjon i på utstillingen?*

I kapittel 6 samles trådene til en avsluttende diskusjon om hva som preget historiebevisstheten ved Østfoldutstillingen og tentativt i mellomkrigstiden generelt.

⁶³ Svendsen 2004: 228

⁶⁴ Svendsen 2004: 230

Kapittel 2: Østfoldutstillingen i utstillingstradisjonen

Innledning

For å forstå Østfoldutstillingens plass i utstillingstradisjonen, må vi først forstå utstillings-tradisjonen i seg selv. Gjennomgangen nedenfor tar for seg både den utstillingstradisjonen som vanligvis forekommer i litteraturen om norske utstillinger, og arven fra landbruks- og bygdeutstillingene, som også er relevant for å forstå de norske fylkesutstillingene. Både verdensutstillinger og landbruksutstillinger kan betraktes som å være varianter av det samme vestlige fenomenet.⁶⁵ Til slutt i kapitlet diskuteres Østfoldutstillingen i lys av utstillingstradisjonen og de økonomiske realitetene i samtiden. Spørsmålene blir som følger: *Hva preget internasjonal og norsk utstillingstradisjon? Hva ville arrangørene med Østfoldutstillingen?*

Verdensutstillinger

I litteraturen om utstillinger i Norge og Skandinavia, trekkes linjer til verdensutstillingene.⁶⁶ Det er svært sannsynlig at verdensutstillingene var i bevisstheden til arrangørene av Østfoldutstillingen.

Verdensutstillinger hadde sin storhetstid på 1800-tallet, de feiret fremgang, velstand og vennskapelig konkurranse. Landenes bidrag var et forsøk på å lage gode bilder av seg selv og sende et budskap til tilskuerne om hva landet kunne *produsere* – i vid forstand. Verdensutstillingene hadde høye ambisjoner så vel som kostnader.⁶⁷ Som nevnt i forrige kapittel var verdensutstillingene, med Brita Brennans ord, «målestaver for verdens stadige framskritt».⁶⁸

Kulturhistoriker Paul Greenhalghs bok fra 2011 om verdensutstillingene fra 1851 til 2010, inneholder noen betraktninger om *generelle* og *spesielle* begrunnelser for disse utstillingene.⁶⁹ Selv om de spesielle begrunnelsene (anledningene) varierte, har de generelle begrunnelsene

⁶⁵ Tony Bennet (2005) hevder at verdensutstillinger er en del av «utstillingskomplekset», en samlebetegnelse for en rekke offentlige utstillingsformer som museer, dioramaer, panoramaer og varehus m.v. (Bennet 2005: 59)

⁶⁶ Se for eksempel Rudeng 1995, Houltz 2003, Gram 2007, Ytreberg 2014

⁶⁷ Brenna 2002: 16

⁶⁸ Brenna 2002: 3

⁶⁹ Greenhalgh 2011: 32-39

(motivene) holdt seg «overraskende konsistent» siden 1851. Greenhalgh har identifisert fire gjennomgående temaer i de uttalte begrunnelsene: fred, læring, handel og fremskritt.⁷⁰

Det første temaet er «fred mellom nasjoner», og riktignok var utstillingene en arena for vennskapelig tevling, men Greenhalgh påpeker at det har vært utstilt påfallende mye militær teknologi og gjenstander fra imperialistiske hærtog. Derfor mener Grennhalgh at utstillingene var vel så mye preget av konkurranse, misunnelse og rasisme og siviliseringsprosjekter.⁷¹ Det andre temaet, læring (*education*) var langt mer retorisk enn det første, mener Greenhalgh. Utstillingene med sine encyklopediske ambisjoner om å samle all verdens viten, skulle belære massene gjennom å presentere idéer og teknologi på en forståelig måte.⁷² Greenhalgh hevder handel utvilsomt var én av hovedgrunnene og en drivkraft bak verdensutstillingene, men ikke den viktigste og ikke den eneste. Landenes bedrifter fikk mulighet til å markedsføre sine varer på utstillingene, som igjen kunne skape mer handel mellom landene. Greenhalgh har dermed indentifisert økonomiske motiver bak utstillingene.⁷³ Det fjerde og det viktigste temaet var, ifølge Greenhalgh, feiringen av fremskrittet. Selv om man var uenige om hvilken fremtid man ville ha eller hvordan man skulle komme dit, var fremskrittet noe alle politiske retninger kunne samles om. For arrangørene var hensikten med utstillingene å «indikere at sivilisasjonen gikk fremover», og utstillingene var «en feiring av fortiden som en forberedelse på en bedre fremtid».⁷⁴ Utstillingene skulle vise at verden gikk fremover eller i det minste gi et inntrykk av den gjorde det i en ellers dyster samtid, skriver Greenhalgh.⁷⁵

1800-tallsutstillinger i Norge

Norge hadde også en utstillingstradisjon, som ifølge Erik Rudengs var inspirert av verdensutstillingene og deres forløpere i utlandet.⁷⁶ De første industri utstillingene i Christiania på slutten av 1830-tallet ble etterfulgt av nasjonale industri- og håndverksutstillinger i Bergen og Christiania på 1840- og 50-tallet.⁷⁷

Utstillingene i Norge i siste halvdel av 1800-tallet ble stadig flere. Disse varierte i størrelse og hadde i stor grad de samme ambisjonene som verdensutstillingene: opplysning og feiring av

⁷⁰ Grennhalgh 2011: 32

⁷¹ Grennhalgh 2011: 33-34

⁷² Greenhalgh 2011: 34-36

⁷³ Greenhalgh 2011: 36-39

⁷⁴ Greenhalgh 2011: 39

⁷⁵ Greenhalgh 2011: 39

⁷⁶ Rudeng 1983: 2-8, Rudeng 1995: 31-56

⁷⁷ Rudeng 1995: 40; Brenna 2002: 67-77; Søndena 2006: 22-24

fremskrittet. Særlig Bergen markerte seg som en utstillingsby i denne perioden, som også hadde internasjonal deltakelse.⁷⁸

Den store Bergensutstillingen i 1898 hadde hele 2 600 utstillere, med internasjonal deltagelse i fiskeriavdelingen. Den var større enn landutstillingene i Bergen i 1910 og 1928, som hadde en snevrere tematisk ramme.⁷⁹ Historiker Frode Ulvund skriver om utstillingen:

«Bergensutstillinga skulle vise kva norske og utanlandske produsentar var i stand til å framstille innanfor ulike område, som fiskeri, industri, handverk og husflid. Det skulle vere ei pedagogisk utstilling, eit folkeopplysande prosjekt som skulle jekke Noreg endå eit hakk oppover på den sivilisatoriske stigen, og inspirere vårt heimlege næringsliv til vidare utvikling. Men det var også underhaldning og folkeleg moro.»⁸⁰

Ettersom de nasjonale utstillingene skulle være opplysende og inspirerende, har de likheter med verdensutstillingene.

Jubileumsutstillingen 1914

Unionsoppløsningen i 1905 ga grunn til optimisme og tro på fremtiden, skal vi tro Ola Svein Stugu.⁸¹ Etter 1905 økte også interessen for lokalhistorie og bevisstgjøring om lokal og regional identitet.⁸² Nasjonsbygging gikk over i å vise frem landsdelenes særmerker og signaliserte, ifølge historiker Dag Hundstad, «framtidstro og potensial».⁸³ Det Hundstad beskriver som et «regionalt gjennombrudd» kan også forklare noe av bakgrunnen for de mange regionale og lokale utstillingene på starten av 1900-tallet, som også kan beskrives som selvhevdelser.⁸⁴ Det ble skrevet mye historie i forbindelse med 1914-jubileet.⁸⁵ Jubileet virket, i likhet med selve Jubileumsutstillingen, inspirerende til å avholde senere regionale utstillinger, påpeker Erik Rudeng.⁸⁶

Jubileumsutstillingen i Frognerparken i Kristiania i 1914, kalt «Eventyret på Frogner», blir holdt for å være toppunktet i norsk utstillingstradisjon. Espen Ytreberg skriver at retorikken rundt utstillingen var preget av en fremtidsrettet nasjonalisme, som «vektla behovet for å gjøre Norge ikke bare til en samlet, men også en moderne nasjon.»⁸⁷ Videre skriver Ytreberg:

⁷⁸ Rudeng 1995: 43; Søndena 2006: 24-25; Fossen 2009: 9-26

⁷⁹ Ulvund 2009: 27-64

⁸⁰ Ulvund 2009: 27

⁸¹ Stugu 2015: 9-10

⁸² Hundstad 2015: 22-27

⁸³ Hundstad 2015: 22

⁸⁴ Hundstad 2015: 22

⁸⁵ Tretvik 2004: 27-28

⁸⁶ Rudeng 1995: 48

⁸⁷ Ytreberg 2014: 370

«Nasjonsretorikken ble kombinert med næringsinteresse da [det ble lagt] vekt på hvordan utstillingen skulle fremme norske produkter og få forbrukerne bort fra troen på at det som ble importert fra utlandet, alltid var bedre. Retorikken ble mer rettet innover mot nasjonal selvhevdelse, og næringspolitikken ble det samme.»⁸⁸

Begrepet «selvhevdelse» spiller hen på å hevde seg i sammenligning med andre og ble brukt av historikeren Axel Coldevin om Østfoldutstillingen.⁸⁹ Knut Kjeldstadli skriver følgende om Jubileumsutstillingen:

«Den skulle plassere Norge på kartet, vise at landets arbeidsevne og kultur var «paa høide med tiden» og at produktene var «konkurransedyktige paa alle hold». Samtidig skulle utstillingen gi «en ny samling i national henseende» og vise at vi var berettiget til en «eksistens som et frit og av uavhengig folk».⁹⁰

En av utstillingenes funksjoner var å promotere særlig norske varer, en funksjon eller hensikt de deler med varemessene.

Norges varemesse – kjøp norsk!

«Vær nordmann! Kjøp norske varer!», het det i en reklameannonse for Freia bakepulver i 1929.⁹¹ Slike «kjøp norsk»-kampanjer var et virkemiddel i mellomkrigstiden for å styrke norske bedrifter i kampen mot utenlandsk konkurranse.⁹² Et lignende formål hadde organisasjonen Norges Varemesse.

Initiativet til Norges Varemesse kom i 1918 fra sentrale norske næringslivsorganisasjoner. Den første varemessen ble arrangert i Oslo i 1920, totalt ble det arrangert syv messer i Oslo og Bergen på 1920-tallet. En messe skulle være et møtepunkt for produsent og konsument, kun forbeholdt varer av «indenlandsk fabrikat».⁹³ Norges Varemesse titulerte seg selv som «omsetnings- og propagandainstitusjon» i jubileumsheftet i 1930.⁹⁴ I det samme heftet er formålet med den første varemessen formulert:

«Messens oppgaver var mange. Det var ennu på flere felter varemangel etter krigen og det gjaldt å få en samlet oversikt over, hvad vår egen produksjon evnet; så å gi vårt eget arbeidsliv stimulans gjennom øket omsetning, og ikke minst kalte Varemessen på det nasjonale instinkt ved hele sin karakter som salgsinstitusjon for norsk produksjon. Den reiste sterkt og målbevist hærskriget: Kjøp norske varer!»⁹⁵

⁸⁸ Ytreberg 2014: 370

⁸⁹ Coldevin 1950: 584

⁹⁰ Kjeldstadli 1990: 241-242

⁹¹ Smaalenes Social-Demokrat 14.12.1929 (s. 3)

⁹² Bull 1988: 43-45

⁹³ Norge varemesse 1930: 5; Zeiner-Henriksen 1996: 9-11

⁹⁴ Norges varemesse 1930: 13

⁹⁵ Norges varemesse 1930: 23

Landsutstillingen 1928

Landsutstillingen i Bergen i 1928 var den siste store utstillingen i Norge før det store utstillingsåret 1930, derfor trekkes den frem her. Landsutstillingen i Bergen 1928 var en utstilling for reiseliv, sport, hotellvesen, husflid og brukskunst, altså ikke like stort omfang som i Kristiania i 1914.⁹⁶ Samfunnsviteren Ola Søndena skriver følgende om formålet med utstilling:

«Den var et halsbrekkende optimistisk foretak midt i mismotet og krisestemningen, med høye ambisjoner på to fronter: på den ene siden motvirke stagnasjonen, og fungere som et «moralsk motkonjunkturiltak» for det bergenske næringslivet og for byens befolkning. (...) På den annen side skulle den fungere som en propagandautstilling for å vise reiselivets betydning for nasjonaløkonomien, og fokusere på tiltak for å motvirke nedgangen i turisttrafikken.»⁹⁷

Med «mismotet og krisestemningen» i 1928 vises det trolig til virkningene fra «parikrisen». I samtiden ble situasjonen i Bergen i 1928 oppfattet som en stagnasjon, skal vi tro den offisielle beretningen:

«Vi er sikker på at en utstilling som her planlagt vil være av den største betydning for byens fremtid, og at det i første rekke vil være i de næringsdrivendes egen interesse at planen blir realisert (...) Den dessverre utvilsomme stagnasjonen i byens forretningsliv trenger et tiltak av ekstraordinær art.»⁹⁸

Søndenas beskrivelse av Landsutstillingen som «moralsk motkonjunkturiltak» passer godt til beskrivelsene av verdensutstillingenes overordnede motiv, jamfør Greenhalgh: å gi folk troen på fremtiden. Tro på fremtiden kan også påvirke investeringsviljen, som igjen kan gi utslag i økonomisk vekst. I tillegg til utstillinger ble det, som vi har sett, også tatt i bruk varemesser og «kjøp norsk»-kampanjer for å støtte norske bedrifter i konkurransen fra utlandet.

Fylkesutstillinger på 1920-tallet

Er det mulig å stille ut et helt fylkes produksjon? Det var i hvert fall ambisjonene med fylkesutstillingene, som Østfoldutstillingen står nærmest i utstillingstradisjonen. Vi skal i dette underkapitlet se på noen trekk ved disse.

Med begrepet fylkesutstilling menes ikke en særutstilling eller en samleutstilling (for noen områder) med fylket som ramme, men en utstilling der ambisjonen var å vise frem nærmest

⁹⁶ Søndena 2006: 27-29

⁹⁷ Søndena 2006: 29

⁹⁸ Bøgh 1929: 40-41

alle sider av fylkets næringsliv. I tillegg til næringslivet, kunne også kultur- og organisasjonslivet være representert i større eller mindre grad.

På Notodden ble det arrangert en fylkesutstilling for Telemark mellom 23. september og 3. oktober 1922. Hovedstyrets formann, Frimann Nergaard, uttalte følgende om utstillingens formål ved åpningen:

«Denne utstilling vil i første række bevirke at byen og dens opland vil knytttes nærmere sammen, dernæst vil den skaffe en stor omsætning av varer og specielt vil det bli en øket tilgang paa landbruksprodukter. Utstillingen vil vise, hvor langt den hjemlige industri og det hjemlige haandverk er kommet. Likeledes er det utstillingens opgave at vække interessen for husflid, for havebruk og alle binæringer»⁹⁹

Utstillingen hadde blant annet avdelinger for industri, hagebruk, håndverk, huslig økonomi, skogbruk og elektrisitet.¹⁰⁰ Den skulle vise «hvor langt» industrien og håndverket i fylket var kommet, altså være en *målestav* for fremskrittet og «vække interessen» for andre næringer.

Året etter ble det arrangert en fylkesutstilling for Nord-Trøndelag fra 17. til 25. september på Steinkjer. Dette var den fjerde fylkesutstillingen i rekken, de tre foregående hadde blitt arrangert i 1866, 1891 og 1905. Utstillingens omfang hadde økt for hver gang, og i 1923 var det ti avdelinger.¹⁰¹ Dette illustrerer for det første at utstillingsmediet med tiden fikk større og større betydning, og for det andre at fylkesutstillingene bygde på en eldre tradisjon, noe vi kommer tilbake til nedenfor. Hensikten med utstillingen ligner på Notodden-utstillingen året før. Ifølge hovedstyrets formann, stortingsmann Johannes K. Okkenhaug, skulle utstillingen virke «til gagn for fylket».¹⁰²

Vestfold fylkesutstilling ble arrangert på initiativ fra Vestfold Landbruksselskap, som fikk med seg kommunen og byens næringslivsorganisasjoner. Fylkesutstillingen varte i nesten fire uker sensommeren 1925 og fant sted i Tønsberg.¹⁰³ Den omfattet 22 avdelinger og totalt 500 utstillere.¹⁰⁴ Under lunsjen på åpningsdagen, holdt godseier Fritz Michael Treschow tale på vegne av utstillerne:

«Det er av stor betydning og meget lærerikt for os at se hvor langt konkurrentene paa de forskjellige omraader er naad; konkurransen virker anspændende, de som er blit belønnet

⁹⁹ Varden 23.09.1922 (s. 3) «Utstillingens mænd»

¹⁰⁰ Varden 25.09.1922 (s. 3-4) «Fylkesutstillingen paa Notodden»

¹⁰¹ Nord-Trøndelag og Nordenfjeldske Tidende 13.01.1923 (s. 1) «Den store fylkes-utstillingen i Steinkjer i år»; Nordtrønderen 17.09.1923 (s. 2) «Fylkesutstillingen»

¹⁰² Nord-Trøndelag og Nordenfjeldske Tidende 17.09.1923 (s. 1) «Fylkesutstillingens åpning lørdag»

¹⁰³ Kjos 1930: 326-331

¹⁰⁴ Dagbladet 31.07.1925 (s. 1) «7000 mennesker besaa igaar fylkeutstillingen i Vestfold»

med præmier stimuleres til fornyede anstrengelser, og de som ikke har faat noget, vil fordoble sit arbeide for at naa frem næste gang.»¹⁰⁵

Her er det tydelig at fylkesutstillingen var en arena for vennskapelige konkurranse, som også hadde til hensikt å bidra til fylkets fremgang. Høsten 1925 ble det arrangert en fylkesutstilling for Telemark i Porsgrunn.¹⁰⁶ I åpningstalen uttalte fylkesmann Guthorm Hallager seg i lignende ordelag:

«Måtte da denne utstilling bli en løftestang for vaare næringers videre fremme og bli en ny spore til aa øke produksjonen til gagn for fylket og derigjennem for det hele land.»

Nordland Fylkesutstilling ble arrangert i Bodø i 1926. Anledningen var Nordlands Landbruksselskaps 50-årsjubileum. Fylkesmannen i Nordland holdt tale ved åpningen og uttalte at han håpet utstillingen ville gi «et bilde» av næringslivet, og en anledning for nordlendingene til «å bli kjent med de hjelpemidler som nu tildags står til rådighet for dem», samt å «styrke det nordlandske næringsliv». Han ga uttrykk for at utstillingen skulle vise Norge hva Nordland kunne mønstre og at det norske folk dermed ville gi «en bedre vurdering av vår landsdel».¹⁰⁷

I sum hadde fylkesutstillingene på 1920-tallet fire trekk som er relevant for å forstå tradisjonene Østfoldutstillingen hører til. For det første viste disse utstillingene fylkets stilling på et gitt tidspunkt og var oppsummeringer av «utviklingen». For det andre skulle de bidra til videre fremskritt ved å vekke interesse, være opplysende om for eksempel tekniske hjelpemidler og gjennom vennskapelig konkurranse. For det tredje bygde fylkesutstillingene på en eldre tradisjon. Både i Vestfold og Nord-Trøndelag ble det under fylkesutstillingene på 1920-tallet trukket linjer til tidligere utstillinger med mindre omfang som viser at opphavet gjerne var landbruksutstillinger (mer om det nedenfor). Dette er kun eksempler, men gjelder trolig landet for øvrig. For det fjerde kan fylkesutstillingene forstås som reklame for fylkene. I Nordland skulle utstillingen bidra til å bedre fylkets omdømme, og i Telemark var det et ønske at utstillingen skulle bidra til økt turisttrafikk.

Arven fra landbruksutstillingene

Som vi har sett kom initiativet til noen av de store utstillingene i Norge fra fylkenes landbruksselskaper, gjerne tilknyttet et jubileum. Disse selskapene har sitt opphav i såkalte

¹⁰⁵ Jarlsberg og Larviks Amtstidende 31.07.1925 (s. 4) «Fylkesutstillingen i Tønsberg»

¹⁰⁶ Aftenposten 26.09.1925 (s. 1) «Fylkesutstillingen i Porsgrund»; Dagbladet 29.09.1925 (s. 2) «En vandring gjennom fylkesutstillingen i Porsgrund»

¹⁰⁷ Nordland Landbruksselskap 1929: 222-223, 227, 231

landhusholdningsselskaper for hvert amt tilknyttet Selskapet for Norges Vel. Disse selskapene hadde også en utstillingstradisjon.¹⁰⁸

I litteraturen om norske utstillinger i mellomkrigstiden er slektskapet til slike landbruksutstillinger lite omtalt. Vi skal i det følgende se at 1800-tallets landbruksutstillinger har mye til felles med fylkesutstillingene når det gjelder formål og utforming.

Begrepet landbruksutstilling brukes her som en sekkebetegnelse for utstillinger av husdyr (dyrskue/fesjå) og produkter fra jordbruk, hagebruk og binæringer.¹⁰⁹ Landbruksutstillingene hadde av og til også avdelinger for håndverk, husflid og huslig økonomi.¹¹⁰

Norges Vel ble stiftet i 1809 og fra 1820-tallet av viet organisasjonen seg til landbrukets fremme i vid forstand. Det ble dermed stiftet amtslag (landhusholdningsselskaper) over hele landet i 1830 for å modernisere landbruket.¹¹¹

Smaalenenes Amts Landhusholdningsselskab (senere Østfold Landbruksselskap) arrangerte husdyrutstillinger, pløyekonkurranser og utstillinger for jordbruksprodukter, husflid og håndverk på siste halvdel av 1800-tallet og inn på 1900-tallet.¹¹² Hensikten bak husdyrutstillingene var «fremme av en god kvegrøkt og et godt melkestell», ifølge landbruks-selskapets jubileumsbok.¹¹³ Disse utstillingene var både en vennskapelig konkurranse og skulle inspirere produsenter og besøkende.¹¹⁴

Vestfold fylkesutstilling i 1925 hadde, som tidligere nevnt, opphav i et initiativ fra Vestfold Landbruksselskap, som helt siden 1867 hadde arrangert landbruksutstillinger. Ved åpningen i 1925 sa fylkesmann Meinich at landbruksorganisasjonene hadde utmerket seg i bruken av utstillinger som «et nyttig middel til at vække interessen for fremskridt og reformer.»¹¹⁵ Initiativet til jubileumsutstillingen i Drammen i 1930 kom fra Buskerud landbruksselskap, som også hadde hundreårsjubileum i 1930. Landbruksselskapene i Trøndelag ivret også for en

¹⁰⁸ Kaus 1996: 20-22

¹⁰⁹ Binæringer eller smånæringer er i denne sammenhengen en sekkebetegnelse på birøkt og avl av fjærkre, rev, kaniner osv.

¹¹⁰ Huslig økonomi eller heimkunnskap er i denne sammenhengen en betegnelse på foredling og konservering av mat- og drikkevarer.

¹¹¹ Hofstad 2007: 12-25; Kaus 1996: 11-19

¹¹² Østfold Landbruksselskap 1980: 36, 41-45, 50-53, 60-64

¹¹³ Østfold Landbruksselskap 1980: 43

¹¹⁴ Stenseth 1999: 43

¹¹⁵ Buskeruds Blad 31.07.1925 (s. 1) «Vestfold fylkesutstilling»

utstilling i 1930, samtidig kom det initiativer fra andre interessegrupper og fra «kirkelige kretser», som kulminerte i Trøndelagsutstillingen.¹¹⁶

Initiativet til flere av de store utstillingene i mellomkrigstiden kom altså fra landbruks-selskapene, som hadde en lang tradisjon med utstillinger.

Bygdeutstillinger

Bygdeutstillinger danner et mellomnivå mellom små særutstillinger og regionale utstillinger som «amtsutstillingene» for landbruket eller de *virkelige* fylkesutstillingene på 1920-tallet.

Disse skulle kort sagt vise bygdens stilling og virke oppmuntrende. Bygdeutstillingen i Skjeberg i 1929 inneholdt «alle slags havebruks- og gartneriprodukter samt biavl og husflid» og ble kalt en «havebruks- og husflidsutstilling».¹¹⁷

Selv de små bygdeutstillingene var seriøse, og arrangørene av disse ville at de skulle virke stimulerende. Seriøsiteten understrekes ved at blant dommerne ved bygdeutstillingene var det mange svært kompetente og høyt utdannede. Dommerne i Skjeberg var «specielt kyndige paa de forskjellige felter». I dommerkollegiet var fylkesgartneren, en hagebrukslærer fra Østfold Landbruksskole og husflidslærere fra Østfold Husmorskole.¹¹⁸

Bygdeutstillingene i Spydeberg (1932) og Rakkestad (1933) hadde enda flere avdelinger enn utstillingen i Skjeberg, og kompetansen i dommerkollegiene var enda høyere.¹¹⁹

Bygdeutstillingen i Rakkestad hadde avdelinger for «jordbruk, havebruk, husflid, huslig økonomi og biavl.»¹²⁰ Initiativtakeren til bygdeutstillingen i Rakkestad, herredsgartner Svein Haugse, uttalte følgende om utstillingens hensikt til en lokalavis:

«Det var å ønske at utstillingen virkelig kunde bli en mønstring, et billede av bygdens produksjon, en avspeiling av de forskjellige næringers stilling i bygden. (...) Den ene lærer av den annen og interessen blir hevet. Dyktigheten blir premiært, og troen på en selv og sitt eget virke kommer utøverne senere til gode. Nye ideer og virkefelter skapes til fordel for den enkelte og dermed til fordel for bygden i sin helhet.»¹²¹

¹¹⁶ Kirkhusmo 1997: 51-53

¹¹⁷ Smaalenenes Amtstidende 28.09.1929 (s. 3) «Vellykket utstilling i Skjeberg»

¹¹⁸ Smaalenenes Amtstidende 28.09.1929 (s. 3) «Vellykket utstilling i Skjeberg»

¹¹⁹ Gundersen 2020; Haugse 1973: 134-137

¹²⁰ Haugse 1973: 134

¹²¹ Indre Smaalenenes Avis 15.06.1933 (s. 3) «Bygdeutstillingen i Rakkestad»

Sitatet oppsummerer godt hensikten med både verdensutstillinger og bygdeutstillinger. Vi kan dermed slutte at både små og store utstillinger i bunn og grunn hadde mye til felles om man ser bort fra omfanget og budsjettene.

Østfoldutstillingen 1930 i utstillingstradisjonen

Det finnes gode argumenter for å plassere Østfoldutstillingen i tradisjonen for store, urbane utstillinger. Disse baserer seg både på hvor inspirasjonen kom fra, og hvilke andre utstillinger Østfoldutstillingen ble sammenlignet med.

Under den innledende planleggingen av Østfoldutstillingen, var det såkalte *4-mannsutvalget* (nedsatt av Østfold fylke og Sarpsborg kommune) i kontakt med Christian Lindboe som var sekretær i hovedkomiteen for fylkesutstillingen i Vestfold i 1925.¹²² I arkivmaterialet etter Østfoldutstillingen finnes materiell om Värmlandsutstillingen i Karlstad i 1929, som vitner om at denne var i arrangørens bevissthet.¹²³ Både «den enkle byggemåte» og konseptet med lerretstak på utstillingsbygningene var inspirert av Värmlandutstillingen.¹²⁴

De lot seg altså inspirere av tilsvarende store utstillinger og ble sammenlignet med Trøndelagsutstilling og Stockholmsutstillingen samme år.¹²⁵ «Østfolds første, Norges største Fylkesmønstring» var Østfoldutstillingens motto.¹²⁶ Med det menes at utstillingen i 1930 var den første fylkesutstillingen i Østfold hvor *alle* områder var representert, og at Østfoldutstillingen var landets største fylkesutstilling til da. Den varte hele sommeren, og utstillingsområdet dekket hele 90 000 kvadratmeter.¹²⁷ Trøndelagsutstillingen, som hadde gått utover sin regionale ramme og ble i samtiden betraktet som en landsutstilling, hadde et mindre utstillingsområde, men besøket var omtrent én million ved begge utstillingene.¹²⁸

Trøndelagsutstillingen hadde et budsjett på 1 million, ifølge den offisielle beretningen.¹²⁹ Til sammenligning var Østfoldutstillingens budsjett (i februar 1930) på 350 000 kr, hvorav 25-

¹²² IKA, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Da-L0001, Mappe 0001: «Utgående og inngående korrespondanse», *Kommunestyresaker for 1929: utdrag fra protokollen*, s. 227

¹²³ IKA, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Da-L0001, Mappe 0001: «Utgående og inngående korrespondanse», *Program for Värmlandsutställningen 1929*

¹²⁴ Glommen 11.07.1930 (s. 4) «Østfoldutstillingen»; IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv,

Østfoldutstillingen 1930, Aa-L0002, *Møtebok for byggeutvalget/byggekomiteen, referat fra møte dat. 31.07.1929*

¹²⁵ Dagbladet 16.05.1930 (s. 3) «Stockholm idag»

¹²⁶ Grindland 2010: 5

¹²⁷ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 53

¹²⁸ Rode 1930: 325; Sørbye 2000: 46

¹²⁹ Rode 1930: 37

30 000 kr til den kulturhistoriske avdelingen.¹³⁰ Grindland skriver følgende om det endelige budsjettet:

«Byggeutgiftene var på totalt 370.000 kroner medregnet innredningsarbeid i utstillingshallene og restaurantene, noe mer enn budsjettet, men det skyldtes alle utvidelsene. Inntektene kom fra lotteri, plassavgift, parkering og prosenter fra dem som solgte noe på utstillingen.»¹³¹

Hva størrelse og omfang angår, er det klart at Østfoldutstillingen lignet på andre store utstillinger. Også i utforming var det likheter med de store utstillingene. I likhet med Stockholmsutstillingen (1930) var utstillingshallene tegnet i funksjonalistisk stil (mer om arkitekturen i kapittel 5).

Det finnes også sider ved Østfoldutstillingen som viser likheter med landbruks- og bygdeutstillingene. En viktig del av bakgrunnen for Østfoldutstillingen var som kjent Østfold Landbruksselskaps hundreårsjubileum.

I liket med fylkesutstillingen i Vestfold, hadde Østfoldutstillingen en egen Høstutstilling, som lignet en tradisjonell landbruksutstilling, med avdelinger for produkter fra jordbruk, hagebruk, huslig økonomi, binæringer og sågar en hesteutstilling. Her kunne foreninger og privatpersoner få sin produkter utstilt og bedømt av kyndige prisdommere.¹³² På Hovedutstillingen sommeren 1930 var det betydelige avdelinger for håndverk og husflid, akkurat som ved landbruks- og bygdeutstillingene. Videre var det dyrskue like utenfor utstillingsområdet.¹³³ Under «landbruksuken» i midten av juni var det også statsutstilling for storfe og småfe.¹³⁴

Vi kan dermed slutte at Østfoldutstillingen både hadde likhetstrekk med den norske, urbane utstillingstradisjonen og verdensutstillingene som inspirerte den og tradisjonen med landbruks- og bygdeutstillinger i Østfold. Begge disse tradisjonene er særlig tydelige i fylkesutstillingene i mellomkrigstiden, der landbruket fikk stor plass. Erik Rudeng (1995) skriver at særegne politiske og geografiske forhold har gitt de norske utstillingene flere særtrekk, hvor det ene er at de var nøkterne i form og innhold.¹³⁵ Det nøkterne preget kan også ha opphav i den rurale utstillingstradisjonen.

¹³⁰ Østfold Dagblad 07.02.1930 (s. 1) «Samarbeid mellom de kulturhistoriske utstillinger i Nidaros og Sarpsborg»

¹³¹ Grindland 2010: 29

¹³² Glommen 23.09.1930 (s. 2) «Kronprinsens besøk på Østfoldutstillingen»; Smaalenenes Social-Demokrat 25.09.1930 (s. 5) «Aapningen av Østfoldutstillingens høstavdeling idag»; Østfold Dagblad 24.09.1930 (s. 4) «Foran åpningen av høstutstillingen»; Østfold Dagblad 26.09.1930 (s. 6) «Statens hoppeutstilling ved høstutstillingen»

¹³³ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 49

¹³⁴ Glommen 05.06.1930 (s. 2) «Østfoldutstillingens høitidelige åpning iformiddag»

¹³⁵ Rudeng 1995: 49-50

Det kan også argumenteres for at norske utstillinger i mellomkrigstiden, som inkluderer fylkesutstillinger, byutstillinger og landsutstillinger, er varianter av den samme vestlige utstillingstradisjonen som omfatter alt fra verdensutstillinger til bygdeutstillinger. De skulle virke inspirerende på deltakere og besøkende, og kan betraktes som selvhevdelser og uttrykk for fremtidstro.

Visjoner for Østfoldutstillingen – «til gagn for fylkets fremgang»

Hva ville arrangørene med Østfoldutstillingen? I den offisielle innbydelsen var utstillingens uttalte hensikt: «å vise fylkets utvikling, kulturelt og på næringslivets områder.»¹³⁶ Med utvikling menes fremgang og med en implisitt trendprosjeksjon: videre fremgang. I et programblad for Østfoldutstillingen ble den samme tanken uttrykt eksplisitt:

«Hvad fylket har været og hvad det er får man se på Østfoldutstillingen. Et studium av denne utstilling gir også grunnlag for en riktig bedømmelse av hvad fylket kan bli.»¹³⁷

Formuleringer som at utstillingen skulle være en «mønstring» hvor fylket skulle «vise sitt ansikt» går igjen i flere steder.¹³⁸ Ved å vise østfoldingene hva fylket produserte og av hvilken kvalitet og kvantitet, gjerne i et historisk perspektiv, kunne en utstilling virke inspirerende retorisk og praktisk. Disse uttalte visjonene ovenfor passer godt til Brita Brennans beskrivelse av verdensutstillinger som «målestaver for verdens stadige framskritt».¹³⁹ Hensiktene med Østfoldutstillingen var i overensstemmelse utstillingstradisjonen.

Formannen i utstillingskomiteen, overrettssakfører Einar Mathiesen, sa i en radiotale på Borregaard i 1929:

«Naar fylkets by- og bygdefolk setter et slikt stevne her i Olavs gamle by, saa vil det styrke samhørigheten og det vil egge til fortsatt arbeide, til gagn for fylket, til gagn for oss alle. Og utover fylkets grenser, skulde denne mønstring bringe bud om et fylke i fremgang.»¹⁴⁰

At utstillingen skulle «styrke samhørigheten» må sees i sammenheng med det polariserte samfunnet på 1920-tallet som nevnt i forrige kapittel. Formuleringene «egge til fortsatt arbeide» og «bringe bud om et fylke i fremgang» kan forstås som at Østfoldutstillingen skulle være et slags «moralsk» tiltak, ikke nødvendigvis et motkonjunkturtiltak, hvilket forutsetter

¹³⁶ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, X-L0001, Mappe 0007: «Kataloger, program, hefter», *Innbydelse*

¹³⁷ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, X-L0001, Mappe 0006: «Programblad for utstillingen», *Programblad for tiden 20. til 25. juli*, s. 7 (Den understrekede teksten er i originalen kursivert)

¹³⁸ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Da-L0001, Mappe 0001: «Utgående og inngående korrespondanse», *Kommunestyresaker for 1929: utdrag fra protokollen*, s. 222

¹³⁹ Brenna 2002: 3

¹⁴⁰ Smaalenenes Social-Demokrat 27.11.1929 (s. 3) «Kringkastingen fra Borregaard»

en krise. I 1930 hadde norsk økonomi hatt et par gode år etter parikrisen, så behovet for krisetiltak var ikke presserende.¹⁴¹ Videre kan det knyttes til Sarpsborg-historiker Coldevins vurdering av Østfoldutstillingen som en «naturlig selvhevdelse» for Sarpsborg, og Ytrebergs beskrivelse av Jubileumsutstillingen i 1914 som en «nasjonal selvhevdelse».¹⁴² I et slikt lys blir Østfoldutstillingen en regional selvhevdelse, som hadde til hensikt å styrke næringslivet og oppmuntre befolkningen.

Visjonene for Østfoldutstillingen hadde flere fasetter enn å være en stadfestelse av utvikling eller en stimulerende selvhevdelse, det var også et læringselement til stede (som vi kommer nærmere inn på i kapittel 4). Viseformannen for Østfoldutstillingens elektrisitetsavdeling, Kristian P. Fossum, skrev i Sarpsborg Arbeiderblad i desember 1929 om utstillingen:

*«Når vi nu i Sarpsborg til sommeren skal syne hverandre hvad Østfold formår av åndens og håndens virke på de forskjellige områder, så er det for å gi og få. Gi hverandre av våre erfaringer, tradisjoner, tro på fremtiden, tro på oss selv, og få nye impulser til nyskaping og nye tiltak. Vi vet jo så inderlig vel at ikke alt er som det burde være».*¹⁴³

I tillegg til å slå fast at utstillingen var en arena «for å gi og få», berører også Fossum i sitatet, at i samtiden var ikke alt «som det burde være». Siden 1930 allikevel ikke var et kriseår, er dette trolig noe av forklaringen på hvorfor Østfoldutstillingen ble forstått som å være en feiring av fremskrittet og en vitamin-innsprøytning til «et fylke i fremgang», og ikke et økonomisk og moralsk motkonjunkturtiltak som var tilfelle ved utstillingen i Bergen i 1928.

Arrangørene av Østfoldutstillingen måtte allikevel ta visse økonomiske hensyn, med stram kommuneøkonomi i Sarpsborg het det «(...) forutsetningen er at utstillingen skal bære seg selv økonomisk.»¹⁴⁴ Borgermesteren i Sarpsborg, Ludvig Enge, ønsket at det under anleggsarbeidet og under utstillingen «(...) i størst mulig utstrekning anvendes arbeidsledige fra Sarpsborg.»¹⁴⁵ Et annet økonomisk motiv var at selger og kjøpe skulle finne hverandre og dermed styrke handelen. I tillegg til disse hensynene kan visjonene om en stimulerende og oppmuntrende utstilling forstås som indirekte økonomiske motiver, der oppmuntringen og læringen manifesterer seg i innovasjon og økonomisk vekst.

¹⁴¹ Kjeldstadli 1994: 174-176; Stugu 2015: 65-68

¹⁴² Coldevin 1950: 584; Ytreberg 2014: 370

¹⁴³ Sarpsborg Arbeiderblad 18.12.1929 (s. 1) «Utstillingens elektrisitetsavdeling»

¹⁴⁴ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Da-L0001, Mappe 0001: «Utgående og inngående korrespondanse», *Kommunestyresaker for 1929: utdrag fra protokollen*, s. 223

¹⁴⁵ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Da-L0001, Mappe 0001: «Utgående og inngående korrespondanse», *Kommunestyresaker for 1929: utdrag fra protokollen*, s. 234

Konklusjon

Utstillingstradisjonen er et vidt begrep som favner alt fra verdensutstillinger til bygdeutstillinger og spenner over et stort tidsrom, men som allikevel har mange av de samme hensiktene. Østfoldutstilling står nærmest de andre fylkesutstillingene i Norge på 1920-tallet. Disse kan ikke forstås kun som avarter av verdensutstillingene og deres forløpere i likhet med de urbane, nasjonale utstillingene på 1800-tallet. Av de norske utstillingene i mellomkrigstiden, kommer arven fra landbruksutstillingene – med alt fra små husdyrutstillinger til store amtsutstillinger for landbruk, håndverk og husflid – tydeligst frem ved fylkesutstillingene. Det er mest hensiktsmessig å forstå Østfoldutstillingen og de andre fylkesutstillingene som en sammensmelting av to grener av den samme tradisjonen.

Østfoldutstillingen kan ikke betraktes som et økonomisk motkonjunkturtiltak, men at oppmuntring og stimulering var i større grad beveggrunner. Dette har rot i både utstillingstradisjonen og de økonomiske realitetene i 1930.

I 1930 var det også Olavsjubileum, det var 900 år siden Olav Haraldssons fall på Stiklestad. I Sarpsborg kom det til uttrykk blant annet ved en stor kulturhistoriske avdeling tilknyttet Østfoldutstillingen. Det er tema i neste kapittel.

Kapittel 3: Den kulturhistoriske avdelingens fortelling

Innledning

Den kulturhistoriske avdelingen ved Østfoldutstillingen holdt til på Borgarsyssel Museum i Sarpsborg og lå et stykke unna Hovedutstillingen. De to utstillingsområdene lå omtrent en snau kilometer fra hverandre og var forbundet med en liten togbane.¹⁴⁶

Da arrangørene av Østfoldutstillingen skulle gå i gang med å skape en kulturhistorisk avdeling, begynte de ikke på bar bakke. De tok utgangspunkt i Borgarsyssel Museum som hadde blitt etablert i 1921. På museet ble det i anledning utstillingen i 1930 reist flere nye bygninger, som sammen med de eksisterende bygningene huset den kulturhistoriske avdelingen.

I dette kapittelet skal vi undersøke budskapet i den kulturhistoriske avdelingen. Spørsmålene blir som følger: *Hvordan preget forbindelsen med museet den kulturhistoriske avdelingen? Hvilken funksjon hadde avdelingen? Hva forteller avdelingen om holdningene til middelalder, bondekultur og foreningstiden?*

Museumsområdet 1915-1930

Fra kirkeruin til museum

Høsten 1915 ble det påbegynt en utgraving av en kirkeruin i Sarpsborg i forbindelse med det forestående byjubileet i 1916. Håpet var å finne den gamle Mariakirken som Olav Haraldsson skal ha grunnlagt i den tiden han angivelig tilbragte vintrene i Borg, byen han ifølge Snorre grunnla i 1016. Mariakirken fant de ikke. Med hjelp fra blant andre riksantikvar Harry Fett og arkitekt og arkeolog Gerhard Fischer ble en nyere kirke fra 1100-tallet gravd ut.¹⁴⁷

Mesteparten av restene etter det gamle Borg med Olav Haraldssons kongsgård og kirke, som lå på et nes like ved Sarpefossen, forsvant trolig i et ras i 1702.¹⁴⁸ Restene etter vollen rundt det gamle Borg, den såkalte Olavsvollen, ble det senere funnet rester av i det som ble hetende Ruinparken, hvor kirkeruinen dannet midtpunktet. Ruinparken ble innviet på Olsok i 1916.¹⁴⁹ På samme tid ble også olsokfeiringene «gjenopptatt» i Sarpsborg.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Grindland 2010: 27

¹⁴⁷ Wisløff 1946: 9-10

¹⁴⁸ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 33; Wessel 1933: 26-32

¹⁴⁹ Wisløff 1946: 10-12

¹⁵⁰ Sørbye 2000: 11-30

Haakon Shetelig skrev treffende om Sarpsborg i boken *Norske museers historie* (1944):

«Byen våknet til ny bevissthet om sin gamle historie da den nærmet seg et 900 års jubileum for sitt første anlegg.»¹⁵¹

I 1916 ble det også dannet en Sarpsborg-avdeling av Fortidsminneforeningen som, etter at utgravningen var ferdig, ble omdannet til en museumsforening med mål om å etablere et museum. Like ved ruinparken ble Borgarsyssel Museum en realitet i 1921 og ble åpnet på olsok naturligvis.¹⁵²

I museumsforeningens styre satt tannlege Ingebret Aas (formann) og stadsingeniør Fredrik Wisløff, som begge senere skulle bli sentrale skikkelser i arbeidet med Østfoldutstillingen.

På 1920-tallet arbeidet museumsforeningen med en middelaldersamling, og arbeidet med Olavsvollen ble sluttført i 1927. Siden 1921 hadde Snekkernesbygningen, et restaurert 1700-talls hus fra Rakkestad, vært museets eneste bygg. I 1926 kom skysstasjonen fra Gleng (også kalt Aarslands-gården) til museet.¹⁵³ Samme år var også en Olavshall oppe til vurdering. I museets jubileumsberetning står det:

«I 1926 drøftet styret for første gang spørsmålet om å bygge en minnehall – Olavshall – for en samling av Olavsbilder og helgenfigurer og hva der forøvrig knytter seg til middelalderens Olavskultus.»¹⁵⁴

Planene om en Olavshall ble realisert da arrangørene av Østfoldutstillingen innledet et samarbeid med museet i 1928. Ideen om en minnehall kan trolig spores tilbake til riksantikvaren Harry Fett, som hadde jobbet med utgravningen av kirkeruinen. I et foredrag i Sarpsborg i 1916 hadde Fett lansert tanken om en minnehall: «hvor netop minder om det 11. aarhundredes smaalenskultur søkes samlet – gjengivelser av døpefonter, portaler og nogen av de bedste Olavs billeder».¹⁵⁵ Fett hadde også hevdet at det måtte ha vært et stenhuggerverksted eller en stenhuggerskole i det gamle Borg, som kunne forklare den høye kvaliteten på stenhugger-kunsten fra middelalderens Østfold.¹⁵⁶ Både Olavshallen og stenhuggerskolen ble elementer i den kulturhistoriske avdelingen ved Østfoldutstillingen (se nedenfor).

¹⁵¹ Shetelig 1944: 242

¹⁵² Wisløff 1946: 10-14

¹⁵³ Wisløff 1946: 12-13

¹⁵⁴ Wisløff 1946: 12

¹⁵⁵ Amundsen 2003: 76

¹⁵⁶ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 35-37

Museet hadde lite penger og hadde ikke et klart program for museets profil før samarbeidet med Østfoldutstillingen kom i stand. I løpet av årene 1928-1930 ble de fem tematiske områdene, som museet skulle bygge sin virksomhet på, meislet ut.¹⁵⁷ Disse fem var: Middelalderavdelingen (Olavsminnet), Embedsgårdene (adelsslekter), Reisetunet (ferdselshistorie), Østfoldtunet (bondekultur) og Sarpsborghallen (Sarpsborg etter 1839).¹⁵⁸ De fem områdene ble først ferdig utbygd etter andre verdenskrig; museets utvikling ble godt hjulpet av Østfoldutstillingen i 1930 og byjubileet i 1939.¹⁵⁹

Identitetsfortellingen – museet og byen

Kulturhistoriker Arne Bugge Amundsen har skrevet at det er en sammenheng mellom om museets grunnfortelling om seg selv og byen Sarpsborgs identitetsfortelling. Amundsen hevder at Borgarsyssel Museums fortelling er med på å støtte forestillingen om at «dagens Sarpsborg er en fortsettelse av Olav den helliges Borg fra 1016».¹⁶⁰ De fem tematiske områdene på museet representerer også fem epoker i denne fortellingen og danner til sammen en kontinuitet.

Som Amundsen også antyder, var Østfoldutstillingen med på å utvikle Borgarsyssel museum, og den kulturhistoriske avdelingen ved fylkesutstillingen var i stor grad basert på det eksisterende museet og dets plan. Fortellingen om Sarpsborg og fortellingen om museet henger dermed tett sammen.¹⁶¹

Identitet er evnen til å holde en fortelling om seg selv gående, for å parafrasere sosiologen Anthony Giddens.¹⁶² Om vi skal overføre dette til en by, blir Sarpsborgs identitet en stadig foranderlig fortelling om seg selv. Museet har gjennom flere tiår gjenfortalt og omformet den samme grunnfortellingen om kontinuitet siden middelalderen. I 1930 ble dette aksentuert.

Amundsen skriver følgende om det nasjonale Olavsjubileet i 1930:

«Mye kretset rundt den nasjonale storheten og den kristne kulturarven med Nidaros og Hellig-Olav som det historiske og geografiske midtpunktet. I Sarpsborg ble det på sin side gjort svært meget ut av at man også der mente å ha en fysisk og historisk tilknytning til helgenkongen og den formene arven etter ham. (Sarps)borg ble igjen fremhevet som Østfolds eldste by som rommet rester av kong Olavs gjerninger.»¹⁶³

¹⁵⁷ Amundsen 2003: 80-86; Wisløff 1946: 15-16

¹⁵⁸ Wisløff 1946: 16; Amundsen 2003: 85-86

¹⁵⁹ Wisløff 1946: 17-22; Coldevin 1950: 591; Amundsen 2003: 81-82

¹⁶⁰ Amundsen 2003: 70-78

¹⁶¹ Amundsen 2003:

¹⁶² Giddens 1992: 54

¹⁶³ Amundsen 2003: 80

Det er liten tvil om at arrangørene av Østfoldutstillingen brukte Olav Haraldssons tilknytning til Sarpsborg for alt den var verdt. I Hovedkatalogen står det:

«Sarpsborg er Olav den Helliges by. Det var her han bygget sin borg, sin kongsgård og Mariakirken. Her feiret han bryllup med den svenske kongsdatter Astrid, og her, hvor han i mange vintre hadde sitt hovedkvarter, omgitt av sine gjeveste menn, har han lagt planer om gjennomførelsen av sitt livs store mål: å skape et kristent, samlet og enig Norge. Sarpsborg, med de gamle ruiner av Olavs byggverk, har derfor en verdig ramme for feiringen av Olavsminnet.»¹⁶⁴

Gjennom Olav Haraldsson ble Sarpsborg knyttet til rikshistorien og kristningen. Og med en fyldig middelalderavdeling på Borgarsyssel Museum, ble betydningen av Olav Haraldsson understreket. Amundsen oppsummerer:

«Med dette ble Borgarsyssel Museum definitivt og fysisk innskrevet i middelalderens og Olav den Helliges historie, en innskriving som har blitt stående udiskutert og tung siden.»¹⁶⁵

Den kulturhistoriske avdelingen ble preget av forbindelsen med museet i den forstand at den at den kommuniserte den samme grunnfortellingen som museet, nemlig at det moderne Sarpsborg var en fortsettelse av det gamle Borg. Med dette i mente skal vi i neste bolk undersøke innholdet i den kulturhistoriske avdelingen og aktørene bak.

Den kulturhistoriske avdelingen på museet

Komiteen

Komiteen for den kulturhistoriske avdelingen besto av ni medlemmer hovedsakelig fra lokalhistorie- og museumsmiljøet i Østfold, og vi må anta at det var deres ambisjoner og historiesyn som kom til uttrykk i avdelingen.

Borgarsyssel Museum var representert ved Ingebret Aas (1875-1939), som var komiteens formann og stadsingeniør Fredrik Wisløff (1879-1961), som også var formann i Østfoldutstillingens byggeutvalg.¹⁶⁶ Et annet sentralt medlem var Ellen Wessel (1876-1967) som var gift med generaldirektøren på Borregaard-fabrikken. Wessel var i tillegg formann i husflidsavdelingen og medlem av byggeutvalget og var dermed en sentral skikkelse i Østfoldutstillingen.¹⁶⁷ Wessel var sterkt engasjert i å bedre arbeidernes levevilkår ved å ta initiativ til en rekke sosiale tiltak.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 51 (Den understrekede teksten er i originalen kursivert)

¹⁶⁵ Amundsen 2003: 80

¹⁶⁶ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 27, 29, 39

¹⁶⁷ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 29, 39

¹⁶⁸ Sarpsborg Arbeiderblad 20.06.1935 (s. 3) «Fru Ellen Wessel tildelt fortjenstmedalje i gull»

Fredrik Wisløff var, som stadsingeniør i Sarpsborg fra 1913 til 1946, leder for byens ingeniørvesen. Han var for øvrig religiøst engasjert. Wisløff tok over som formann ved Borgarsyssel Museum etter Aas' død i 1939 og satt i stillingen til 1947. Wisløff hadde helt siden stiftelsen av museet vært en av de bærende kreftene der.¹⁶⁹

I anledning Wisløffs 70-årsdag i 1949 skrev fylkeskonservator Lauritz Opstad følgende:

«Det forteller om hans dimensjoner, at han ikke bare har vært opptatt med å bygge det moderne Sarpsborg. Ved siden har han også forstått å samle, bevare og levendegjøre minnene fra den gamle by – middelalderens Sarpsborg og den lille bydelen, som knytter båndet mellom 1567 og 1839. (...) Aas var samleren og granskeren, som ga museet et verdifullt renommé innen museumsverdenen. Wisløff var byggeren, organisatoren og popularisatoren – en virksomhet som har vist seg å ha stor betydning, og som han har fortsatt i enda sterkere grad etter han overtok museet alene.»¹⁷⁰

Middelalderavdelingen

I gjennomgangen av avdelingen baserer jeg meg på den inndelingen som ble brukt i katalogen «Olavsjubileet i Sarpsborg 1930: den kulturhistoriske utstilling» (1930).

Middelalderavdelingen omfattet Ruinparken med kirkeruinen og runesteiner samt de tre «Olavsbygningene» fra 1930, som jeg har valgt å kalle dem, nemlig Stenhuggerhallen, Olavskapellet og Våbenhuset. Disse var forbundet og dannet utstillingshallen for middelaldergjenstander. De tre murte bygningenes utforming var inspirert av middelalderkirker. Utenfor disse var et torg med en klokkestøpul og «den gamle urtegård».¹⁷¹

Nøyaktig hvilken kirke som var utgravd, var det som tidligere nevnt litt uenighet om. På åpningsdagen sto det i Aftenposten:

«I Olavs egen by – hvor man først av alle våre byer tok opp feiringen av Olsokminnet – er det rett og rimelig at man særlig tar seg av helgenkongen og hans minne. Og det skjer da ved den Olavshall og det Olavskapell man har reist nogen stenkast fra hovedutstillingen i forbindelse med Borgarsyssel museum og Hellig Olav Mariakirke. Her har man med enestående iver samlet Olavsminner fra inn- og utland.»¹⁷²

¹⁶⁹ Sarpsborg Arbeiderblad 06.08.1949 (s. 3) «Stadsingeniør Wisløff 70 år»; Halden Arbeiderblad 28.12.1961 (s. 6) «Stadsingeniør Wisløff i Sarpsborg død»; Sarpsborg Arbeiderblad 02.01.1962 (s. 5) «Stadsingeniør Wisløffs gravferd»

¹⁷⁰ Sarpsborg Arbeiderblad 06.08.1949 (s. 4) «Wisløff og Borgarsyssel Museum»

¹⁷¹ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 42-49; Indre Smaalenenes Avis 05.06.1930 (s. 13) «Et besøk på Østfoldutstillingen»

¹⁷² Aftenposten 05.06.1930 (morgen) (s. 1) «Østfolds fylkesmønstring i Sarpsborg»

I katalogen for den kulturhistoriske delen derimot står det følgende om kirken:

«Den er antagelig bygget av kong Øystein, da han vinteren 1115 opholdt sig i Borg. Det er ikke helt sikkert om det er ruinen av St. Olavs kirke eller Nicolaskirken.»¹⁷³

Om ikke kirken kunne knyttes direkte til Olav Haraldsson, ble det andre steder slått fast at Olav hadde grunnlagt Borg, og at Borg hadde vært en viktig by i middelalderen. Ingebret Aas trekker i sin artikkel i katalogen frem Olav Haraldssons bryllup med den svenske kongsdatteren Astrid i 1019, Borg som sentrum for Olavs kristningsprosjekt, Borgartinget og Borg som «midtpunkt for middelalderens stenhuggerkunst i Østfold».¹⁷⁴

I Stenhuggerhallen var nettopp stenhuggerkunsten tema. Hallen viste hovedsakelig en rekke døpefonter fra middelalderen, og flere av dem ble i katalogen omtalt som «Sarpsborgtypen» eller hugget av en «Østfoldmester».¹⁷⁵ Dette henger sammen med riksantikvar Harry Fetts nevnte hypotese om at hadde vært en stenhuggerskole i Borg i middelalderen. Fett viser til det han mener er en «gruppe» av døpefonter som deler visse kjennetegn.¹⁷⁶ Både Fett og Aas fremhever at «smålenstypen» hadde stor utbredelse i Norge og Sverige.¹⁷⁷ Dette kan også tolkes inn i fortellingen om Borgs betydning i middelalderen og i forlengelsen av det i Sarpsborg identitetsfortelling og selvhevdelse som en gammel by i 1930. Aas skriver:

«Med sin kongsgård og sitt borgarting er det naturlig at Sarpsborg som den eneste by i fylket kom til å bli kulturcenteret i Østfold også på kunstens område (...).»¹⁷⁸

Olavshallen (senere kalt Olavskapellet) var formet som et kirkerom og var i grunnriss en kopi av en middelalderkirke fra Østfold.¹⁷⁹ I hallen var helgenbilder og statuer av Olav den Hellige utstilt, både kopier og originaler innlånt fra kirker i Norge og utlandet.¹⁸⁰ I den forbindelse ble det innledet et samarbeid mellom den kulturhistoriske avdelingen i Sarpsborg og de historiske utstillingene i Trondheim i forbindelse med Trøndelagsutstillingen. Det dreide seg hovedsakelig om avstøpninger av Olavsfigurer og utlån av andre utstillingsgjenstander.¹⁸¹

¹⁷³ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 43

¹⁷⁴ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 31-37

¹⁷⁵ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 44-46

¹⁷⁶ Fett 1909: 47-48

¹⁷⁷ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 36-37

¹⁷⁸ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 36

¹⁷⁹ Indre Smaalenenes Avis 05.06.1930 (s. 13) «Et besøk på Østfoldutstillingen»

¹⁸⁰ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 43-68

¹⁸¹ Borgarsyssel Museums brevarkiv, *brev fra Ingebret Aas til Fredrik B. Wallen dat. 22.05.1929 og 05.09.1929, brev fra Th. Petersen til Ingebret Aas dat. 14.11.1929, brev fra J. Jervell Grimelund til Ingebret Aas dat. 09.01.1930 og 13.03.1930.*

Hensikten med denne delen av utstillingen var trolig å fremheve Olavdyrkelsens utbredelse i middelalderen både i inn- og utland.

I Våbenhuset knyttes det gamle Borg til det moderne Sarpsborg gjennom adelsslekter og herregårder. Dette var et våpenhus i dobbel forstand. Det lille rommet var plassert før inngangen til selve «kapellet», som er vanlig i alle kirker. Våpenhuset på Borgarsyssel Museum viste imidlertid også frem våpenskjoldene til adelsslektene i Østfold.¹⁸² I Ingebret Aas' tekst i katalogen er det adelsslektene som «danner bindeleddet mellom det gamle og nye Sarpsborg.»¹⁸³ Olav Haraldssons Borg knyttes til herregården Borregaard ved at Håkon 5. Magnusson ga borgen til Havtore Jonsson i 1312. «Dermed begynner det nuværende Borregårds historie, først som ridderborg i middelalderen og senere som herregård. Navnet Borgargardr, som det het i middelalderen, har herregården fått i arv etter kongeborgen.»¹⁸⁴

I katalogen nevnes det under bolken om middelalderavdelingen noen utstillingselementer som ikke hadde noe med den avdelingen å gjøre. Dette var blant annet:

«Ved urtegårdsgjerdet står gapestokken fra Tune gamle kirke og et gravkors fra 1661, Vister gård, Skiptvedt. På den annen side av torvet ligger gjestgiveriet fra Gleng med sin skysstasjon, og på den vestre side av torvet er brandskuret med de gamle brandapparater.»¹⁸⁵

Gamle sleder og gammelt seletøy var utstilt i skysstasjonens skur. Videre hadde museet en gammel kjone (tørkehus) å vise frem i tillegg til en vannpumpe på torget.¹⁸⁶ Disse mer eller mindre malplasserte gjenstandene kan på den ene side tyde på at museet stilte ut alt de hadde. På en annen side kan disse elementene tolkes som en del av museets langsiktige plan som ble lagt akkurat i tiden rundt 1930 og som følgelig ga museet et uferdig preg.

Sledene og seletøyet var trolig tiltenkt Reisetunet, som var ett av museets fem temaer.¹⁸⁷ Reisetunet skulle vise at «veien fra den store verden derute til vårt eget fedreland gikk gjennom Smålenene».¹⁸⁸ Dette kan tolkes som et forsøk på å kommunisere Sarpsborgs betydning i tiden mellom middelalderen og moderne tid, samt at ferdselsårene gjennom Østfold hadde gitt regionen et særpreg.

¹⁸² Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 46

¹⁸³ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 33

¹⁸⁴ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 33

¹⁸⁵ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 50

¹⁸⁶ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 50

¹⁸⁷ Wisløff 1946: 16

¹⁸⁸ Sitert i Amundsen 2003: 86

Snekkenesbygningens mange rom

Museets første og største bygning huset en vesentlig del av den kulturhistoriske avdelingen. Det ble trolig gjort en del endringer innvendig i Snekkenesbygningen før utstillingen i 1930. I en avisreportasje kan vi lese: «Endel av den permanente samling er fjernet og erstattet med nye eller rettere sagt – gamle ting – samlet fra hele fylket.»¹⁸⁹ Her fantes flere utstillingsavdelinger:

Herrebørommet inneholdt utstilt fajanse fra 1760- og 1770-årene fra Herrebø fajansefabrikk ved Halden.¹⁹⁰ I Werenskioldssalen var det utstilt malerier, brev og andre gjenstander fra adelsslekten Werenskiold som opprinnelig eide både Hafslund og Borregaard herregårder.¹⁹¹ «Gammel byggekunst i Østfold» var formidlet gjennom fotografier ettersom museet ennå ikke hadde så mange fysiske, gamle bygninger. Middelalderkirker, herregårder, prestegårder og annen bebyggelse fra Østfold var utstilt i glass og ramme.¹⁹² Avdelingen for grensevernet inneholdt modeller av festningsverk og mange militære gjenstander, hovedsakelig fra 1600- til 1800-tallet.¹⁹³ Snekkenesbygningen huset også en oldsakssamling med gjenstander fra Østfold.¹⁹⁴ Den siste avdelingen inneholdt etterreformatorisk kirkekunst og kirkeinventar.¹⁹⁵

Sett under ett ser det ut til at komiteen ville vise frem hele Østfolds historie, fra steinalderen til 1800-tallet, selv om noen epoker var bedre representert enn andre.

Avdelingens funksjoner

I et historiebruksperspektiv kan den kulturhistoriske avdelingen tolkes å ha hatt i hvert fall fire funksjoner.

For det første ga avdelingen Østfoldutstillingen historisk tyngde og legitimitet. I et programblad for Østfoldutstillingen var det gjengitt en artikkel fra bladet *Oslo Illustrerte* hvor det sto:

«At [Sarpsborg] samtidig har lagt vekt på at den også er Hellig Olavs by har såpass meget å rutte med av minner om ham, gir naturligvis Sarpsborgutstillingen et mere seriøst preg enn Drammens som er en ren og usminket reklameutstilling.»¹⁹⁶

¹⁸⁹ Indre Smaalenenes Avis 05.06.1930 (s. 13) «Et besøk på Østfoldutstillingen»

¹⁹⁰ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 51-53

¹⁹¹ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 53-56

¹⁹² Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 56-57

¹⁹³ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 58-63

¹⁹⁴ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 63-65

¹⁹⁵ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 66-67

¹⁹⁶ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, X-L0001, Mappe 0007: «Programblad for utstillingen», *Programblad for tiden 10. til 16. aug.*, s. 4-5

Det «seriøse preget» kan tolkes som at Østfoldutstillingen ble oppfattet som at den hadde et mer «høyverdig» budskap enn en varemesse, ettersom den også knyttet an til det nasjonale Olavsjubileet. Drammensutstillingen i 1930 gjorde ikke det.

For det andre fremhevet den kulturhistoriske avdelingen kontrasten mellom gammelt og nytt, mellom det gamle Borg og det moderne Sarpsborg. På Göteborgutstillingen i 1923 sto den industrihistoriske avdelingen og industriavdelingen i kontrast til hverandre, som sammen skulle vise svensk industriarv og vise moderne og fremtidsrettet industri.¹⁹⁷ Det var riktignok ingen industrihistorisk avdeling i Sarpsborg i 1930, men den kulturhistoriske avdelingen kan ha hatt en lignende funksjon, nemlig å vise kontrasten mellom et førindustrielt Sarpsborg og Sarpsborg anno 1930, som Hovedutstillingen representerte.

Historiker Anders Houltz, som har skrevet om Göteborgutstillingen i 1923, diskuterer hvordan historie og fremtidstro kan forenes. Houltz skriver: «Det finns inte någon motsättning mellan *museal* och *modern* – tvärt om: musealisering är en av det moderna samhällets främsta kännetecken.»¹⁹⁸ Det moderne var også å *bevare*, ifølge Houltz. På den måten forsterker den kulturhistoriske avdelingen budskapet i Hovedutstillingen.

For det tredje kan den kulturhistoriske avdelingen tolkes inn i fortellingen om at Østfoldutstillingen representerte en «naturlig selvhevdelse» for Sarpsborg, som historikeren Axel Coldevin formulerte det. Coldevin siktet riktignok til at «Byen hadde altfor lenge vært en lillebror mellom de andre kjøpstedene i Østfold», men i 1930 var Sarpsborg dem jevnbyrdig.¹⁹⁹ En del av selvhevdelsen kan også tolkes som å være historisk. Arrangørene av Østfoldutstillingen ville vise at Sarpsborg var Østfold eldste by og ville fremheve tilknytningen til Olav Haraldsson og betydningen av byen i middelalderen.²⁰⁰ Med feiringen av Olavsjubileet og Olavsbygningene på museet kunne Sarpsborg hevde seg på en måte ingen av de andre østfoldbyene kunne. I et nasjonalt perspektiv ville også Sarpsborg være en Olavsby i likhet med Trondheim. I Bretteville-Jensen-komiteens plan for fylkesutstillingen fra 1928 står det:

«Hvis Sarpsborg i 1930 kun innskrenker sig til en Olsokfest, hvilket vil bli den almindelige feiring av jubileet i Norges byer og bygder, så vil Trondhjem i landets øine komme til å stå alene som Olavsbyen, og Sarpsborg vil som Olavs residensby ikke komme til å få noen annen del i jubileet enn landets øvrige byer. Komiteen finner i motsetning hertil, at Sarpsborg ikke

¹⁹⁷ Houltz 2003: 32, 124-125

¹⁹⁸ Houltz 2003: 21

¹⁹⁹ Coldevin 1950: 584

²⁰⁰ Amundsen 2003: 80

bør la en så sjelden anledning som denne gå sig forbi, uten å feire den på en måte som svarer til den plass byen og distriktene heromkring i virkeligheten hadde i Olav den helliges historie, – samtidig vil man kunne opnå å gjøre landet forøvrigt opmerksom på Sarpsborgs historiske tradisjoner og på byens og fylkets stilling idag. Ti først i 2016 vil den samme anledning by sig påny.»²⁰¹

Den kulturhistoriske avdelingen var altså nærmest en nødvendighet for legitimeringen av Sarpsborg som en Olavsby. Både fylkesutstillingen og Olavsjubileet var trolig god reklame for Sarpsborg.

For det fjerde kan den kulturhistoriske avdelingen ha hatt en regionalpatriotisk funksjon. Utstillingen på museet skulle gjøre østfoldingene bevisst på sin egen historie. Nestformannen i hovedkomiteen for Østfoldutstillingen, Anton H. Mysen, hadde et innlegg i Aftenposten på åpningsdagen der han blant annet omtalte hva som fantes på museet:

«(...) altsammen [er] minner som for oss østfoldinger er dyrebare fordi vi føler oss forvissset om at våre fedre også taler til oss derigjennem såvelsom gjennom den senere her fremstillede utvikling som vi vet fedrene har været med på. Vi er nemlig av en meget stedbunden slekt.»²⁰²

Mysen fremhever det direkte slektskapet mellom kretsen rundt Olav Haraldsson og samtidens østfoldinger, trolig for å vekke stolthet og personlig tilknytning til utstillings innhold og dens historiske plassering. Videre skrev han:

«(...) her på dette sted var det at våre fedre var med og dannet skjold-Borg om den hellige høvding under hans ophold her på de tider han grunnfestet kristendommen på vår kant av landet.»²⁰³

Også Gunnar Hanssen i Østfoldutstillings sekretariat brukte en lignende retorikk i et innlegg i Glommen i juli 1930:

«For hver den som tenker litt dypere, må den historiske plett som Ruinparken er, og alle disse samlinger mane frem et tankevekkende bilde av slekters historie. Vi har alle røtter dypt tilbake i tiden, og dette dunkle mørke slør av saganatt som hviler over den eldste tid bør egge oss til å utvide vårt kjennskap til datiden, – til vår egen stamme.»²⁰⁴

De av Anton H. Mysens (1861-1939) generasjon hadde sett en rivende samfunnsutvikling med egne øyne og ville nettopp derfor også bevare minner fra det førindustrielle samfunnet.

²⁰¹ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Sarpsborg rådmann/borgermester, Daa-L0010, Mappe 8H:

«Utstillinger», *Plan for minnefestlighetene her i Sarpsborg i 1930, dat. 18.02.1928*

²⁰² Aftenposten 05.06.1930 (morgen) (s. 5) «Den edle mannjevning og fredelige kappestrid»

²⁰³ Aftenposten 05.06.1930 (morgen) (s. 5) «Den edle mannjevning og fredelige kappestrid»

²⁰⁴ Glommen 28.07.1930 (s. 4) «Den kulturhistoriske utstilling, Ruinparken og museet»

På stiftelsesmøtet i Østfold Historielag i mars 1926 uttalte Ingebret Aas: «Det gamle glir fort fra oss og drukner i glemselen».²⁰⁵

Den kulturhistoriske avdelingen kan dermed tolkes å ha hatt en bevisstgjørende funksjon, nemlig å gjøre østfoldingene bevisst på og forankret i sin egen historie.

I sum ga disse fire funksjonene ved den kulturhistoriske avdelingen Østfoldutstillingen legitimitet, som i tillegg til å vise fylkets stilling i 1930 også viste at Østfold hadde en historie som hadde relevans i samtiden.

Nyansering av venstretradisjonen

Den gamle skolen

Den kulturhistoriske avdelingen er også interessant fordi den i tillegg til å legge stor vekt på middelalderen, også viet mye plass til historie fra foreningstiden (danskertiden). Dette kan tolkes som en nyansering av en utbredt historieforståelse (venstretradisjonen), som hadde betraktet foreningstiden som en mørketid.

I over fire hundre år (mellom 1380 og 1814) hadde Norge vært en «Sæter under Danmark», ifølge dikteren Aasmund O. Vinje.²⁰⁶ Henrik Wergeland sa i en tale på Eidsvoll i 1834:

*«Vort Norge og Fortidens Norge synes som to afbrudte Halvringe, der passe paa det nøjeste isammen; Mellemalderen kun som den uægte Lodning, som vi bryde væk forat hele de ægte Led.»*²⁰⁷

De to «ægte Led» eller «Halvringe» i denne sammenhengen er middelalderen og Norges historie etter 1814, som ble betraktet som gullaldere. Historikeren Ernst Sars (1835-1917) delte denne oppfatningen. Sars var også politiker og har blitt beskrevet som «ein av de førande ideologane i Venstre opp mot 1905», og hans program som historiker var blant annet «grunngeving av venstresidas nasjonale og demokratisk politikk», ifølge historiker Leidulf Melve.²⁰⁸ Sars' kjente *nasjonal-demokratiske syntese* gikk ut på at bondestanden, særlig den frie odelsbonden, hadde vært tradisjonsbæreren og bærer av nasjonalfølelsen som hadde fått en oppblomstring i 1800-tallets nasjonalromantikk. Gullalderen i sagatiden hadde møtt sin antitese i unionstiden med Danmark og Sverige, og den resulterende syntesen var følgelig norsk selvstendighet og en demokratisk stat.²⁰⁹

²⁰⁵ Fredrikstad Dagblad 08.03.1926 (s. 2) «Historielag for Østfold stiftet»

²⁰⁶ Vinje 1871: 71

²⁰⁷ Wergeland 1853: 393

²⁰⁸ Melve 2010: 151

²⁰⁹ Melve 2010: 151-154

Også etter 1905 var dette trolig en utbredt oppfatning av norsk historie. Kulturhistoriker Bjarne Hodne har skrevet følgende om skolens historieundervisning:

«I en undersøkelse av folks minner fra timene i grunnskolen fram til 1925, fremgår det at undervisningen i historie var preget av en klar målsetting: å gjøre elevene bevisste om nasjonens stolte fortid.»²¹⁰

Angående riksjubileet i 1930 skrev Sarpsborg-historiker Axel Coldevin i 1950: «Den historiske forskning var mer og mer kommet til at Stiklestad-slaget og kong Olavs virke i det hele var avgjørende for rikssamlingen».²¹¹ Det er i en slik sammenheng vi må forstå Østfoldutstillingens kulturhistoriske avdeling. Middelalderavdelingen i Sarpsborg sett under ett, var en hyllest av Olav Haraldssons virke, både som konge og helgen. Avdelingens fortelling handlet om Olavs og kristendommens betydning for Sarpsborg og for resten av landet.

Bondekultur og dansketid

Uten å forringe betydningen av middelalderen og Olav, var det også viet plass til foreningstiden i Våbenhuset og Snekkenesbygningen. Dette har to mulige årsaker, som begge drøftes grundigere nedenfor. For det første var det nødvendig for Sarpsborgs legitimitet som en gammel by, å vise til kontinuiteten fra det gamle Borg. Kontinuiteten gikk, som tidligere nevnt, gjennom adelsslektene på Borregaard og var en del av museets program. For det andre var det en tendens i samtiden til å tillegge foreningstiden større verdi enn i venstretradisjonens oppfatning.

Bondekulturen og den frie odelsbonden var påfallende svakt representert ved den kulturhistoriske avdelingen. Det er uklart om kjonen (tørkehuset), som ble flyttet til museet i 1930, var tenkt som en del av Østfoldtunet. Østfoldtunet ble ikke skikkelig påbegynt før på slutten av 1930-tallet.²¹² Kjonen var uansett den eneste fysiske representasjonen av bondekultur ved den kulturhistoriske avdelingen i 1930, gammel Østfold-bebyggelse var som nevnt representert ved fotografisk materiale. Den svake representasjonen skyldtes etter all sannsynlighet en mangel på ressurser. Ifølge Fredrik Wisløffs nekrolog over Ingebret Aas (d. 1939), var Aas misfornøyd med at museet ikke hadde et fullkomment gårdsmiljø: «Uten Østfoldtunet mente han at Borgarsyssel Museum ikke fortjente sitt navn fullt ut.»²¹³

²¹⁰ Hodne 2002: 133

²¹¹ Coldevin 1950: 582

²¹² Wisløff 1946: 20

²¹³ Sarpsborg Arbeiderblad 03.07.1939 (s. 5) «Tannlæge Aas og Borgarsyssel Museum»

At bonden ble forstått som en tradisjonsbærer og en nasjonal figur, kom allikevel til syne ved den kulturhistoriske avdelingen. I et møte i Østfoldutstillingens byggeutvalg, der Wisløff var formann, ble det på et møte i november 1929 enighet om «å foreslå for hovedkomiteen at der opføres en mindre restaurant ved den kulturhistoriske avdelingen – for mere nasjonal kost».²¹⁴ Og slik ble det. På museet kunne de besøkende nyte «landsens kost og godt øl».²¹⁵

I analysen av denne avdelingen har jeg ikke hatt tilgang til møteboken for den kulturhistoriske avdelingen fordi den ikke finnes i arkivet etter Østfoldutstillingen. Møtebokens referater kunne kanskje kastet lys over prosessene i utformingen av den kulturhistoriske avdelingen.

Borregaard i alle bærende roller

Det er hevet over enhver tvil at Borregaard (hovedgården og fabrikken) hadde flere viktige roller i Østfoldutstillingen, som grunneier, mesen og kontinuitetsbærer.

Borregaard eide grunnen som i sin tid ble skilt ut til Ruinparken og museet, og Hovedutstillingen ble anlagt på Borregaard jorder.²¹⁶

I 1929 ga Borregaard 10.000 kroner til middelalderbygningene i den kulturhistoriske avdelingen. «Gaven skulde brukes til anskaffelse av materiale som kan belyse stenhuggerskolen i Borg i middelalderen», sto det om saken i Østfold Dagblad.²¹⁷ Borregaards generaldirektør, Hjalmar Wessel, ordnet det slik at Borregaard «hadde påtatt sig levering av alle trømateriale til utstillingen» til nedsatt pris og kjøpe dem tilbake etterpå. Wessel hadde ifølge et referat uttalt «at det var ham en glæde kunne hjelpe utstillingen på heromhandlede måte».²¹⁸

Den tidligere nevnte Ellen Wessel, som var gift med generaldirektøren, utga i 1933 boken *Borregaard: en norsk storgårds historie*, hvor hun trekker linjer fra kongeborgen i middelalderen til den moderne Borregaard hovedgård ved fabrikken, hvor ekteparet Wessel bodde. Kontinuiteten vises gjennom at eierskapet først gikk gjennom ulike adelslekter og så til eiere utlandet, helt frem til Borregaard kom «tilbake på norske hender» i 1917.²¹⁹ Wessels

²¹⁴ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Aa-L0002, *Møtebok for byggeutvalget, referat fra møte dat. 12.11.1929*

²¹⁵ Grindland 2010: 24

²¹⁶ Amundsen 2003: 78; Grindland 2010: 9

²¹⁷ Østfold Dagblad 27.09.1929 (s. 1) «Den kulturhistoriske avdeling ved Østfoldutstillingen»

²¹⁸ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Aa-L0002, *Møtebok for byggeutvalget, referat fra møte dat. 12.11.1929*

²¹⁹ Wessel 1933: 1-58

oppfatning er dermed helt i tråd med Ingebret Aas' tekst i katalogen, der adelsslektene «danner bindeleddet mellom det gamle og nye Sarpsborg.»²²⁰

Vi kan av dette slutte at det var «nødvendig» å ta med elementer foreningstiden fordi det ville vært vanskelig å skape en historisk kontinuitet fra Borg til Sarpsborg uten adelsslektene og embedsmennene.

Oppvurdering av dansketiden

En annen mulig årsak til at foreningstiden ble viet plass ved den kulturhistoriske avdelingen, henger sammen med et nytt syn på perioden både blant historikere og i kulturminnevernet siden slutten av 1800-tallet.²²¹

«Helt fram til ca. 1900 hadde norsk fortidsvern vært ensidig innrettet på bevaring av middelalderske bygningsminner», skriver historiker Svein H. Pedersen.²²² Brytningen mellom ulike syn på foreningstiden og ulike restaureringsprinsipper ble tydelig i forbindelse med restaureringen av Akershus slott ved århundreskiftet. «På dette tidspunktet var mange også villige til å akseptere 1600- og 1700-tallsarkitektur som bevaringsverdig», skriver kunsthistoriker Dag Myklebust.²²³ Der noen ville rekonstruere et middelalderslott, ville andre, inkludert Harry Fett, restaurere en senere utgave av slottet.²²⁴ Som riksantikvar ønsket Harry Fett i 1922 å verne den eldre bebyggelsen på Røros, som skrev seg fra 1600-tallet.²²⁵

Denne tendensen i tiden til å nyansere den tidligere forståelsen av foreningstiden, kommer også frem i Borgarsyssel Museums jubileumsberetning fra 1946, der det i omtalen av programmet fra 1928-1930 står følgende:

*«Fra det 17. århundrene ble Borgarsyssel forandret til Smålenenes amt, og de gamle adelsslekter og embedsmennene satte sitt preg på utviklingen. Det måtte være museets annen oppgave å belyse denne tiden.»*²²⁶

Ut fra museets fempunkts-plan og gjennomgangen av den kulturhistoriske avdelingen, kan vi slutte at komiteen som sto bak, trolig ikke hadde noen motforestillinger om å vise frem dansketiden. Tematiseringen av denne perioden skapte kontinuitet og komplementerte middelalderavdelingen.

²²⁰ Katalogen, den kulturhistoriske avdelingen 1930: 33

²²¹ Pedersen 2005: 75-76; Christensen 2011: 76

²²² Pedersen 2005: 75

²²³ Myklebust 1988: 32

²²⁴ Pedersen 2005: 75-76; Christensen 2011: 87-89, 102-104; Aavitsland 2014: 201-205

²²⁵ Aavitsland 2014: 304

²²⁶ Wisløff 1946: 15 (Den understrekede teksten er i originalen kursivert)

Redskap for sosial integrasjon?

«Samfunnet syntes splittet og nasjonalt fragmentert» lyder historiker Anders Kirkhusmos beskrivelse av det norske samfunnet anno 1930.²²⁷ Siden Olav hadde en sterk posisjon i historiebevisstheten, lå det en sterk kraft i den retoriske bruken av ham i 1930. Stugu skriver:

«Olavsjubileet i 1930 vart ein av dei største manifestasjonane landet har sett av offentleg historiebruk både frå kyrkjeleg og verdsleg side. Ein hovudbodskap var maning til nasjonalt samhald og samling, ikkje minst med brodd mot eit førestelt trugsmål frå ein samfunnssplittande og radikal arbeiderrørsle.»²²⁸

I 1930 var det ingen ytre fiende som før 1905, og Stiklestadmyten ble gjendiktet slik at den skulle virke forenende på et splittet folk, feire et nasjonalt og kristent fellesskap.²²⁹ Svein Ivar Angell (1994) hevder de religiøse og nasjonale aspektene ved feiringen i 1930 utfylte og forsterket hverandre.²³⁰ Både Angell og Kirkhusmo ser feiringen i 1930 i sammenheng med en større nasjonal integrasjonsprosess, der hensikten var å bygge bro over indre splid.²³¹

Det må riktignok påpekes at Østfold var i mindre grad politisk polarisert i mellomkrigstiden, siden den sosialdemokratiske delen av arbeiderbevegelsen sto sterkest i fylket.²³² I Østfold var det imidlertid ikke udelt entusiasme for å feire kristendommen og monarkiet. Til 25-årsfesten for Sarpsborg Cellulosearbeideres Forening 17. april 1930 ble det skrevet en prolog, hvor det sto:

*«Ei krigens, heller ikke sverdets sang skal kvedes,
ei svadafylte ord om «Olavs by», ei prestehymner.
Arbeidets sang er det som her skal berettes,
arbeidets saga i arbeidets egen by.»²³³*

I mitt øvrige materiale har jeg imidlertid ikke kommet over noen stor historisk kontrovers med tanke på innholdet i den kulturhistoriske avdelingen, hverken innad i komiteen eller i avisomtaler. Generelt var Østfold-avisene positive til både den kulturhistoriske avdelingen og til Hovedutstillingen uavhengig av partitilhørighet.

²²⁷ Kirkhusmo 2005: 296

²²⁸ Stugu 2016: 74

²²⁹ Alsvik 2010: 46-47

²³⁰ Angell 1994: 93-110

²³¹ Angell 1994: 109, 153; Kirkhusmo 2005: 296

²³² Svendsen 2004: 221-229

²³³ Coldevin 1950: 582

Konklusjon

Litt forenklet kan vi betrakte den kulturhistoriske avdelingens budskap som en videreføring av museets og Sarpsborgs fortelling om seg selv. Med Østfoldutstillingen fikk museet realisert sine planer, og utstillingen fikk sin historiske forankring i museet. Mye av dette skyldes at museets egne deltok aktivt i å skape avdelingen.

Den kulturhistoriske avdelingen kan sies å ha flere funksjoner, som ga Østfoldutstillingens legitimitet og styrket budskapet om «en rik fortid» og «en sterk nutid».

Budskapet i den kulturhistoriske avdelingen er sammensatt. På den ene side var Middelalderavdelingen en hyllest av Olav. Den viste hans betydning som den kongen som fullførte kristningen og som senere som helgen ble dyrket og var inspirasjon til kirkekunst. Dermed var avdelingens fortelling i tråd med historiebruken under Olavsjubileet som la vekt på en storhetstid i middelalderen og Olav som samlende figur.

På den annen side var ikke foreningstidens historie foretrengt. Innslaget av «danskertiden» kan forstås på to måter. For det første som en «nødvendighet» i Sarpsborgs identitetsfortelling, som også Ingebret Aas og Ellen Wessel var opptatt av, for å skape historisk kontinuitet fra Borg til Sarpsborg gjennom Borregaard. For det andre var en oppvurdering av danskertiden, særlig i fagmiljøene, et generelt trekk i samtiden. Det er derimot ikke grunnlag for å hevde at denne oppvurderingen var av avgjørende betydning for utformingen av den kulturhistoriske avdelingen, men kan allikevel forklare hvorfor vektleggingen av foreningstiden ikke var kontroversiell.

En kulturhistorisk utstilling lagt til et museum er på den ene side tilbakeskuende og peker ikke mot fremtiden, men gir perspektiver på fortiden. På den annen side var viljen til å bevare og sette sin egen samtid i et historisk perspektiv et kjennetegn ved det moderne samfunnet. Den kulturhistoriske avdelingen blir da både moderne og ikke-moderne på samme tid.

I neste kapittel skal vi se nærmere på hvordan fortid og fremtid ble forstått og kommunisert på Hovedutstillingen.

Kapittel 4: Fortid og fremtid på Hovedutstillingen

Innledning

I dette kapittelet skal vi se hvordan Hovedutstillingen ved Østfoldutstillingen presenterte fortid og fremtid. Det var ikke bare den kulturhistoriske avdelingen som ga Østfoldutstillingen historisk orientering. På Hovedutstillingen, som i stor grad var en næringslivsutstilling, var det også elementer som uttrykte orientering i tid, både fremover og bakover. Det er dette som skal diskuteres i dette kapittelet. Spørsmålene blir som følger: *Hvordan ble fremtidstro kommunisert på Hovedutstillingen? Hvordan ble historie brukt retorisk på Hovedutstillingen? Hvordan sammenligner historiebruken på Østfoldutstillingen med andre utstillinger?*

Hovedutstillingen

Hovedutstillingen lå sør for Sarpsborg sentrum, på jordene til Borregaard hovedgård. Tomten var stilt til rådighet gratis av A/S Borregaard. Området var 90.000 kvadratmeter stort, hvorav 10.000 kvadratmeter var under tak. Utstillingshallene var bygget i funksjonalistisk stil, tegnet av arkitekt Arne Pedersen (mer om arkitekturen i kapittel 5).²³⁴

De besøkende kunne besøke følgende avdelinger på Hovedutstillingen:

- Fylkes- og kommuneavdelingen
- Landbruksavdelingen
- Skog- og torvbruksavdelingen
- Husflidsavdelingen
- Elektrisitetsavdelingen
- Industriavdelingen
- Håndverksavdelingen
- Avdelingen for transportmidler, turist- og sportsvesen
- Avdelingen for fiskeri og sjøfart.²³⁵

I tillegg var det restauranter, melkebar, bodega, fornøyelsesavdeling og salgsboder på utstillingsområdet.²³⁶ Hovedutstillingen lå også i nær tilknytning til Kullås-parken, den «store vakre naturpark», som var tilgjengelig for adspredelse.²³⁷

²³⁴ Grindland 2010: 9; Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 53

²³⁵ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 39-45

²³⁶ Grindland 2010: 24-27

²³⁷ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 53

Deltagelse

Deltakelse i utstillingen innebar å få vise frem sine produkter, men også at produktene ble bedømt av kyndige prisdommere og premiært. Både privatpersoner, foreninger og bedrifter deltok.²³⁸

Premiene fra Østfoldutstillingen og andre lignende utstillinger ble brukt i bedriftenes reklame. For eksempel reklamerte Haldens Skotøifabrik med at de hadde fått gullmedalje ved alle de tre store utstillingene i 1930.²³⁹ Sleipner Motorfabrik solgte den «eneste båtmotor der opnådde gullmedalje på Østfoldutstillingen 1930».²⁴⁰ Premielistene for medaljer, ærespriser, gavepremier og oppmuntringspremier var lange, og ble gjengitt i sin helhet i avisene.²⁴¹

Deltakerne i konkurransen måtte være fra Østfold. Bedrifter utenfor kunne fortsatt delta på utstillingen, men utenfor konkurranse.

I et avslagsbrev til *Arendalskomfyren A/S* het det:

«Rammen for Østfoldutstillingen i Sarpsborg, er efterhvert begrenset til utelukkende å omfatte en mønstring av fylkets egen industri og næringsliv. Rent unntagelsesvis er det bare i statistisk henseende og i demonstrasjonsøiemed avveket fra denne regel.»²⁴²

I et tilsvarende brev til *Mowinkels Margarinfabrik* i Bergen het det:

«Imidlertid må vi meddele Dem, at Østfoldutstillingen er en fylkesmønstring, og at det dessverre ikke er anledning for Deres firma å delta her, da det er i konkurranse med fylkets egen industri.»²⁴³

I tillegg til å være en mønstring av Østfolds produksjon (i vid forstand), var utstillingen også en varesmesse for det som var tilgjengelig på markedet. Bedrifter med produkter som ikke ble produsert i Østfold, kunne dermed også delta.²⁴⁴ Derfor kunne for eksempel tobakkselskaper

²³⁸ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 61-155

²³⁹ Dagbladet 19.12.1930 (s. 7)

²⁴⁰ Lofotposten 26.11.1930 (s. 3)

²⁴¹ Se for eksempel lister i Halden 16.06.1930 (s. 1); Folkets Røst 17.06.1930 (s. 4); Østfold Dagblad 17.06.1930 (s. 6); Folkets Røst 17.06.1930 (s. 2-3); Smaalenenes Social-Demokrat 18.06.1930 (s. 4) og 19.06.1930 (s. 1)

²⁴² IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Db-L0003, Mappe 0001: «Innledende korrespondanse vedr. deltagerne», *brev fra Østfoldutstillingens sekretariat til Arendalskomfyren A/S dat. 01.04.1930*

²⁴³ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Db-L0003, Mappe 0001: «Innledende korrespondanse vedr. deltagerne», *brev fra Østfoldutstillingens sekretariat til Mowinkels Margarinfabrik dat. 02.04.1930*

²⁴⁴ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Db-L0003, Mappe 0001: «Innledende korrespondanse vedr. deltagerne», *brev fra Østfoldutstillingens sekretariat til Edv. Bjørneruds Maskinfabrik dat. 31.01.1930*

og bedrifter som Norsk Hydro, Freia Chocoladefabrik og Kongsberg Vaabenfabrik tillates å delta.²⁴⁵

Mønstringen av fylkets produksjon og varemessen med deltagelse utenfra, hadde i grunn samme hensikt. Begge skulle virke inspirerende og bidra til at de besøkende kunne orientere seg i markedet og ta lærdom av utstillingen. Læringsaspektet ved utstillingen kommer vi tilbake til senere i kapittelet. Først skal vi undersøke hvordan fremtidstroen kom til uttrykk.

Nåtidsstyrke og fremtidstro

Visjoner for fremtiden

Jubileumsutstillingen i 1914 ble av Knut Kjeldstadli beskrevet som at den viste «nåtidsstyrken» i landet.²⁴⁶ Tilsvarende skulle Østfoldutstillingen vise «fylkets stilling» i 1930. Den skulle vise det foreløpige resultatet av «utviklingen» i vid forstand. Men hva med fremtiden?

Erik Rudeng, som har undersøkt norske utstillinger i mellomkrigstiden, skriver at «Heller ikke var fremtidens fjerne horisonter særlig representert» ved disse utstillingene og at «science fiction eller fantasifulle forespeilinger av fremtidige teknologier, produkter eller samfunnsformer glimret med sitt fravær». Utstillingene ble avvirket med «gjennomført nøkternhet og bondesunn pragmatisme».²⁴⁷ I all nøkternheten og pragmatismen var det allikevel kommunisert en tro på fremtiden på Østfoldutstillingen. Ordføreren i Sarpsborg sa til en avis ved åpningen: «(...) utstillingen er baaret oppe av den optimismen og arbeidsvilje som skal bringe vort fylke fremover til gagn for alle.»²⁴⁸ Dette kan tolkes som en tro på fremtiden og en bevissthet om at mennesker er handlende aktører som kan styre historiens utvikling. Med inspirasjon fra nåtidsstyrken skulle østfoldingene fylles med stolthet og arbeidsvilje til å fortsette utviklingen i ønsket retning.

Mange av visjonene for Østfoldutstillingen (jf. kapittel 2) oppsummeres i talen utstillingens president, fylkesmann Eivind O. Bødtker, holdt på åpningsdagen 5. juni:

²⁴⁵ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 71,79, 97

²⁴⁶ Kjeldstadli 1990: 242

²⁴⁷ Rudeng 1995: 50

²⁴⁸ Smaalenenes Social-Demokrat 06.06.1930 (s. 4) «Den straalende aapning av utstillingen igaar»

«For en gangs skyld har ogsaa Østfold villet vise sitt ansigt overfor det øvrige land – intet mindre – se sig selv i speil, mønstre hvad fylkets næringer nu formaar, se kritisk efter hvad det særlig skorter paa, og søke impulser til videre fremskritt.»²⁴⁹

Ifølge Bødtker ville utstillingen vise «hvad det særlig skorter paa», altså et realistisk bilde av fylket. I en slik formulering ligger det også et ønske om at utstillingen skulle bidra til læring, at østfoldingene skulle lære av hverandre for å bidra til fylkets næringers «videre fremskritt».

Ifølge Østfoldutstillingens hovedkatalog var fylkets to viktigste næringer i 1930, landbruk og industri.²⁵⁰ At industrien ble oppfattet som en del av moderniteten går klart frem av en artikkel i avisen Smaalenenes Social-Demokrat 10. juni 1930, hvor det sto:

«Vort fylke preges meget sterkt av industrien, kanskje det av landets fylker som sterkest preges av den moderne maskinelle tid. Betegnende er det at elektrisitetskonsumet i fylket er større for hver indvaaner end noget andet fylket i landet.»²⁵¹

Videre skal vi se på hvordan elektrisitet ble fremstilt på Østfoldutstillingen.

Elektrisitetsavdelingen

På starten av 1900-tallet var elektrisiteten og dens anvendelse nært knyttet til forestillinger om det moderne. Komiteen bak elektrisitetsavdelingen ved Østfoldutstillingen ville vise frem et «Elektrisk mønsterkjøkken og elektrisitetens anvendelse i hjemmet» i tillegg til anvendelsen i jordbruket og industrien.²⁵² Ønsket ble realisert da firmaet *Sarpsborgkomfyren A/S* ønsket å stille ut «et opsiktswækkende mønsterkjøkken» på utstillingen.²⁵³

Stein Einarson, en skribent som besøkte elektrisitetsavdelingen i Sarpsborg, skrev følgende:

«Der så jeg et mønsterkjøkken som kan få hvilken som helst husmor til å svette av misundelse (...) De mest moderne elektriske aparater var installert og selvfølgelig var alt ordnet slik at man neppe behøvde å røre sig av flekken for å få laget ferdig maten.»²⁵⁴

Allerede på 1920-tallet ble kjøkkenet elektrifisert og var gjenstand for rasjonalisering etter tayloristiske prinsipper ettersom kjøkkenet ble ansett for å være en del av moderniseringen det norske samfunnet, skriver historiker Gro Hagemann.²⁵⁵

²⁴⁹ Smaalenenes Social-Demokrat 05.06.1930 (s. 4) «Østfold-utstillingens høitidelige aapning foregik iformiddag og formet sig som en straalende høitidelighet»

²⁵⁰ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 24-25

²⁵¹ Smaalenenes Social-Demokrat 10.06.1930 (s. 1) «Østfolds fremtid»

²⁵² IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Ab-L0002, møtebok for elektrisitetsavdelingen, referat fra møte dat. 04.09.1929

²⁵³ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Db-L0003, Mappe 0001: «Innledende korrespondanse vedr. deltagerne», brev til sekretær Gunnar Hanssen fra A/S Sarpsborgkomfyren, datert 10.02.1930; Grindland 2010: 31

²⁵⁴ Østlendingen 16.07.1930 (s. 6) «I Hellig Olavs by»

²⁵⁵ Hagemann 2010: 290-310

En egen avdeling for elektrisitet var vanlig ved de regionale utstillingene i mellomkrigstiden. Her ble det utstilt elektriske maskiner som skulle lette arbeidsbyrden for både husmoren og gårdbrukeren. Ved fylkesutstillingen for Telemark på Notodden i 1922 og ved fylkesutstillingen for Nord-Trøndelag i Steinkjer året etter, samt på Kongsberg Jubileumsutstilling i 1924, var det en egen elektrisitetsavdeling.²⁵⁶ Det samme var tilfelle på Vestfold fylkesutstilling i 1925, hvorfra Buskeruds Blad rapporterte:

«Elektrisiteten hadde sit eget hus, hvor husmødre fik anledning til at iagttå forskjellige apparater hvorved husstellet kan gjøres lettere og mere bekvemt.»²⁵⁷

Geir Olav Gram (2007) viser hvordan kjøkkenutstillingen på «Vi kan»-utstillingen i Oslo i 1938 kan knyttes til en fremskrittfortelling der forbedring i hygiene og materiell standard var en del av fremskrittet utstillingen ville promotere.²⁵⁸ På Østfoldutstillingen var utstilt produkter til et moderne hjem, som støvsugere, komfyrer og «elektrisk baderum».²⁵⁹

De fleste besøkende på Østfoldutstillingen hadde vært (og var) vitne til elektrisitetutbyggingen i fylket. I 1920 var det innlagt strøm i to tredjedeler av norske hjem.²⁶⁰ Elektrisiteten var selvsagt ikke noe «nytt» som sådan i 1930, men ustrakt bruk var det ikke i Østfold. Noen bygder fikk ikke strøm før etter andre verdenskrig. Langt tidligere ute var imidlertid byene i Østfold, som fikk strøm rundt århundreskiftet.²⁶¹

Østfold hadde en betydelig kraftproduksjon gjennom oppdemming av elvene Glomma og Tista.²⁶² På Østfoldutstillingen var det planer om at de besøkende skulle lære om kraftproduksjonens utvikling gjennom «Billedstof fra de ældste til de nyeste anlegg» og statistikk der Østfolds strømforbruk blir sammenlignet med andre fylker.²⁶³ Dette ble tilsynelatende realisert. De ulike kraftverkene var representert ved bilder og modeller, ifølge Smaalenenes Amtstidende.²⁶⁴ «Av Solbergfoss og Brekke kraftanlegg finnes utmerkede

²⁵⁶ Varden 25.09.1922 (s. 3-4) «Fylkesutstillingen paa Notodden»; Nord-Trøndelag og Nordenfjeldske Tidende 21.09.1923 (s. 1) «Gjennem fylkesutstillingen»; Kongsberg Tidende 20.09.1924 (s. 1) «Kongsberg jubileumsutstilling»

²⁵⁷ Buskeruds Blad 31.07.1925 (s. 2) «Vestfold fylkesutstilling»

²⁵⁸ Gram 2007: 99

²⁵⁹ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 115-119

²⁶⁰ Stugu 2015: 26

²⁶¹ Andresen 1999: 7, 26-27

²⁶² Svendsen 2004: 160-162

²⁶³ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Ab-L0002, møtebok for elektrisitetsavdelingen, referat fra møte dat. 04.09.1929

²⁶⁴ Smaalenenes Amtstidende 05.06.1930 (s. 4) «Østfoldutstillingen aapnet idag og gav et straalende billede av fylkets liv og arbeide»

plastiske kart og mengde transparente bilder illustrerer hvor rikt Østfold fylke er på elektrisk kraft», skrev avisen Folkets Røst.²⁶⁵

Siden elektrisitetsavdelingen viste fylkets økende kraftproduksjon, fremtidens elektriske kjøkken og andre elektriske apparater, er det liten tvil om at elektrisiteten og dens anvendelse ble knyttet til modernitet og fremskritt.

Oppllysning og læring

Ved siden av å være en utstillingsarena for moderne produkter, var Østfoldutstillingen en læringsarena for drive utviklingen fremover. Nestformann i hovedkomiteen, Anton H. Mysen, skrev i Aftenposten på åpningsdagen, at Østfoldutstillingen ikke bare skulle vise

«(...) hvor [fylket] idag står på utviklingens trin kulturelt, materielt og socialt (...), men mere ved at denne blir til en mannjevning som egger til ny kappestrid om bedre resultater for å kjenne sig sikrere istand til å møte kommende tiders vanskeligheter. (...) Det er min tro at denne utstilling virkelig vil gi et sterkt støt til at det vil lykkes å nå større mål på alle områder. Det ligger hjelp til selvhjelp for alle her.»²⁶⁶

Utstillingen var ikke bare en fredelig konkurranse om medaljer og diplomer, den skulle også brukes som hjelp til selvhjelp, ved å «ta mål av det beste» og lære av det beste for videre fremskritt. Dette er en tankegang som peker mot fremtiden. I det videre skal vi se eksempler der utstillingen fungerte som læringsarena. I et programblad for Østfoldutstillingen sto det:

«Man har egentlig aldri hatt noget bestemt inntrykk av at husfliden i Østfold stod særlig høit, før nu. Denne mønstring forteller nemlig at i Østfoldhjemmene utøves en husflid som det er meget å lære av.»²⁶⁷

Et annet eksempel er husmødrenes dag på Østfoldutstillingen. På husmødrenes dag 16. juni møtte det opp 700 husmødre fra «bygd og by i hele fylket». Disse fikk høre flere foredrag og fikk se «demonstrasjon i spedbarnstell».²⁶⁸ Avisen Smaalenenes Social-Demokrat kom med følgende oppfordring til sine lesere:

«En avdeling som ingen husmor bør forsømme at besøke er kostavdelingen, like ved husflidsutstillingen. Her blir der paa en lettfattelig maate gitt indblikk i det beste og billigste kosthold.»²⁶⁹

²⁶⁵ Folkets Røst 05.06.1930 (s. 4) «En vandring gjennom Østfoldutstillingen to dage før åpningen»

²⁶⁶ Aftenposten 05.06.1930 (morgen) (s. 5) «Den edle mannjevning og fredelige kappestrid»

²⁶⁷ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, X-L0001, Mappe 0007: «Programblad for utstillingen», *Programblad for tiden 29. juni til 5. juli*, s. 6

²⁶⁸ Indre Smaalenenes Avis 11.08.1930 (s. 4) «Husmordag på Østfoldutstillingen»

²⁶⁹ Smaalenenes Social-Demokrat 05.06.1930 (s. 2) «Fra et besøk paa Østfoldutstillingen»

Historiker Paul Greenhalgh har skrevet at de gamle verdensutstillingene hadde encyklopediske ambisjoner om å samle hele verdens produksjon og kunnskap på ett sted. Videre skulle utstillingene belære massene gjennom å presentere ideer og teknologi på en forståelig måte.²⁷⁰ På Østfoldutstillingen er det belærende elementet heller lite til stede. Utstillingen ga derimot de besøkende muligheten til å lære og bli inspirert. Læringsaspektet ved utstillingen var av opplysende art, både for utstillere og besøkende.

Utstillerne kunne reklamere for sine produkter og bevisstgjøre de besøkende om forbrukermakten, eksempelvis å kjøpe norske varer. De besøkende kunne få se og lære om nye, moderne produkter og orientere seg i markedet. Utstillingen ga også mulighet til å se den samlede produksjonen og utvalget som det var vanskelig å få tilgang til på andre måter. Foredrag, demonstrasjoner og informasjon gjorde det mulig å påvirke og bli påvirket, inspirere til flittighet og til å kjøpe forbruksvarer. I likhet med Østfoldutstillingen var «Vi kan»-utstillingen i Oslo i 1938 også en varemesse. Gram (2007) skriver at «arrangørene og utstillerne på Vi kan-utstillingen oppfattet forbruksvarer som fremskritt.»²⁷¹ Forbruksvarer var altså et moderne trekk, og på begge utstillingene var det utstilt forbruksvarer til moderne hjem.

Østfoldutstillingen viste fylkets «nåtidsstyrke» ved å samle østfoldingenes mangeartede produksjon til en felles mønstring. Om utstillingen ikke viste «fremtidens fjerne horisonter», viste den elektrisitetens muligheter og uttrykte en *tro* på fremtiden. Nåtidsstyrken, forstått som et resultat av fortidens utvikling, ble en ressurs for fremskrittet. Ved å lære av det beste som ble mønstret, var videre fremskritt innen rekkevidde. Videre skal vi undersøke hvordan historie ble brukt retorisk for å kommunisere et budskap om fremskritt.

Fremskrittfortellinger og historiebruk

Fylkes- og kommuneavdelingen

I 1930 ble Østfold fylke og de 33 kommunene presentert i statistikk og bilder for å vise fylkets stilling og utvikling. Fylkes- og kommuneutstillingen inneholdt statistikk, «grafiske

²⁷⁰ Greenhalgh 2011: 34-36

²⁷¹ Gram 2007: 105

fremstillinger» av formue og inntekt for årene 1890, 1910 og 1930.²⁷² Videre var det lignende statistikk for utviklingen av folke­mengde siden 1700-tallet.²⁷³

I et programblad står det hva som møtte de besøkende i fylkes- og kommuneavdelingen: «Her ser man et tversnitt av hvorledes fylket, dets fire byer og 29 landkommuner er styrt op til året 1930».²⁷⁴ Avdelingens komite hadde klare retningslinjer for hva kommunene skulle vise frem, foruten kart, statistikk og modeller, lokalproduserte møbler og utgitte bygdebøker/bybøker, kunne det vises frem:

«(...) pene billeder av offentlige bygninger, kirker, skoler m.v. samt vakre billeder fra bygder, eller særlig av fremtredende menn fra bygden som er landskjente. Særlig vil det være interesse å få gamle kobberstikk eller malerier av storgårder og av typiske småbruk.»²⁷⁵

Blant de ellers positive omtalene av denne avdelingen, finnes denne:

«Kommunenes utstillinger er igrunnen nok saa kjedelige – en del billeder, møbler og statistikk. Men det var kanskje ikke så godt at gjøre det anderledes.»²⁷⁶

Hver kommune hadde hver sin avdeling, og i Sarpsborg kommunes avdeling var det planlagt å vise statistikk over «folke­mengdens stigning», «Det kommunale budgett og dets stigning» og «Skatteborger­nes formue og inntekt gjennom tidene». Videre skulle det være statistikk over «skolenes forhold», «byens offentlige arbeider» og statistikk over innførsel og utførsel i Sarpsborg havn.²⁷⁷

I denne avdelingen kunne de besøkende åpenbart lære om «fylkets stilling», men samtidig overbevises om at utviklingen gikk fremover. Utviklingen skulle måles og kvantifiseres for å vise de besøkende både hva som hadde vært og som var status i 1930. Den kommuniserte en implisitt trendprosjeksjon om videre vekst. En tilsvarende fortelling om fremskritt og vekst fantes i landbruksavdelingen.

²⁷² IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Sarpsborg rådmann/borgermester, Daa-L0010, Mappe 8H: «Utstillinger», brev til lokalkomiteen i Hobøl fra Østfoldutstillingen, dat. 26.03.1930

²⁷³ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Sarpsborg rådmann/borgermester, Daa-L0010, Mappe 8H: «Utstillinger», brev til kommuneutvalgene/lokalkomiteene fra fylkes- og kommuneavdelingen, datert november 1929

²⁷⁴ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, X-L0001, Mappe 0007: «Programblad for utstillingen», Programblad for tiden 29. juni til 5. juli, s. 5

²⁷⁵ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Sarpsborg rådmann/borgermester, Daa-L0010, Mappe 8H: «Utstillinger», brev til lokalkomiteene fra formannen i fylkes- og kommuneavdelingen, udatert

²⁷⁶ Smaalenenes Social-Demokrat 05.06.1930 (s. 2) «Fra et besøk paa Østfoldutstillingen»

²⁷⁷ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Sarpsborg rådmann/borgermester, Daa-L0010, Mappe 8H: «Utstillinger», brev fra lokalkomiteen for Sarpsborg til borgermesteren, dat. 21.03.1930

Landbruksavdelingen

Landbruksavdelingen dekket jordbruk, husdyrbruk, landbruksmaskiner, meierivesen, hagebruk og binæringer samt et dyrskue.²⁷⁸ I tillegg ble det arrangert en landbruksuke i juni, fire særutstillinger på sommeren, samt Høstutstillingen som ble holdt mellom 25. september og 5. oktober.²⁷⁹ Ved åpningen av Høstutstillingen uttalte fylkesmann Eivind O. Bødtker at han «(...) haabet at man vilde faa indtryk av at landbruk, havebruk, biavl og hesteavl stod paa et høit niveau», ifølge et referat i Morgenbladet.²⁸⁰ Landbruksminister Hans J. Aarstad, som åpnet Høstutstillingen, uttalte at landbruket var «landets hovednæring» og burde utover å forsyne landets egen befolkning, også produsere for eksport.²⁸¹ Landbruk var med andre ord et satsningsområde.

Landbruket var, som tidligere nevnt, en av Østfolds viktigste næringer i 1930, ved siden av industrien.²⁸² Her skal vi se på hvordan landbruket presenterte seg selv på Østfoldutstillingen. Undersøkelsen legger vekt på hvilke virkemidler som ble tatt i bruk, noe som kan gi oss et inntrykk av hvordan utstillingen kommuniserte fortid og fremtid til de besøkende.

Nestformann i hovedkomiteen, Anton H. Mysen, anså utstillingen som viktig for å løfte landbruket. Mysen skrev i Aftenposten på åpningsdagen:

«Her er det dessuten det for landdistriktene især gjelder å møte landbrukets vanskelige stilling ved å ta mål av det beste som utstilles med sikte på snarest mulig å nå lengere enn idag.»²⁸³

Her var det også et historisk element. I hovedkatalogen ble Østfold Landbruksselskaps hundreårsjubileum trukket frem som en av foranledningene til utstillingen.²⁸⁴ Ikke overraskende tyder det på at landbruksorganisasjonene ville kommunisere en fremskrittfortelling om stein på stein. Østfold Landbruksselskap og Smaalenenes Landhusholdnings-selskap (som hadde skilt lag i 1920) stilte ut sammen i en egen jubileumshall. I en beskrivelse av jubileumshallen kan vi lese:

«Bygningen var oppført av Østfoldutstillingen, som også hadde bekostet de store veggdekorasjoner, utført av dekorasjonsmaler Gunnar Wang, med motiver fra jordbruk,

²⁷⁸ Indre Smaalenenes Avis 05.06.1930 (s. 7) «Landbruket på Østfoldutstillingen»

²⁷⁹ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, X-L0001, Mappe 0001: «Trykte program og sirkulærer», *Program for landbruksuken*

²⁸⁰ Morgenbladet 26.09.1930 (s. 9) «Østfoldutstillingen i ny skikkelse»

²⁸¹ Smaalenenes Social-Demokrat 25.09.1930 (s. 5) «Aapningen av Østfoldutstillingens høstavdeling»

²⁸² Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 25

²⁸³ Aftenposten 05.06.1930 (morgen) (s. 5) «Den edle mannjevning og fredelige kappestrid»

²⁸⁴ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 51

husdyrbruk, hagebruk og binæringer. Under disse felter var utstilt tegninger, karter, plansjer, tabeller m.v. som belyste selskapets virksomhet i fortid og nutid.»²⁸⁵

Et virkemiddel landbruksselskapene brukte, var å vise kontrasten mellom landbrukets stilling i 1830 og 1930 og dermed fremheve sin egen betydning. I en avisreportasje sto det:

«I forhallen er veggene dekorert med motiver fra husdyrhold, jordbruk, binæringer og havebruk. Det er en sammenligning mellom forholdene for 100 år siden og nu.»²⁸⁶

I en beskrivelse av avdelingen i et programblad er det klart at det legges vekt på utvikling og fremskritt ved vise til landbruksselskapets virksomhet som bærende aktør i fremskrittfortellingen:

«Vi kan også følge utviklingen av fylkets jordbruk. Gjennom hundre år er det arbeidet for å kultivere jorden og øke dens avkastning, dels gjennom landbruksskole og småbruksskole, dels gjennom foredrag av demonstrasjoner.»²⁸⁷

Når det gjelder grafiske virkemidler later det til at de anstrengte seg for å gjøre avdelingen interessant og tiltalende. En av landbruksautoritetene i Østfold, fylkesagronom Johan Frigstad, skrev i en avis om avdelingen:

«Men den i sig selv tørre materie er gitt en populær fremstilling. Tallene er for en stor del gjort om til bilder, som i stedet for å kjede kan ha betingelser for å fryde øiet.»²⁸⁸

Og i en avisreportasje av skribenten Stein Einarson het det:

«Med greie lettfattelige grafiske plancher er landbrukets fremgang i de siste 100 år, og landbruksselskapets virksomhet i den same tid gjort forståelig for de selv minst innviede.»²⁸⁹

Vi kan av dette slutte at denne avdelingen kommuniserte en fortelling om fremskritt og utvikling. Historiebruken var et virkemiddel for å fremheve denne utviklingen.

I likhet med elektrisitetsavdelingen, pekte også fylke- og kommuneavdelingen og landbruksavdelingen også mot fremtiden, men brukte andre virkemidler. Med statistikk kunne fylke- og kommuneavdelingen gjennom en implisitt trendprosjeksjon fortelle at veksten ville fortsette. I landbruksavdelingen ble fortiden bruk som kontrast for å kommunisere en fremskrittfortelling om landbrukets profesjonalisering og tekniske utvikling.

²⁸⁵ Sitert i Østfold Landbruksselskap 1980: 112

²⁸⁶ Indre Smaalenenes Avis 05.06.1930 (s. 13) «Et besøk på Østfoldutstillingen»

²⁸⁷ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, X-L0001, Mappe 0007: «Programblad for utstillingen», *Programblad for tiden 13. til 19. juli*, s. 6

²⁸⁸ Indre Smaalenenes Avis 05.06.1930 (s. 7) «Landbruket på Østfoldutstillingen»

²⁸⁹ Østlendingen 16.07.1930 (s. 6) «I Hellig Olavs by»

Nøktern fremtidsvisjon

Erik Rudeng omtaler verdensutstillingene som «fremskrittets fester», men hevder at de norske utstillingene i mellomkrigstiden var nøkterne både i innhold og fremtidsvisjon.²⁹⁰

«Dette syntes dels å være en dyd av nødvendighet, dels et utbredt ideal i et samfunn hvor visjonær overdådighet, teknologiske fantasier og formfullendt ekstravaganse lenge hadde møtt skepsis. Dagens produksjon, enkelt og noe messepreget utstilt, har med få unntak stått i sentrum.»²⁹¹

Det var i hovedsak en nøktern fremtidstro Østfoldutstillingen kommuniserte. Den viste «dagens produksjon» med håp om at den skulle inspirere til videre vekst og utvikling. Selv «Vi kan»-utstillingen i Oslo i 1938 – med sitt fravær av kulturhistorisk avdeling og andre historiske elementer – var, ifølge Gram, mest «en oppsummering av utviklingen og viste lite fremtidsteknologi» i motsetning til verdensutstillingene i 1933 og 1939.²⁹²

Det er ikke dermed sagt at Østfoldutstillingen og «Vi kan»-utstillingen ikke var moderne, selv om de ikke viste en tydelig fremtidsvisjon. De hadde allikevel moderne elementer. De norske utstillingene var, ifølge Rudeng, «lokomotiver for regional utvikling».²⁹³ Ett moderne trekk var «feiring av forbruk» da forbruksvarer var ansett som moderne sammenlignet med hjemmeproduksjon.²⁹⁴ Et annet var å vise hvilke muligheter elektrisiteten kunne by på i fremtiden når alle fikk innlagt strøm, og de elektriske artiklene var blitt billige. Allikevel er det mest treffende å beskrive utstillingenes orientering i tid som en nøktern fremskrittfortelling, der utviklingenes gang gikk med gradvise steg oppover fremfor store omkalfatringer.

Historiebruk ved utstillinger

Historiebruk ved utstillinger var et utbredt fenomen. Kjeldstadli (1990) skriver om Jubileumsutstillingen i 1914: «Utstillingen var viet både nåtidsstyrken og fortida; fiskerienes historie ble presentert sammen med siste nytt i motorer for fiskeflåten.»²⁹⁵ Her brukes også historiske elementer som kontrast. Som nevnt i forrige kapittel hadde Göteborgutstillingen i 1923 både en avdeling for moderne svensk industri og en for industrihistorie, der den første

²⁹⁰ Rudeng 1983: 2-8; Rudeng 1995: 50

²⁹¹ Rudeng 1995: 50

²⁹² Gram 2007: 99

²⁹³ Rudeng 1995: 31

²⁹⁴ Gram 2007: 73-106

²⁹⁵ Kjeldstadli 1990: 242

sto som «ett kontrasterende komplement» til den andre, ifølge Houltz.²⁹⁶ Og ved Romeriks-utstillingen på Jessheim i 1927 var gamle og nye maskiner og redskaper utstilt.²⁹⁷

Oppfatningen av vekst og utvikling forsterkes når det moderne står i iøynefallende kontrast til det gamle. Det samme så vi i forrige kapittel i forbindelse med én av funksjonene ved den kulturhistoriske avdelingen, nemlig at det var et trekk ved det moderne å bevare kulturminner og sette sin egen samtid i et historisk perspektiv.

En annen form for historiebruk var å trekke paralleller mellom fortid og nåtid, der hensikten tilsynelatende er å vise kontinuitet. Anton H. Mysen skrev i det tidligere refererte avisinnlegget på åpningsdagen, der han trakk linjer fra middelalderen til 1930:

*«Og likesom mannjevning og kappestrid i hin tid ofte var middel til å nå frem til makt og velvære, er der nu innbudt til en mannjevning og kappestrid med fredeligere mål for øie, men og derfor ikke mindre verdifull da denne skal danne grunnmuren for vår tids økonomiske makt og vårt materielle velvære ved å fremme våre næringers utvikling».*²⁹⁸

Et lignende forsøk på å skape kontinuitet finnes i utstillingskatalogen til utstillingen «Moss 1937». Året 1937 var ikke et jubileumsår for byen Moss (det hadde vært i 1920), men et 50-årsjubileum for Moss Handelsstands Forening, som ble utvidet til en næringslivsutstilling for Moss og omegn.²⁹⁹ I utstillingskatalogen for «Moss 1937» skrev dr. Sigurd Grieg ved Universitets Oldsaksamling om ulike oldtidsfunn i Østfold og avsluttet med følgende historiske parallell:

*«Det utvalg av oldfund som her er gjennomgått, viser oss at Østfolds handel og håndverk kan føre sine tradisjoner tilbake til den grå oldtid. **Dengang som nu** synes initiativ og foretagsomhet på alle næringslivets felter å ha preget dette landskap. Selv om tidens arbeidsliv har utfoldet sig i andre former enn i nutiden, har viljen til å holde sig på høiden både kulturelt og økonomisk, **dengang som nu**, alltid vært til stede».*³⁰⁰ [Min utheving]

Sitatet over viser at forfatteren vil fremheve historisk kontinuitet i mossingenes vilje til «å holde seg på høiden», og vil fremheve tradisjonene for handel og håndverk, noe som gir utstillingen historisk tyngde og etos. En tilsvarende tendens til å projisere en fremtidsvisjon på fortiden og dermed skape en retorisk kontinuitet, finner vi også i Mysens nevnte innlegg og i utstillingssekretær Gunnar Hanssens innlegg om Sarpsborg havn, hvor det sto:

²⁹⁶ Houltz 2003: 32, 124-125

²⁹⁷ Rudeng 1995: 51

²⁹⁸ Aftenposten 05.06.1930 (morgen) (s. 5) «Den edle mannjevning og fredelige kappestrid»

²⁹⁹ Ringdal 1994: 305

³⁰⁰ Grieg [1937] 2017: 23

«(...) det var herop Hellig Olav drog op med sin vikingeskibsflåte og det er her vår tids vikinger farer med store laster til fjerne strender.»³⁰¹

Den historiske kontinuiteten eksemplene ønsker å vise, kan også knyttes til begrepet fremtidsfortelling. Det later til at den generelle historiebevisstheten som Østfoldutstillingen uttrykte, var en fortelling om stadige fremskritt. Dette minner om Brita Brennass beskrivelse av den historiske orienteringen på verdensutstillingene på 1800-talet:

«Nåtiden var utgangspunkt for og ga retning for det videre fremskrittet. De baserte seg på at verdenshistorien beveget seg framover som en totalitet, lineært og oppadstigende.»³⁰²

Det er imidlertid en kjensgjerning at mellom århundreskiftet og 1930 hadde Norge og verden gjennomgått en verdenskrig og flere økonomiske kriseperioder, som gjorde at oppfatningen av det lineære fremskrittet trolig ble svekket. Allikevel var «vår tids økonomiske makt og vårt materielle velvære», som Mysen formulerte det i 1930, større da enn tretti år tidligere. Og gitt den fremtidstroen som kom til uttrykk i omtaler av Østfoldutstillingen, var det trolig en gjengs oppfatning i 1930 at «Nåtiden var utgangspunkt for og ga retning for det videre fremskrittet.»³⁰³

I et programblad for Østfoldutstillingen finnes den nevnte skribenten Stein Einarsons reportasje i Helgelands Blad 17. juli gjengitt som selvskryt og reklame for utstillingen. Denne artikkelen hører til under overskriften: «Hvad andre mener om Østfoldutstillingen». Journalisten oppsummerte utstillingen slik: «En rik fortid, en sterk nutid og en sterk vilje til en stor fremtid, det er rytmen i utstillingen».³⁰⁴

Med en sterk bevissthet om fortiden, som vist i den kulturhistoriske avdelingen, og god kjennskap til «nåtidsstyrken», som Hovedutstillingen ga, var østfoldingene rustet til å møte fremtiden.

³⁰¹ Aftenposten 05.06.1930 (morgen) (s. 4) «Utstillingsbyen, sjøfarten og havnen»

³⁰² Brenna 2002: 18

³⁰³ Brenna 2002: 18

³⁰⁴ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, X-L0001, Mappe 0007: «Programblad for utstillingen», *Programblad for tiden 3. til 9. aug.*, s. 6

Konklusjon

Troen på fremtiden kom til uttrykk ved at utstillingen viste industriens og elektrisitetens muligheter, som ville gi et mer komfortabelt liv med forbruksvarer og elektriske nyvinninger. Fremskrittstroen kom også til uttrykk ved at utstillingen kunne brukes som en læringsarena, der nåtidsstyrken skulle virke inspirerende på besøkende og utstillere. Dette viser også en bevissthet om at vi mennesker er handlende aktører som kan styre utviklingen. Hadde fremtiden vært forutbestemt hadde det ikke vært noen grunn til å anstrenge seg.

Historiske elementer ble brukt retorisk for å vise at utviklingen gikk fremover med gradvise steg og ville fortsette slik hvis man anstrengte seg. Videre ble historie brukt som kontrast for å forsterke fortellingen om den jevne fremgangen, som ikke alltid var helt rettlinjet. Bruk av historiske elementer var vanlig på utstillinger, enten for å skape kontrast mellom gammel og nytt eller kontinuitet, for å skape stolthet.

Kapittel 5: Tradisjonens og historiens plass

Innledning

I de to foregående kapitlene har vi undersøkt historiebruken ved Østfoldutstillingens to utstillingsområder. I den kulturhistoriske avdelingen hadde historie en egenverdi ettersom den hadde en stolthetsskapende og bevisstgjørende funksjon. På Hovedutstillingen ble historiske elementer brukt retorisk for å skape kontrast mellom fortid og nåtid, og for å understreke historiens gang som en fremskrittfortelling. Videre ga historiebruken retning for fremtiden gjennom implisitt trendprosjeksjon.

I dette kapitlet skal vi undersøke hvilken plass historie og tradisjon hadde på Østfoldutstillingen, og hvordan dette kunne brukes som en ressurs. Vi skal se at både tradisjonalisme og modernisme var synlig på Østfoldutstillingen, og at forholdet mellom disse kunne være preget av både brytning og blanding. Spørsmålene blir som følger: *Hva forteller formspråket og symbolbruken om Østfoldutstillingens tidsmessige orientering? Hvordan ble tradisjonselementer brukt på Østfoldutstillingen? Skiller denne bruken seg fra andre utstillinger? Kan Østfoldutstillingens doble orientering mot tradisjon og modernitet knyttes til en generell tendens i samtiden?*

Formspråk og symbolbruk

Logo og plakat

I 1930 var Olav i Østfoldutstillingens logo i form av en silhuett av Olavsstatuen på torget i Sarpsborg (som ble avduket i 1916). Motivet på Østfoldutstillingens plakat var et kart over Østfold der de fire byene og de store ferdselsårene (jernbane og hovedveier) var markert. Opp av punktet som markerer Sarpsborg, står en høy flaggstang med et stort norsk flagg. Nede i venstre hjørne er den samme silhuetten av Olavsstatuen som i logoen.³⁰⁵ Det ble altså lagt vekt på Sarpsborgs sentrale plassering i fylket, Olav Haraldsson og det nasjonale. Plakaten ble tegnet av Gunnar Hanssen i Østfoldutstillingens sekretariat.³⁰⁶

Aftenpostens dekning av Østfoldutstillings åpning hadde overskriften «Østfolds fylkesmønstring i Sarpsborg: utstilling på sagagrunn», med en Erik Werenskiold-tegning av

³⁰⁵ Grindland 2010: 12, 14

³⁰⁶ Grindland 2010: 12

den svenske kongsdatteren Astrids ankomst til Borg i 1019 gjengitt på første side.³⁰⁷

Referansene til middelalderen kunne neppe vært tydeligere.

I sum kan dette tolkes som at formspråket som ble brukt i markedsføringen av Østfoldutstillingen, inneholdt elementer fra fortid og nåtid. Sarpsborg fremstilles som en sentral og viktig by som også har historisk tyngde. Bruken av Olav og flagget kan også knyttes til det nasjonale jubileet i 1930. Sammenlignet med utstillingene «Moss 1937» og «Vi kan»-utstillingen (1938), som hadde mer funksjonalistiske og fremtidsrettede logoer, fremstår Østfoldutstillingens logo og plakat som mer tradisjonell og historisk forankret.³⁰⁸

Det kan samme kan derimot ikke sies om Østfoldutstillingens arkitektur. Den var ifølge Erik Rudeng «ultramoderne».³⁰⁹

Arkitekturen på Hovedutstillingen

Arkitekten bak bygningene på Hovedutstillingen og ved den kulturhistoriske avdelingen, var den unge sarpingen Arne Pedersen (1897-1951). Han ble engasjert som arkitekt for Østfoldutstillingen i desember 1928.³¹⁰

Arne Pedersen var sønn av ingeniør Nils Pedersen (1867-1956) som tok over som disponent på Borregaard-fabrikken da broren Oscar Pedersen (1857-1913) døde. Arne Pedersen ble uteksaminert fra NTH i 1921, og etter endt studium reiste Pedersen til Frankrike, Italia og USA før han ble ansatt som fast arkitekt for A/S Borregaard i 1925. Han blir omtalt som en forkjemper for modernisme og funksjonalisme.³¹¹ Pedersen lot seg inspirere av Le Corbusier, som knyttes til den funksjonalistiske retningen i arkitekturen, i sitt virke som arkitekt for Borregaard på slutten av 1920-tallet.³¹²

Dette kom også til uttrykk i de provisoriske utstillingshallene i 1930 som var bygget i tre og hadde «impregnert lerret» (oljeduk) til tak for at lokalene skulle få naturlig overlys. De rene,

³⁰⁷ Aftenposten 05.06.1930 (morgen) (s. 1) «Østfolds fylkesmønstring i Sarpsborg»

³⁰⁸ Kjeldstadli 1990: 242; Ringdal 1994: 305

³⁰⁹ Rudeng 1995: 45

³¹⁰ Grindland 2010: 9

³¹¹ Jakobsen 2018: 9-13

³¹² Jakobsen 2018: 17; Stav 2001: 100-114

rette linjene i bygningene var speilet i uteområdet gangstier, damanlegg og fontener.³¹³
Pedersens funksjonalistiske utstillingsanlegg fikk positive omtaler i avisene.³¹⁴

Utstillingsarkitektur var ofte dristig siden byggene var rimelige og provisoriske, arrangørene tok dermed sjansen på å la mer radikale arkitekter slippe til. Funksjonalismen fikk større fotfeste og vant innpass på dyrere prosjekter utover på 1930-tallet.³¹⁵

Moderne form og «gjengs innhold»

Funksjonalistisk utstillingsarkitektur var det også på andre utstillinger i samtiden, men i varierende grad. Stockholmsutstillingen i 1930 regnes for å være et gjennombrudd for «den nye stilen», funksjonalismen, og for en ny samfunnsform (mer om det nedenfor).³¹⁶ Ved de andre norske utstillingene i 1930, Trøndelagsutstillingen og Drammensutstillingen, var det også funksjonalistiske elementer, men i mindre grad enn ved Østfoldutstillingen, hevdes det.³¹⁷

Funkisbyggene ved Østfoldutstillingen «sto i kontrast til de eksotiske og eventyraktige byggverkene» ved Landsutstillingen i Bergen i 1928, skriver Grindland.³¹⁸ Kontrasten var også stor til Jubileumsutstillingen på Frogner i 1914

En annen funksjonalistisk orientert arkitekt som gjorde seg bemerket for utstillingsarkitektur, var Arne Korsmo (1900-1968). Han var arkitekt for flere utstillinger på 1930-tallet, som «Haldenmessen» i 1936, utstillingen «Moss 1937» og «Vi kan»-utstillingen i Oslo i 1938.³¹⁹

Ifølge kunsthistoriker Astrid Skjerven blir «Vi-kan»-utstillingen holdt for å være Norges svar på Stockholmsutstillingen i arkitektonisk henseende, der en rendyrket funksjonalistisk stil var det bærende element i utstillingens utforming og utsmykning.³²⁰ Angående forholdet mellom form og innhold skriver Skjerven at arrangørene fikk det som de ville: «(...) en oppsiktsvekkende ramme om et mer gjengs innhold.»³²¹

³¹³ Jakobsen 2018: 34-37; Grindland 2010: 9-10; Indre Smaalenenes Avis 05.06.1930 (s. 13) «Et besøk på Østfoldutstillingen»

³¹⁴ Morgenbladet 04.06.1930 (s. 1) «Østfoldutstillingen aapnes imorgen av kongen»; Indre Smaalenenes Avis 05.06.1930 (s. 13) «Et besøk på Østfoldutstillingen»; Smaalenenes Amtstidende 05.06.1930 (s. 4) «Østfoldutstillingen aapnet idag og gav et straalende billede fylkets liv og arbeide»

³¹⁵ Slagstad 1998: 182

³¹⁶ Bull 1988: 45; Garnert 1993: 188; Rudeng 1995: 51; Slagstad 1998: 181-182; Stav 1999: 45

³¹⁷ Stav 1999: 45

³¹⁸ Grindland 2010: 9

³¹⁹ Ringdal 1994: 306; Slagstad 1998: 183; Skjerven 2004: 22-29

³²⁰ Skjerven 2004: 23

³²¹ Skjerven 2004: 26

Østfoldutstillingen kan karakteriseres på samme måte. Arkitekt Arne Pedersens «ramme» var mer radikalt moderne og funksjonalistisk enn innholdet i Hovedutstillingen. Der Hovedutstillingen i stor grad var en oppsummering av fremskrittet og en mønstring av nåtidsstyrken, pekte den funksjonalistiske arkitekturen mot fremtiden. Denne kontrasten mellom form og innhold kan tolkes som en brytning mellom en tradisjonell og en modernistisk impuls.

For å nyansere bildet av Østfoldutstillingen må det påpekes at det fantes stemmer som mente at arkitekturen ikke var «ultramoderne», som Rudeng formulerte det.³²² En skribent med signaturen «Teg.» skrev flere innlegg i Østfold-aviser hvor vedkommende uttrykte sin begeistring for Arne Pedersens funksjonalistiske utstillingsanlegg:

«Utstillingens arkitektur, om ikke hypermoderne, så allikevel i pakt med tiden, har begeistret oss. (...) Her er de rene, klare linjer, det funksjonelle som dominerer. (...) Det moderne menneske vil også bare ha det som er blankt, klart og elegant. Funksjonalismen er maskintidens. På alle områder trenger vår tids skjønnhet frem.»³²³

Skribenten ergret seg over «tungvint og gammeldags» arkitektur i Sarpsborg, og spør retorisk: «Man kan da ikke si at 80 – 90 årenes byggemåte er i pakt med bilenes, flyvemaskinenes og elektrisitetens århundre?»³²⁴ Skribenten var positiv til blant annet elektrisitets- og industriavdelingene: «Her lærer publikum den gode smak som de er i pakt med.»³²⁵

At det fantes ulike oppfatninger av «den gode smak» i 1930, er tydelig når man tar i betraktning hvor stor plass som ble viet husfliden på Østfoldutstillingen, og at selv i forbindelse med elektrisiteten var ikke tradisjon forkastet.

Tradisjonsinspirert modernitet

Elektrisitet som moderne, men ikke historieløst

Det er liten tvil om at elektrisiteten i 1930 ble oppfattet som fremtidsrettet. I forrige kapittel så vi at Østfoldutstillingen hadde en egen elektrisitetsavdeling, som viste moderne teknologi og elektrisitetens anvendelse i hjemmet, landbruket og industrien. I katalogen for Vestfold fylkesutstillingen (1925), som var én av Østfoldutstillingens inspirasjonskilder, skrev lærer Sylfest Muldal:

³²² Rudeng 1995: 45

³²³ Glommen 23.08.1930 (s. 3) «Østfoldutstillingen slutter»

³²⁴ Glommen 23.08.1930 (s. 3) «Østfoldutstillingen slutter»

³²⁵ Glommen 23.08.1930 (s. 3) «Østfoldutstillingen slutter»

«Hvis man skal nevne noget enkelt som på en tydelig måte karakteriserer nutiden sammenlignet med forholdene for et par tiår tilbake, kan en neppe velge noget bedre enn elektrisiteten. Det elektriske lys er nu nådd til hver eneste gård i fylket.»³²⁶

Etnologen Jan Garnert skriver i boken «*Anden i lampan: Etnologiska perspektiv på ljus och mörker*» blant annet at Stockholmsutstillingen i 1930 var «en mässa för elektrisk belysning».³²⁷ Garnert hevder at 1930 et merkeår, som markerte overgangen fra en sparsommelig bruk av elektrisitet til en «elektrisk ljuskultur» med mer overdådig lysbruk. Innbakt i denne «lyskulturen» var en ny «vision av en framtidens stad» med belysning om natten og lysende reklameskilt.³²⁸ Elektrisiteten preget også kulturen i det svenske samfunnet, skriver Garnert:

«1930-talet var också det decennium då en rad av tidens författare och konstnärer i funktionalistisk anda hyllade det rationella samhället och industriteknikens omdaning av staden och människans levnadsvilkor. Den nya tidens hjärta och pulsåder fanns i städerna och elektriciteten var den nye tidens själ, en omistelig del av det moderna.»³²⁹

Det er dermed liten tvil om at modernitet og fremskritt ble knyttet til elektrisiteten. Det er derimot vanskelig å avgjøre om Østfoldutstillingen bar bud om en «elektrisk ljuskultur», selv om kveldsbelysningen fikk rosende omtale og at høyt elektrisitetsforbruk ble satt i sammenheng med moderniteten.³³⁰ Elektrisitetsavdelingen ved Østfoldutstillingen feiret elektrisitetens triumf, elektrisitetsutbyggingen hadde i 1930 trolig kommet lengre i Norge enn i Sverige.

Nestformannen for Østfoldutstillingens elektrisitetsavdeling, Kristian P. Fossum, skrev følgende i avisartikkel i desember 1929:

Samtidig med den store arbeidsledighet innfører vi mange produkter fra utlandet som våre ledige hender kunde fremstille. Utstillingen skal være et ledd i våre bestrebelser for å rette på denne mangel, og om mulig anspore til nyskaping og gjenoptagelse av et halvveis glemt og bortgjemt yrke.»³³¹

Kristian P. Fossum, som hadde utdanning fra Tyskland, hadde hatt stillingen som driftsbestyrer ved Sarpsborg elektrisitetsverk siden 1912.³³² Yrket Fossum siktet til i sitatet

³²⁶ Muldal 1925: 27

³²⁷ Garnert 1993: 188

³²⁸ Garnert 1993: 193-194

³²⁹ Garnert 1993: 195

³³⁰ Østfold Dagblad 06.06.1930 (s. 3) «En strålende eftermiddag og kveld på utstillingen»; Smaalenenes Social-Demokrat 10.06.1930 (s. 1) «Østfolds fremtid»

³³¹ Sarpsborg Arbeiderblad 18.12.1929 (s. 1) «Utstillingens elektricitetsavdeling»

³³² Indre Smaalenenes Avis 21.10.1936 (s. 4) [nekrolog]; Sarpsborg Arbeiderblad 22.10.1936 (s. 7) [dødsannonse]

over var «fremstillingen av elektrisk belysningsutstyr», som i stor grad ble importert fra utlandet.³³³ Videre skrev han:

Men det skulde være så morsomt om man også kunde få istand noget som var specifikt norsk, noget som bringer tanken hen på våre gamle norske ornamentter og kunstneriske motiver, våre eventyr, myter og sagn og sagaer. (...) Hvem vet, kanskje det kunde lede til at det opstår en småindustri for elektrisk utstyr i Østfold?»³³⁴

I tillegg til muligheten for sysselsetting ville Fossum invitere amatører til å prøve seg på slik fremstilling for så å stille ut resultatene på Østfoldutstillingen.³³⁵ Det interessante i denne sammenhengen er at Fossum etterlyste tradisjonsinspirert design på noe som hørte fremtiden til. Mer spesifikt skulle inspirasjonen komme fra «eventyr, myter og sagn og sagaer», altså noe som ble ansett som «specifikt norsk» fra den forrige gullalderen i norsk historie, før foreningstiden.

En lignende tendens til å søke tilbake til tradisjonene finner vi den stigende offentlige oppmerksomhet husfliden fikk i mellomkrigstiden.

Husflid som stolthet og ressurs

På Østfoldutstillingen var det utstilt gammel og ny husflid for å vise hva som fantes av bondeantikviteter i fylket og for å vise at tradisjonshåndverk fortsatt ble holdt i hevd og kunne være en nyttig attåtnæring i fremtiden.

En slik holdning til husfliden finner vi også ved den angivelig første fylkesutstillingen for husflid i 1926 ved Østfold Folkehøiskole på Mysen.³³⁶ Ved åpningen av husflidsutstillingen i 1926 var det flere selebre gjester. Disse var fylkestingets formann ordfører Anton H. Mysen, stortingsmann og senere statsminister Peder Kolstad, og Østfold Landbruksselskaps formann Kai Møller.³³⁷ Anton H. Mysen var som kjent en pådriver for Østfoldutstillingen og ble nestformann i hovedstyret for Østfoldutstillingen.³³⁸ Han sa blant annet følgende i åpningstalen i 1926:

«Nu i nedgangens tid var tiden kommet til igjen å slå til lyd for denne sak [husfliden], og vi har store mål. Her skal det slåes til lyd for gammel kultur og gammel tradisjon. Her må den eldre sette sin ære i å gå foran og så løftes de unge med.»³³⁹

³³³ Sarpsborg Arbeiderblad 18.12.1929 (s. 1) «Utstillingens elektricitetsavdeling»

³³⁴ Sarpsborg Arbeiderblad 18.12.1929 (s. 1) «Utstillingens elektricitetsavdeling»

³³⁵ Sarpsborg Arbeiderblad 18.12.1929 (s. 1) «Utstillingens elektricitetsavdeling»

³³⁶ Østfold Dagblad 29.07.1926 (s. 2) «Husflidsutstillingen på Mysen»

³³⁷ Nationen 29.07.1926 (s. 5) «Den store husflidsutstilling for Østfold»; Østfold Dagblad 30.07.1926 (s. 1) «Husflidens menn og kvinner samles til ting»

³³⁸ Hovedkatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 27; Sørbye 2000: 45

³³⁹ Østfold Dagblad 30.07.1926 (s. 1) «Husflidens menn og kvinner samles til ting»

Mysen så også potensialet i husfliden med tanke på sysselsetting, hvis den ble «fremmet systematisk» i en tid med betydelig arbeidsledighet.³⁴⁰ Det meste interessante er at ordfører Mysen, som åpenbart hadde tro på fremtiden, heller ville ha norsk tradisjonshåndverk fremfor «plyschmøbler, brüsseltepper og silkestrømper», som han formulerte det.³⁴¹

Anton H. Mysen var ikke alene om å ha et ønske om å fremme husfliden. Gunnar Hanssen i Østfoldutstillingen sekretariat skrev følgende om planen for husflidsavdelingen:

«Husfliden er anlagt som en mønstring av god, brukelig husflid. Slik som denne er irettelagt vil den sikkert gi støtet til planmessig og nyttig husflid i hjemmene, og man vil vel med tiden merke, at denne husflidsmønstringen har gjort sitt til å skape verdier og ikke minst inntekt for mangt et hjem.»³⁴²

På Østfoldutstillingen var det av «kvindelig» husflid utstilt blant annet strikkearbeider, vevnader, brodering og hekling, og av «mandlig» husflid var det utstilt møbler, bokbinding, metallarbeid og treskjæring.³⁴³

Formannen i husflidsavdelingens komite var Ellen Wessel. I tillegg til å stille ut husflidsprodukter anno 1930, hadde hun og komiteen også samlet inn gammel husflid. «Fru Wessel har samlet en mengde gamle saker, tildels meget gamle», skrev Smaalenenes Amtstidende.³⁴⁴ Mange av de gamle gjenstandene var samlet for å innrede «Alvimkjøkkenet», «Storstuen», «Gamlestuen» og «Loftet» i husflidsavdelingen.³⁴⁵

Man kan spørre seg hva som var hensikten med stille ut gamle interiører på en utstilling som skulle vise nåtidsstyrken og som retorisk pekte fremover. En mulig forklaring ligger i selve hensikten med Østfoldutstillingen. I en innstilling fra Mathiesen-komiteen fra 21. november 1928 var utstillingens hensikt å vise «(...) hvad fylket eier av gammel og ny kultur.»³⁴⁶ Dermed var det ikke bare i den kulturhistoriske avdelingen «gammel kultur» ble vist. En annen mulig forklaring var at den gamle husfliden skulle virke inspirerende. Å «ta mål av det

³⁴⁰ Østfold Dagblad 30.07.1926 (s. 1) «Husflidens menn og kvinner samles til ting»

³⁴¹ Østfold Dagblad 30.07.1926 (s. 1) «Husflidens menn og kvinner samles til ting»

³⁴² IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Db-L0006, Mappe 0001: «Reklame, trykksaker, annonser», vedlegg til brev fra Gunnar Hanssen til redaktører dat. 04.02.1930

³⁴³ Smaalenenes Social-Demokrat 03.06.1930 (s. 4) «Den største fylkesutstilling som er holdt i Norge»

³⁴⁴ Smaalenenes Amtstidende 05.06.1930 (s. 5) «Østfoldutstillingen aapnet idag og gav et straalende billede av fylkets liv og arbeide»

³⁴⁵ Husflidskatalogen, Østfoldutstillingen 1930: 121-127; Aftenposten 05.06.1930 (morgen) (s. 2) «Spinnerokken til heder og verdighet på hovedgården og på Østfold-gårdene»

³⁴⁶ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Sarpsborg rådmann/borgermester, Daa-L0010, Mappe 8H: «Utstillinger», brev fra Einar Mathisen til Sarpsborg formannskap dat. 21.11.1928

beste», som Anton H. Mysen skrev på åpningsdagen i 1930, kunne like gjerne være å ta mål av noe gammelt.³⁴⁷ Underforstått: de var flinke før i tiden også.

I tiden før Østfoldutstillingens åpning hadde Ellen Wessel og Lilly Weydahl i husflidskomiteen reist rundt i Østfold for å samle inn gamle gjenstander. Med seg hadde de interiørarkitekt Marie Karsten. I intervju med Karsten som kom på trykk i april 1930 sto det:

«Endelig ser det ut til at også Østfold skal bli «opdaget», sier hun, – som Telemark, Gudbrandsdalen eller andre steder i landet. (...) Bare de få turene jeg har fått gjort har overbevist mig om, at Østfolds befolkning har stått høit i kunstsans og husflid, og at mange, riktig mange, med pietetsfullhet har værnet om, og altså hatt forståelse av de verdier de har sittet inne med. Østfold har sin egen stil på de forskjellige felter. Farvene f.eks. mere matte, og rosemalingen ikke så tung som i Telemark. (...) For en arbeidsglede de har hatt for et par-tre generasjoner siden!»³⁴⁸

Karsten kom også med en oppfordring:

«Men nu må vi gjøre hvad vi kan for å få vevningen og husfliden i det hele op igjen. Den nulevende slekt må ta tradisjonen fra oldefedre, – og det er godt tegn til at så vil skje! Vi får håpe denne utstillingen vil gjøre sitt!»³⁴⁹

Husfliden i Østfold hadde altså «stått høit» og så forfalt, og det var et ønske om å få den «op igjen» ved å vise den frem på Østfoldutstillingen. Husflidsavdelingen ble i avisen Folkets Røst beskrevet som en «(...) mønstring av husfliden fra gammel tid og fra idag».³⁵⁰ Ikke bare viste avdelingen husflid fra Østfold, alle kommunene i fylket hadde sågar hver sin lille avdeling i husflidsavdelingen for å vise lokale spesialiteter.³⁵¹

Ved husflidsavdelingen var det utstilt gamle drakter i to montre i tillegg til en «kopi av østfolddrakt».³⁵² Østfolddrakten var «konstruert» av Marie Karsten og til utstillingen var det laget flere drakter.³⁵³ I en avisomtale sto det:

«Særlig en av dem var nydelig i sort, dypblaatt, hvitt og lyserødt. (...) Riktignok har den ikke de rette nasjonale farver – den er noget dansk-preget, mens saa er den jo østfoldsk, hvilket skulde være tilfredsstillende at bære for østfoldinger end draktene ovenfra landet.»³⁵⁴

Husflidsavdelingen kan forstås som å ha hatt to funksjoner, hvor den ene peker bakover og den andre fremover. Den første var å vise gammel stolthet ved å vise frem husfliden fra det

³⁴⁷ Aftenposten 05.06.1930 (morgen) (s. 5) «Den edle mannjevning og fredelige kappestrid»

³⁴⁸ Glommen 02.04.1930 (s. 1) «Arbeidsvilje og kunstsans i Østfold»

³⁴⁹ Glommen 02.04.1930 (s. 1) «Arbeidsvilje og kunstsans i Østfold»

³⁵⁰ Folkets Røst 07.06.1930 (s. 1) «Østfoldutstillingen fikk en strålende åpning»

³⁵¹ Smaalenenes Amtstidende 05.06.1930 (s. 5) «Østfoldutstillingen aapnet idag og gav et straalende billede av fylkets liv og arbeide»

³⁵² Husflidskatalogen, Østfoldsutstillingen 1930: 131-132

³⁵³ Ulvedalen 2011: 182-182, 186

³⁵⁴ Smaalenenes Social-Demokrat 05.06.1930 (s. 2) «Fra et besøk paa Østfoldutstillingen»

gamle bondesamfunnet i Østfold i førindustriell tid. Dette kan knyttes til tolkningen av at Østfoldutstillingen var en selvhevdelse for fylket også i kulturelt henseende. Siden den kulturhistoriske avdelingen på Borgarsyssel Museum hadde lite innhold om bondekulturen, var det husflidsavdelingen som skulle vise at Østfold kunne hevde seg i konkurranse med andre kjerneområder for «ekte» norsk bondekultur, som for eksempel Gudbrandsdalen, Telemark og Setesdal. I hvilken grad Østfolddrakten virkelig er «danskpreget», skal vi ikke diskutere her. Marie Karstens forslag til østfolddrakt vakte imidlertid ikke begeistring. «Dette hang antagelig sammen med datidens oppfatning av hvordan en bunad skulle være», skriver Janette Ulvedalen i sin bok om bunader i Østfold.³⁵⁵

Det er imidlertid en kjensgjerning at det var entusiasme rundt husflid i 1930. To år senere ble Østfold Husflidslag stiftet, og arbeidet med en Østfoldbunad kom i gang i 1936.³⁵⁶ Selvhevdelsen har også sammenheng med utbredelsen av bevissthet om regional identitet på starten av 1900-tallet, som Dag Hundstad beskrev som et «regionalt gjennombrudd».³⁵⁷ Interessen for husflid kan forstås i denne sammenhengen.

Den andre funksjonen var at husflidsavdelingen skulle virke inspirerende på de besøkende, inspirere dem til å bevare husfliden, og kommunisere at husflidsproduksjonen kunne bli en ekstra inntektskilde. Det interessante er at avdelingen kommuniserte et ønske om at østfoldingene skulle søke mot fortiden og tradisjonshåndverket for inspirasjon til husflidsarbeidet. Dette tyder på at historiebevisstheten var preget av en forestilling om at tradisjonselementer kunne brukes som en ressurs i nåtid og fremtid, og at man ikke skulle kaste vrak på alt det gamle. Dermed står husflidsavdelingen i kontrast til den funksjonalistiske arkitekturen, som representerte en helt annen holdning til fortid og tradisjon. Videre viser det at den tradisjonistiske og den modernistiske impulsen kan forenes i en fremtidsrettet husflid.

Husflidsavdelingen viser at historie og tradisjon hadde en sentral plass i en mønstring av nåtidsstyrken. Selv ikke i forbindelse med elektrisitet var tradisjonselementer uhørt. Som vi skal se var ikke Østfoldutstillingen noe unntak i den norske utstillingstradisjonen med tanke på kombinasjonen av tradisjon og modernitet.

³⁵⁵ Ulvedalen 2011: 186

³⁵⁶ Østfold Landbruksselskap 1980: 527-528; Ulvedalen 2011: 191

³⁵⁷ Hundstad 2015: 22-27

Tradisjon og modernitet ved utstillinger

Funksjonalismens agenda

Funksjonalismen som arkitektonisk stilretning var sterkt knyttet til en ny modernistisk tankegang, *den nye sakligheten*, som grep inn i både kunstformer og samfunnsformer. Det dreide seg om at et vitenskapelig og rasjonelt syn skulle være toneangivende i alle sammenhenger, og at det tradisjonsbundne måtte forkastes.³⁵⁸

Gunnar Larsen skrev som Dagbladets utsendte medarbeider, begeistret om den store Stockholmsutstillingen i 1930. Her ble funksjonalistisk arkitektur og *den nye sakligheten* «som ny livsform» presentert.³⁵⁹ Larsen rapporterte følgende fra Stockholm:

*«Nutid och morgondag! Det er det den er denne utstillingen. Derfor konkurrerer den ikke med Nidaros, og la oss se dem begge to! Nidaros er det forgangne, tradisjon som samles og knyttes. Men her i Stockholm er løftene om skjønnhet for idag, for morgendagen. Her er hvorledes vi skal ha det, med alle vår teknikks lettelser, med alle vår kulturs erfaringer.»*³⁶⁰

Larsen sammenlignet altså utstillingene i Stockholm og i Nidaros og konkluderte med at Trøndelagsutstillingen representerte «det forgangne» mens Stockholmsutstillingen representerte «morgendagen».

Østfoldutstillingen kan plasseres «mellom» disse to. Mens Østfoldutstillingen hadde et tydelige funksjonalistiske preg, takket være Arne Pedersen, hadde Trøndelagsutstillingens hovedområde på Nidarø ingen utpreget funksjonalistisk stil.³⁶¹ Når det gjelder innholdet derimot er det større likheter mellom de to norske utstillingene, altså ingen banebrytende modernitet.

Det nærmeste norsk utstillingstradisjon har kommet Stockholmsutstillingen i 1930, er «Vi kan»-utstillingen i Oslo 1938. Det er imidlertid enighet om at, til tross for en rendyrket funksjonalistisk stil, bar ikke utstillingen i seg noen radikale visjoner om fremtiden.³⁶² Ifølge Erik Rudeng var «bygdeframsyninga» i Hjørundfjord på Sunnmøre i 1938 mer representativ for norske utstillinger «i sin særnorske kombinasjon av folkelig fortidsdyrkelse og bramfri moderniseringsiver.»³⁶³

³⁵⁸ Slagstad 1998: 179

³⁵⁹ Slagstad 1998: 181

³⁶⁰ Dagbladet 16.05.1930 (s. 3) «Stockholm idag»

³⁶¹ Tønseth 1930: 102-105

³⁶² Rudeng 1995: 51; Gram 2007: 99

³⁶³ Rudeng 1995: 51-52

Dobbel orientering

Den doble orienteringen mot tradisjon og modernitet var til stede på Østfoldutstillingen. Særlig den kulturhistoriske avdelingen og husflidsavdelingen vitner om en interesse i å bevare tradisjoner og vekke stolthet, samtidig som Hovedutstillingen sett under ett var en mønstring av nåtidsstyrken og et springbrett for videre fremskritt.

Denne doble orienteringen var også finne på Jubileumsutstillingen i 1914, skal vi tro Espen Ytreberg:

«Den felles forestillingen som Jubileumsutstillingen søkte å fremme fremfor noen, var forestillingen om et moderne, forent og selvstendig Norge. Menneskene på Jubileumsutstillingen var samlet der i navnet til et visst idealbilde av Norge: fredelig, men samtidig opptatt av å hevde seg i forhold til andre land. Tradisjonsbevisst, men samtidig opptatt av modernisering og utvikling, og dypt preget av å skape en samstemt og forent nasjon.»³⁶⁴

Også 21 år senere ved Stjørdalsutstillingen i 1935 finner vi det samme. «Det er en imponerende mønstring av distriktets produksjon, kulturelle minnesmerker samt den store bygdehistoriske avdeling som man får se på ekserserplassen Værnes i utstillingsuken», skrev Nordre Trondhjems Amtstidende i forkant av utstillingen.³⁶⁵ Avisen Nidaros gjenga statsminister Johan Nygaardsvolds tale ved åpningen av Stjørdalsutstillingen, hvor det ble sagt:

«Våre bygdeutstillinger viser oss hvilke vakre ting vårt håndverk, vår hjemmeindustri, vårt hjemmearbeide og vår husflid kan skape, når det søkes tilbake til vår gamle bondekultur. Men denne påvirkning går videre. Den fører til at vi får syn for, og forståelse for hvilke verdier som finnes i det som enda er igjen av minner og ting fra gammel tid. Vi lærer å ta vare på dem, både de som har bygdehistorisk og de som har mere almen kulturhistorisk interesse.»³⁶⁶

Her er det tydelig at Nygaardsvold mener at historie og tradisjon har egenverdi, og at tradisjonselementer kunne være en ressurs i samtiden.

Den doble interessen for tradisjon og modernisering var et generelt trekk ved norske utstillinger i mellomkrigstiden, også i siste halvdel av 1930-tallet, som for eksempel ved utstillingen «Moss 1937» og ved bygdeutstillingen i Hjørundfjord året etter.³⁶⁷

Anders Houltz skriver at «det förflutna» (fortiden) fikk mindre og mindre plass på svenske utstillinger. Stockholmsutstillingen i 1897 var, ifølge Houltz, «full av historiska

³⁶⁴ Ytreberg 2014: 14

³⁶⁵ Nordre Trondhjems Amtstidende 03.09.1935 (s. 1) «Stjørdalsutstillingen»

³⁶⁶ Nidaros 16.09.1935 (s. 6) «Statsministeren maner til økonomisk samarbeid»

³⁶⁷ Ringdal 1994: 308-309; Rudeng 1995: 51-52

referenser».³⁶⁸ Disse kom til uttrykk for eksempel i utstillingen av teknologi og masseproduserte varer og i egne kulturhistoriske miljøer, som «Gamla Stockholm», for underholdningens og opplevelsens skyld.³⁶⁹ I 1897 var «(...) det förflutna integrerat i det moderna, på ett sätt som endast några decennier senare knappast längre var möjligt.»³⁷⁰ Ved Göteborgsutstillingen i 1923 var ikke historie allestedsnærværende, men var henvist til et eget utstillingsfelt der «Minneshallen» viste industrihistorie, og det historiske hadde i første rekke en pedagogisk rolle. I 1923 var «(...) det förflutna blivit till «ett främmande land» - behandlat med aktning», skriver Houltz.³⁷¹ Ved Stockholmsutstillingen i 1930 var det historiske konsentrert i «Svea Rike-utställningen» og spilte dermed «en reducerad roll».³⁷² Houltz skriver: «Stockholmsutställningen 1930 var lika uppfylld av nuet som Göteborgsutställningen 1923 var av det förflutna.»³⁷³ Ifølge Houltz befinner Göteborgsutstillingen i 1923 i skjæringspunktet mellom

«(...) de båda faser som Stockholmsutställningarna 1897 och 1930 brukar få representera. Utställningen och dess samtid präglades av spänning och motsättning mellan gammalt och nytt snarare än helgjuten enhetlighet. Därför har Göteborgsutställningen till skillnad från andra utställningar heller inte blivit till sinnebild för någon bestämd och tydlig tidsålder.»³⁷⁴

Østfoldutstillingen lar seg karakterisere på samme måte som Göteborgsutstillingen i 1923. Ved Østfoldutstillingen var i hovedsak de historiske elementene henvist til et eget område, den kulturhistoriske avdelingen. Samtidig viser den doble orienteringen ved Østfoldutstillingen at den heller ikke kan betraktes som å entydig representere tradisjonalisme eller modernisme. Både ved utstillingene og i samfunnet for øvrig eksisterte begge impulsene side om side.

Et historiebevisst samfunn

Den doble orienteringen mot tradisjon og modernitet som gjorde seg gjeldende på Østfoldutstillingen og på andre utstillinger i mellomkrigstiden, speiler en mer generell tendens. Historieinteressen, bevaringsviljen og diskusjonene om *det nasjonale* i mellomkrigstiden tyder på en orientering mot fortiden og en søken etter forankring.

Historikeren Arne Bergsgård, som var venstremann og målmann, sa følgende i en tale på Stiklestad i 1930:

³⁶⁸ Houltz 2003: 124

³⁶⁹ Ekström 1994: 170-177; Houltz 2003: 124

³⁷⁰ Houltz 2003: 125

³⁷¹ Houltz 2003: 124-125

³⁷² Houltz 2003: 124

³⁷³ Houltz 2003: 125

³⁷⁴ Houltz 2003: 125

«Den som er sjuk, taler um seg og sine sår. Me talar um oss stødt. (...) Her hjå oss er det nasjonale enno eit problem. Difor lyt me også tala og strida um det.»³⁷⁵

I mellomkrigstiden var *det nasjonale* et stridsemne blant annet fordi både de bygdenasjonale, representert blant annet ved målfolket, og de bynasjonale (byeliten) begge mente de representerte det norske.³⁷⁶ På flere kulturfelter, som musikk, litteratur og håndverk, var det interesse for nasjonal tradisjon, skriver Knut Kjeldstadli.³⁷⁷

Denne interessen gjaldt også næringslivet. Industribedriften Norsk Hydro ville i 1912 styrke sin merkevarebygging med en logo på sine eksportprodukter som var «kjent over hele verden» som «typisk norsk». Valget falt på Thorolf Holmboes (1866-1935) tegning av et vikingskip.³⁷⁸

Det tradisjonsbevisste samfunnet ble kritisert av blant annet arkitekter med et funksjonalistisk program. En av funksjonalismens talsmenn i Norge var arkitekt Johan Ellefsen som i artikkelen «Hvad er tidsmessig arkitektur?» fra 1927 tok et oppgjør med det han kalte «fortidsbegeistring»:

«Vi er neppe helt istand til å motta og bearbeide disse nye ideer herhjemme føre enn vi har tatt op vår store nasjonale fortidsbegeistring til nogen revisjon. Denne begeistring har hatt og har fremdeles sin store misjon. Uten den intet 1905. – Men det synes som den i den senere tid iallfall i vår arkitektur peker mer bakover enn fremover. Man har oparbeidet en organisasjon og en almen sympati for arbeidet med å bevare vore fortidsminner som det står all respekt av, og som turde tjene som forbillede for organisasjonen av arbeidet med fremtiden.»³⁷⁹

Ellefsen trekker frem to typer fortidsbegeistring. Den første «for vår gamle bondekultur» som ikke passet i byene, og den andre «for de overleverte stilarter» som var utdaterte.³⁸⁰ Det nye var «tidsmessighet, forenkling, klarhet og enhet», mente Ellefsen.³⁸¹ Funksjonalismen representerte moderniteten, som brøt med den tradisjonelle arkitekturen i Norge.³⁸²

Ved siden av interessen for historie og *det nasjonale*, var mellomkrigstiden også en periode med en modernistisk orientering og en økende amerikabegeistring, skriver Kjeldstadli.³⁸³ Det er imidlertid ikke nødvendigvis et motsetningsforhold mellom bevaring og modernitet. Heller

³⁷⁵ Bergsgård 1930: 489

³⁷⁶ Kjeldstadli 1994: 159

³⁷⁷ Kjeldstadli 1990: 242

³⁷⁸ Andersen 2005: 154-155

³⁷⁹ Ellefsen 1927: 164

³⁸⁰ Ellefsen 1927: 165

³⁸¹ Ellefsen 1927: 166

³⁸² Slagstad 1998: 180

³⁸³ Kjeldstadli 1990: 243-244

ikke Ellefsen var motstander av bevaringstanken. Anders Houltz skrev som kjent at «(...) musealisering är en av det moderna samhällets främsta kännetecken.»³⁸⁴ Talende nok ble en riksantikvarstilling opprettet i Norge i 1912.³⁸⁵

Det er dermed ikke sagt at modernitetens inntog utelukkende ble oppfattet som noe positivt. Historiker Odd-Bjørn Fure skriver at industrialiseringen førte til modernitetsskepsis i deler av det norske samfunnet.³⁸⁶ Historiker Edvard Bull d.e. uttalte seg i krasse ordelag om det moderne samfunnet i et avisinnlegg i 1919 i anledning Fortidsminneforeningens 75-årsjubileum:

«Norge stod jo lenger enn de fleste andre europeiske land utenfor den moderne kapitalistiske utviklingen. Men da det så først blev dradd inn i den, kom den som en bråere og voldsommere revolusjon enn de fleste andre steder. Hele vår gamle bondekultur som bygget på selvforsyning og naturalhusholdning, blev slått over ende; jernbane og telefon, separatorer og kjøpetenner, kraftfor og kunstgjødsel og margarin og amerikansk flesk feide vekk tradisjonene fra gammel tid, i håndverk og drakt, i matstell og møbler, i viser og eventyr, i tankegang og omgangstone, og kulturløshet og formløshet har bredt sig med uhyggelig fart utover bygdene. (...) Den gamle hjemmestrikkede lovottkulturen er uhjelpelig død i maskinenes tidsalder. Men den inneholdt på den andre siden så mange elementer av umistelig verdi for fremtiden, at det gjelder å redde mest mulig av den over i det nye samfund. Gjennem alle brytninger, om de enn er aldri så voldsomme, må et folk alltid bevare sammenhengen med sin egen fortid.»³⁸⁷

Formuleringen «bevare sammenhengen med sin egen fortid» kan tolkes både som at Bull mente at historie var relevant for det moderne mennesket og at man burde bestrebe seg på å finne denne sammenhengen. Angell (1994) hevder Norge var «uferdig som nasjon» i 1930, og at feiringene av Olavsjubileet må betraktes som et forsøk på å bøte på nettopp det.³⁸⁸ Fure (1996) føyer til at behovet

«(...) for å etablere en kontinuitet bakover i vår historie ble på 20-tallet ytterligere forsterket av det økonomiske og sosiale bruddet som industrialiseringen representerte. Det var således en dobbel bakgrunn for den sterke orienteringen mot fortiden som kom til å prege første del av mellomkrigstiden.»³⁸⁹

Den «sterke orienteringen mot fortiden» kom, som vi har sett, også til uttrykk på utstillingene i mellomkrigstiden. Om det sterke innslaget av historie og tradisjon på utstillingene skyldes modernitetsskepsis, en ung nasjons søken etter historisk kontinuitet eller den generelle

³⁸⁴ Houltz 2003: 21

³⁸⁵ Christensen 2011: 72

³⁸⁶ Fure 1996: 26-27

³⁸⁷ Bull 1933: 60

³⁸⁸ Angell 1994: 93-110

³⁸⁹ Fure 1996: 40

konservative nasjonalismens påvirkning på politikk og kulturliv på 1920-tallet³⁹⁰, er ikke lett å avgjøre. Det er imidlertid klart at utstillingenes historiske orientering kan knyttes til en generell tendens i samtiden. De skisserte årsakene ovenfor kan muligens forklare hvorfor de norske utstillingene hadde et sterkere innslag av historiske elementer enn de svenske. Siden Sverige i mindre grad var i en nasjonsbyggingsfase, var «behovet» for å vise frem historie mindre i Sverige enn i Norge.

Konklusjon

Formspråket og symbolbruken ved Østfoldutstillingen vitner om en tvetydig tidsmessig orientering. Den fremtidsrettede funksjonalistiske arkitekturen sto i kontrast til det mer tradisjonelle formspråket på plakaten og til Hovedutstillingens innhold, som i hovedsak viste nåtidsstyrken. Den doble orienteringen mot tradisjon og modernitet skapte kontrast mellom form og innhold i utstillingen, samtidig som den kom til uttrykk som nyskaping. Tradisjons-elementer fra folkediktning og tradisjonell husflid ble brukt som inspirasjon i henholdsvis design av elektriske armaturer og i ny husflid. Husflidsavdelingen viste også frem Østfolds kulturarv. Østfoldutstillingen var ikke noe unntak i måten historiske elementer kom til uttrykk på sammenlignet med andre norske utstillinger i mellomkrigstiden. Den doble orienteringen kan også sees i sammenheng med tendenser i samtiden, der både tradisjonalisme og modernisme ga perioden sitt særpreg.

I sum kan vi konkludere med at historie og tradisjon hadde en sentral plass både på Østfoldutstillingen og i samfunnet generelt. Det er tydelig at den aktualiserte historien hadde en funksjon i nåtiden. Og som vi har sett med eksemplene fra både husflid og elektrisk armatur, var *det moderne* ikke bare å bevare, men også å la seg inspirere av det tradisjonelle.

³⁹⁰ Bull 1988: 256-262; Fure 1996: 25-29

Kapittel 6: Konklusjoner

Oppsummering

Hensikten med denne oppgaven var å bruke Østfoldutstillingen som et prisme for å få innsikt i holdninger til historie, tradisjon og fremtid i 1930, ved å undersøke beskrivelser av utstillingens innhold både fra produksjons- og resepsjonssiden. Videre har jeg undersøkt hvordan Østfoldutstillingen forholder seg til utstillingstradisjonen og til strømninger i samfunnet generelt.

Som antydnet i kapittel 2 blir det for ensidig å forstå de norske mellomkrigsutstillingene kun som en del av tradisjonen fra verdensutstillingene og deres forløpere, som hadde opplysningsidealer som grunnstamme.

Erik Rudeng (1995) er den eneste som har skrevet generelt om norske utstillinger på første halvdel av 1900-tallet. Rudengs vinkling er de norske utstillingenes særtrekk kontra den europeiske tradisjonen som inspirerte dem. Riktignok skriver Rudeng om Selskapet for Norges Vel, som med basis i opplysningsidealene, arrangerte konkurranser og utstillinger på første halvdel av 1800-tallet, og som var i overensstemmelse med idealene for verdensutstillingene.³⁹¹ Videre fremstiller Rudeng de store utstillingene i Norge som elitepregede byfenomener.³⁹² Jeg mener Rudeng har lagt for liten vekt på Norges Vels og de tidlige sogne- og landhusholdningsselskapenes initiativer i landbrukssektoren som også kan forstås å være en del av den samme utstillingstradisjonen. Brita Brenna (2002) omtaler landhusholdningsselskapene i Norge fra 1770-tallet i sammenheng med den norske utstillingstradisjonen.³⁹³ Siden Brennans fokus er norsk deltagelse på verdensutstillingene til og med 1900, knyttes naturligvis ikke denne arven til norske utstillinger i mellomkrigstiden.

Derfor har jeg i denne oppgaven forsøkt å vise at de norske regionale utstillingene i mellomkrigstiden, særlig fylkesutstillingene, også må forstås i en tradisjon med dyrskuer, landbruks- og bygdeutstillinger. Det er lite hensiktsmessig å være streng i kategoriseringene fylkes- og landbruksutstillinger, da den glidende overgangen viser det nære slektskapet. Hvor mange avdelinger en landbruksutstilling må ha før den med rette kan kalles en

³⁹¹ Rudeng 1983: 4; Rudeng 1995: 39-40

³⁹² Rudeng 1995 35-48

³⁹³ Brenna 2002: 68, 73

fylkesutstilling, er mer et definisjonsspørsmål. Det jeg har kalt den *rurale utstillingstradisjonen* i Norge er et tema som fortjener videre undersøkelser.

Den nære forbindelsen mellom det eksisterende Borgarsyssel Museum og den kulturhistoriske avdelingen i 1930, preget utformingen av avdelingen. Museumsområdet hvor avdelingen var lagt, var fortsatt i en utviklingsfase på 1920-tallet, og museets ledelse utformet en plan for museets fremtid og fikk delvis realisert denne gjennom samarbeidet med Østfoldutstillingen. Sarpsborgs egen identitetsfortelling som en videreføring av middelalderens Borg, ble inkorporert i museets plan og dermed også i den kulturhistoriske avdelingen. Mye av den kulturhistoriske avdelingen var viet til Olav Haraldsson (den hellige) ettersom året 1930 var et Olavsjubileum, som ble feiret i hele landet. Det andre jubileet i 1930 var Østfold Landbruksselskaps hundreårsjubileum.

Østfoldutstillingens historiske orientering kom også til syne ved Hovedutstillingen. I landbruksavdelingen ble historiske elementer brukt for å skape kontrast mellom landbrukets stilling i 1830 og 1930, og dermed illustrere fremgang. Også i fylkes- og kommuneavdelingen ble fremgangen illustrert med statistikk som viste vekst. Elektrisitetsavdelingen inneholdt moderne, elektriske forbruksvarer og hjelpemidler innen mange bransjer. Samtidig ønsket avdelingens formann, Kristian P. Fossum, elektrisk armatur designet med tradisjonselementer fra «våre eventyr, myter og sagn og sagaer».³⁹⁴ Om Fossum fikk sitt ønske oppfylt, har jeg ikke fått klarhet i. En lignende tanke om en *tradisjonsinspirert modernitet* gjorde seg gjeldende i vyene for husflidens potensial, eksempelvis målbåret av Anton H. Mysen og Gunnar Hanssen, begge sentrale skikkelser i Østfoldutstillingen.

Utstillingens formspråk, symbolbruk og arkitektur speilet utstillingens tvetydige forhold til tradisjon og modernitet. Der utstillingens logo og plakat var tradisjonell og historisk forankret, var utstillingsarkitekturen funksjonalistisk og pekte mot fremtiden siden funksjonalismens agenda også innebar en ny, rasjonell samfunnsform.

Fortid, tradisjon og fremtid

Den overordnede problemstillingen for oppgaven var: Hva forteller historiebruken ved Østfoldutstillingen om holdninger til fortid, tradisjon og fremtid?

Holdninger til fortid og fremtid i betydning *historiens gang* var preget av en oppfatning av at historiens gang var stort sett oppadstigende og at vi mennesker er handlende aktører som kan

³⁹⁴ Sarpsborg Arbeiderblad 18.12.1929 (s. 1) «Utstillingens elektrisitetsavdeling»

bidra til videre fremskritt. Historie ble på Østfoldutstillingen brukt retorisk som kontrast og målestaver for utvikling. Ved å implisitt kommunisere at fylkets stilling var dårligere i fortiden og at stillingen hadde forbedret seg gjennom tiden, kunne utstillingen retorisk gjennom trendprosjeksjon vise at utviklingen ville fortsette i ønsket retning. Det er allikevel grunnlag for å hevde at historiens gang ikke ble oppfattet som rettlinjet og deterministisk (forutbestemt). Verdenskrigen og det turbulente 1920-tallet bidro trolig til en oppfatning om at utviklingen kunne gå i gal retning. Hovedkomiteens nestformann, Anton H. Mysen, sa i 1926: «Nu i nedgangens tid (...).»³⁹⁵ Og utstillingens sekretær, Gunnar Hansen, skrev i 1929: «Vi vet jo så inderlig vel at ikke alt er som det burde være.»³⁹⁶ Lærings- og opplysningsaspektet ved utstillingen illustrerer at vi mennesker kan virke inne på utviklingens retning. Gjennom å ta mål av det beste, lære av andre og orientere seg i markedet, kunne besøkende og utstillere bidra til en ønsket utvikling i en gjenreisningsperiode etter verdenskrigen.

Holdninger til fortid i betydning *vår historie* var preget av en tradisjon for en stolt, nasjonal historiefortelling. Historien ble oppfattet som var relevant i samtiden siden den kunne brukes retorisk for å styrke legitimiteten til den relativt unge, norske staten. Norge i 1930 var «uferdig som nasjon», ifølge Svein Ivar Angell, og nasjonsbyggingen var ikke ferdig.³⁹⁷ Ønsket om forankring og legitimitet kan sees i sammenheng med denne prosessen. Østfoldutstillingen knyttet an til det nasjonale Olavsjubileet i 1930 med en kulturhistorisk avdeling som viste Olavs betydning for landet og hans tilknytning til det gamle Borg.

Vektleggingen av middelalderen i den kulturhistoriske avdelingen var i tråd med venstretradisjonens oppfatning av perioden som en gullalder. Samtidig ble dansketiden behørig behandlet i Snekkenesbygningens mange rom, noe som både kan forstås i sammenheng med en *oppvurdering* av dansketiden til en betydningsfull periode i norsk historie. Vektleggingen av dansketiden kan også forstås som en nødvendighet for å skape en historisk kontinuitet fra det gamle Borg til det moderne Sarpsborg gjennom adelsslektene.

Den kulturhistoriske avdelingen ga Østfoldutstillingen et seriøst preg og ga Sarpsborg legitimitet. Sarpsborg ville fri seg fra bildet av at den *kun* var en fabrikkby, og vise at den også var en historisk by. I Morgenbladet dagen før åpningen sto det: «Faa kjender Sarpsborg som en historisk by. Navnet her god klang i vor moderne utviklings historie som sætet for en

³⁹⁵ Østfold Dagblad 30.07.1926 (s. 1) «Husflidens menn og kvinner samles til ting»

³⁹⁶ Sarpsborg Arbeiderblad 18.12.1929 (s. 1) «Utstillingens elektricitetsavdeling»

³⁹⁷ Angell 1994: 93-110

av landets største industrielle bedrifter.»³⁹⁸ Nettopp Borregaard-fabrikken, som det siktes til i avisartikkelen, og Borregaard herregård er samlet sett et godt bilde på Sarpsborgs identitet: Herregården er kontinuitetsbæreren fra middelalderen og fabrikken et symbol på det moderne.

Tilsvarende ble Østfold på utstillingen presentert som et industrialisert og elektrifisert fylke, men også som et område av historisk betydning. Gunnar Hanssen skrev i Glommen i mars 1930 følgende om avdelingen for grensevernet: «Østfold har helt siden Olav den Helliges tid inntatt en særstilling i vårt lands forsvar, hvorfor denne del av utstillingen vil kunne bli særlig interessant.»³⁹⁹ Også i husflidsavdelingen ble det lagt vekt på hva som særmerket Østfold innenfor den nasjonale rammen. I denne avdelingen ble utstilt gammel husflid for «(...) å vise hvordan kulturen er bevart på landsbygden enda. Der finnes mer enn noen aner», uttalte avdelingens formann Ellen Wessel til Aftenposten.⁴⁰⁰ En slik utstilling av tradisjonshåndverk kan også knyttes til Østfolds selvhevdelse.

Entusiasmen rundt husfliden i 1930 vitner om at tradisjon ble verdsatt. Tradisjonselementer var relevante i samtiden både fordi de hadde egenverdi som stolhetsskapende, og fordi de hadde verdi som inspirasjonskilde. Østfoldutstillingens historiske orientering ble balansert av en modernitetsiver. Sammenlignet med verdensutstillingen senere på 1930-tallet, var det en nøktern fremtidsvisjon som kom til uttrykk på Østfoldutstillingen. Utstillingen var heller en oppsummering av fremskrittet og en demonstrasjon av nåtidsstyrken der og da. Samtidig pekte forbruksvarer og elektriske bekvemmeligheter mot det moderne samfunnet. Den *double orienteringen* mot tradisjon og modernitet på Østfoldutstillingen, som til synelatende ikke ble poengtert i samtiden i de kildene jeg har undersøkt, var også synlig ved andre utstillinger og ellers i samfunnet. Dette viser at mellomkrigstidens interesse for nasjonal kultur og historie var forenelig med moderniteten.

Fellesskap og fellesgods

Mellomkrigstiden og særlig årene rundt 1930 var en polarisert tid i norsk historie. I en slik kontekst fremstår Østfoldutstillingen påfallende harmonisk. Både den tverrpolitiske enigheten om utstillingenes gjennomføring og de rosende avisomtalen uavhengig av politisk

³⁹⁸ Morgenbladet 04.06.1930 (s. 1) «Østfoldutstillingen aapnes imorgen av kongen»

³⁹⁹ Glommen 15.03.1930 (s. 1) «Østfoldutstillingens kulturhistoriske avdeling»

⁴⁰⁰ Aftenposten 05.06.1930 (morgen) (s. 2) «Spinnerrokken til heder og verdighet på hovedgården og på Østfold-gårdene»

tilhørighet, støtter dette bildet. Selv arbeiderpartiavisen Folkets Røst trykket en rosende artikkel om blant annet husflidsavdelingen.⁴⁰¹

Om Østfoldutstillingen var et *bevisst tiltak* mot et splittet samfunn, lar seg ikke avgjøre. I min gjennomgang av utstillingen har jeg ikke funnet noe potensielt kontroversielt innhold. Østfoldutstillingen fremstår nærmest uberørt av mellomkrigstidens mange konfliktlinjer. I forkant av utstillingen utspilte det seg riktignok noen små konflikter.

Spørsmålet om skjenkerett for øl og vin på Østfoldutstillingen kom opp høsten 1929 og viser at avholdsspørsmålet fortsatt var aktuelt. Det endte med flertall for skjenkerett.⁴⁰² Den samme høsten oppstod det en konflikt mellom anleggsarbeiderne og utstillingens ledelse angående lønn. Konflikten ble løst på fredelig vis ved at høyere lønn ble vedtatt utbetalt.⁴⁰³ Og som nevnt i kapittel 3, inneholdt en prolog til en jubileumsfest i Sarpsborg Cellulosearbeideres Forening april 1930 noen syrlige bemerkninger om Olavsjubileet samme år. I det store og hele virket imidlertid både en fylkesutstilling og nasjonal historie samlende i 1930.

Sluttord: En forsvunnet utstilling

En forsvunnet by er tittelen på Espen Ytrebergs bok fra 2014 om Jubileumsutstillingen i Kristiania i 1914. Tittelen viser til at den provisoriske «utstillingsbyen» i Frognerparken er borte og knapt ingen spor er synlige i dag. Det samme kan sies om Østfoldutstillingen. Hovedutstillingen på jordene sør for Sarpsborg sentrum ble revet og materialene ble gjenbrukt.⁴⁰⁴ Langs Oscar Pedersens vei, der utstillingen lå, er det den dag i dag vidstrakte jorder. Deler av den kulturhistoriske avdelingen derimot gjemmer seg åpenlyst på Borgarsyssel Museum. Etter utstillingens slutt godtok museet et tilbud om å overta Olavsbygningene og innlemme dem i museet, og der har de blitt. Olavsbygningene (stenhuggerhallen, våpenhuset og kapellet) er i så måte det eneste som er igjen av Østfoldutstillingen i dag.

⁴⁰¹ Folkets Røst 07.06.1930 (s. 1) «Østfoldutstillingen fikk en strålende åpning»

⁴⁰² Sarpsborg Arbeiderblad 25.11.1929 (s. 4); Smaalenenes Social-Demokrat 11.12.1929 (s. 3)

⁴⁰³ IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930, Aa-L0002, *Møtebok for byggeutvalget, referat fra møter dat. 04.11.1929 og 05.11.1929.*

⁴⁰⁴ Grindland 2010: 29-30

Kilder

Arkiv

IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Østfoldutstillingen 1930

Aa-L0002 Byggeutvalget (møtebok)

Ab-L0002 Gruppe VI: Elektrisitetsavdelingen (møtebok)

Da-L0001 Korrespondanse, kronologisk

Db-L0003 Korrespondanse vedr. forberedelser og påmeldinger

Db-L0006 Markedsføring, profilering

X-L0001 Trykksaker for Østfoldutstillingen

IKA Østfold, Sarpsborg kommunes arkiv, Sarpsborgs rådmann/borgermester

Daa-L0010, mappe 8H: Utstillinger

Borgarsyssel Museums arkiv, brevarkivet 1928-1930

Aviser

Avisartiklene brukt i denne oppgaven er hentet fra Nasjonalbibliotekets avisdatabase ved å bruke ulike søkeord. Artiklene er hentet fra disse avisene:

Aftenposten, Buskerud Blad, Dagbladet, Folkets Røst, Fredrikshald Avis, Fredrikstad, Dagblad, Glommen, Halden, Halden Arbeiderblad, Indre Smaalenenes Avis, Jarlsberg og Larviks Amtstidende, Kongsberg Tidende, Lofotposten, Morgenbladet, Nationen, Nidaros Nordre Trondhjems Amtstidende, Nord-Trøndelag og Nordenfjeldske Tidende, Nordtrønderen, Sarpsborg Arbeiderblad, Smaalenenes Amtstidende, Smaalenenes Social-Demokrat, Varden, Østfold Dagblad, Østlendingen, Østlands-posten

Kataloger

Katalog for Hovedutstillingen:

Hovedkatalog: Østfoldutstillingen i Sarpsborg 1930

Katalog for den kulturhistoriske avdelingen:

Olavsjubileet i Sarpsborg 1930: den kulturhistoriske utstilling

Katalog for husflidsavdelingen:

Husflidskatalog: Østfoldutstillingen i Sarpsborg 1930

Litteratur

Aagedal, O. (2017). Innleiing: å feire fortida. I: O. Aagedal, P. K. Bortvar & Å. Brottveit (Red.), *Kunsten å jubilere: Grunnlovsfeiring og minnepolitikk* (s. 11-22). Oslo: Pax Forlag

Aavitsland, K. B. (2014). *Harry Fett: Historien er lengst*. Oslo: Pax Forlag

Alsvik, A. H. (2010). *Stiklestadmyten: Fire scener i utviklingen av en nasjonal minnerite* (Masteroppgave, Universitetet i Oslo). Hentet fra <https://www.duo.uio.no/handle/10852/26625>

Amundsen, A. B. (2003). Museet for fortelling: Sted, rom og fortellingsunivers. I: A. B. Amundsen, B. Rogan & M. C. Stang (Red.), *Museer i fortid og nåtid: Essays i museumskunnskap* (s. 70-94). Oslo: Novus forlag.

Andersen, K. G. (2005). *Flaggskip i fremmed eie: Hydro 1905-1945. Hydros historie 1905-2005*. Oslo: Pax Forlag

Andresen, T. (1999). *Med strømmen i 100 år: Østfold energi 1900-2000*. Østfold Energi AS

Angell, S. I. (1994). *Frå splid til nasjonal integrasjon: norsk nasjonalisme i mellomkrigstida*. Oslo: Norges forskingsråd, KULTs skriftserie nr. 29/NASJONAL IDENTITET nr. 4

Aronsson, P. (2004). *Historiebruk: att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur

- Bennet, T. (2005). *The Birth of the Museum: History, theory politics*. London: Routledge
- Bergsgård, A. (1930). Kvifor Stiklestad? *Kirke og kultur*, 37, s. 485-492
- Brenna, B. (2002). *Verden som ting og forestilling: Verdensutstillinger og den norske deltakelsen 1851-1900* (Doktorgradsavhandling). Universitet i Oslo, Oslo
- Bull, E. d.e. (1933). *Historie og politikk*. Oslo: Tiden Norske Forlag
- Bull, E. d.y. (1988). *Klassekamp og fellesskap. Norges historie bind 13*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag
- Buskerud Landbrukssekskap (1932). *Jubileumsutstillingen Drammen 1930: Buskerud Landbrukssekskaps 100-års-jubileum*. Drammen: Buskerud Landbrukssekskap
- Bøgh, C. G. (1929). *Landsutstillingen Bergen 1928: reiseliv, sport, hotellvesen, husflid, brukskunst: Beretning*. Bergen: John Griegs Forlag
- Christensen, A. L. (2011). *Kunsten å bevare: Om kulturminnevern og fortidsinteresse i Norge*. Oslo: Pax Forlag
- Coldevin, A. (1950). *Sarpsborg gjennom hundre år: 1839-1939*. Sarpsborg: Sarpsborg kommune
- Dahl, O. (1990). *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget
- Ellefsen, J. (1927). Hva er tidsmessig arkitektur? *Byggekunst: Norske arkitekters tidsskrift for arkitektur og anvendt kunst*, 9, s. 161-176
- Eriksen, A. (1999). *Historie, minne og myte*. Oslo: Pax Forlag
- Eriksen, A. (2009). *Museum: En kulturhistorie*. Oslo: Pax Forlag

- Ekström, A. (1994). *Den uställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*. Stockholm: Nordiska Museets Förlag
- Fett, H. (1909). *Norske kirker i middelalderen*. Kristiania: Norsk folkemuseum
- Fett, H. (1951). *Museet på viet mark*. Kunst og Kultur, vol 34, s. 225-254
- Folkenborg, H. R. (2018). *Én fortid – mange fortellinger: Introduksjon til historiebruk*. Oslo: Cappelen Damm.
- Fossen, A. B. (2009). Den internasjonale Fiskeriutstillingen i Bergen i 1865 – den første i Skandinavia, I: J. F. Kroepelien (Red.), *Utstillingsbyen: Utstillinger og store arrangement i Bergen* (s. 9-25). Bergen: Bodoni Forlag/Bergen Historiske Forening
- Fure, O. B. (1996). *Norsk utenrikspolitiske historie, bind 3: Mellomkrigstiden 1920-1940*. Oslo: Universitetsforlaget
- Garnert, J. (1993). *Anden i lampan: Etnologiska perspektiv på ljuskultur og mørker*. Stockholm: Carlssons Bokförlag
- Giddens, A. (1992). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (2. opplag). Cambridge: Polity Press
- Gram, G. O. (2007). «Vi kan – gå, se og lær». (Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo). Hentet fra <https://www.duo.uio.no/handle/10852/23644>
- Greenhalgh, P. (2011). *Fair World: A History of World's Fairs and Expositions, from London to Shanghai, 1851-2010*. Berkshire: Papadakis Publisher,
- Grieg [1937] (2017). Utstillingskatalog for «Moss 1937». Reproduksjon utgitt av Moss by- og industrimuseum
- Grindland, K. (2010). *Fotografier fra en utstilling: Østfoldutstillingen i Sarpsborg 1930*. Østfoldmuseenes skriftserie nr. 4

- Gundersen, A. T. (2020, 19. september). Bygdeutstillingen 1932. Hentet fra <https://spydeberghistorien.no/bygdeutstillingen-1932/> (sist lest 20.09.2021)
- Hagemann, G. (2010). Kjøkkenet som samfunnsprosjekt. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 34 (4), s. 290-310. Hentet fra <https://www.idunn.no/tfk/2010/04/art06>
- Haugse, S. (1973). *Rakkestad Sogneselskap gjennom 150 år: 1823-1973*. Rakkestad Sogneselskap
- Hodne, B. (2002). *Norsk nasjonalkultur: En kulturpolitisk oversikt* (2. utgave). Oslo: Universitetsforlaget
- Hofstad, M. B. (2007). De norske Sogneselskap og deres rolle i folkeopplysningen på 1800-tallet. *Byminner: tidsskrift for Oslo Museum*, 4, s. 12-25
- Houltz, A. (2003). *Teknikens tempel: modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen 1923*
- Hundstad, D. (2015). *Agder Historielag 1914-2014 – En lokalhistorisk reise*. Kristiansand: Agder Historielag
- Jakobsen, S. M. (2018). *Sarpsborgarkitekten Arne Pedersen*. Sarpsborg: Eget forlag
- Karlsson, K. G. (2016). Historia, historiedidaktik och historiekultur – teori og perspektiv. I: K. G. Karlsson & U. Zander (Red.), *Historien är närverande: Historiedidaktik som teori og tillämpning* (s. 13-89). Lund: Studentlitteratur
- Kaus, K. (1996). *Viktige trekk fra Norges vels historie 1809-1995*. Det Kgl. Selskap for Norges Vel
- Kayser Nielsen, N. (2010). *Historiens forvandlinger: Historiebrug fra monumenter til oplevelsesøkonomi*. Århus: Aarhus Universitetsforlag

Kirkhusmo, A. (1997). *Trondheims historie 997-1997, bind 5: Vekst gjennom krise og krig: 1920-1964*. Oslo: Universitetsforlaget

Kirkhusmo, A. (2005). *Sosiale og kulturelle spenninger i trøndersamfunnet*, s. 285-302. I: A. M. Trevik, P. T. Sandvik, A. Kirkhusmo & O. S. Stugu (Red.), *Trøndelags historie, bind 3: Grenda blir global, 1850 til 2005*. Trondheim: Tapir Akademiske Forlag

Kjeldstadli, K. (1990). *Oslo bys historie, bind 4: Den delte byen, fra 1900 til 1948*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag

Kjeldstadli, K. (1994). *Aschehoughs norgeshistorie, bind 10: Et splittet samfunn, 1905-35*. Oslo: H. Aschehough & Co.

Kjos, S. (1930). *Vestfold Landbruksselskap: 1830-1930*. Tønsberg: Vestfold Landbruksselskap

Latham, K. F. & Simmons, J. E. (2014). *Foundations of Museum Studies: Evolving Systems og Knowledge*. Santa Barbara: Libraries Unlimited

Nordland Landbruksselskap (1929). *Nordlands Landbruksselskap (Nordland Amt Landhusholdningsselskab) 1876-1926*. Bodø: Nordland Landbruksselskap

Melve, L. (2010). *Historie: Historieskriving frå antikken til i dag*. Oslo: Dreyers Forlag

Muldal, S. (1930). Vestfold fylke. I: *Vestfold fylkesutstilling, Tønsberg 30. juli-16. aug., 1. okt.-4. okt. 1925: Katalog over deltagere m. v.* (s. 3-7)

Myklebust, D. (1988). *Tre restaureringer sett i historisk perspektiv*. I: Myklebust, D. (Red.), *Kulturarv og vern: bevaring av kulturminner i Norge* (s. 25-34). Oslo: Universitetsforlaget/Riksantikvaren

Norges Varemesse (1930). *Norges Varemesse 1920-1930*. Oslo: Norges Varemesse

Pedersen, A. (1930). Østfoldutstillingen i Sarpsborg 1930. *Byggekunst: Norske arkitekters tidsskrift for arkitektur og anvendt kunst*, 12, s. 157

Pedersen, S. H. (2005). Lo kirke på Sverresborg og dens merkelige skjebne. *Trondhjemske samlinger*, s. 73-86

Ringdal, N. J. (1994). *Moss bys historie, bind 3: Perioden 1880-1990: århundreskifte, mellomkrigstid, verdenskrig og rettsoppgjør, etterkrigstid, den nære fortid*. Moss kommune

Rode, F. W. (1930). *Trøndelagsutstillingen: offisiell beretning, 1. del*. Trondheim: Trøndelagsutstillingen

Rudeng, E. (1983). Fremskrittets fester. *Byminner: tidsskrift for Oslo museum*, (3), s. 2-8

Rudeng, E. (1995). Verdensutstillinger og norske utstillinger: Internasjonal tradisjon og norske sætrekk. *Dugnad: Tidsskrift for etnologi*, (1), s. 31-56

Rüsen, J. (1987). Historical Narration: Foundation, Types, Reason. *History and Theory*, 26(4), 87-97. <https://doi.org/10.2307/2505047>

Rydell, W. R. (1993) *World of Fairs: The Century-of-Progress Expositions*. Chicago: The University of Chicago Press

Sandmo, E. (2015). *Tid for historie: En bok om historiske spørsmål*. Oslo: Universitetsforlaget

Sandvik, P. T. (2018). *Nasjonens velstand: Norges økonomiske historie 1800-1940*. Bergen: Fagbokforlaget

Shetelig, H. (1944). *Norske museers historie: festskrift til Thor B. Kielland på 50-årsdagen 9.12.1944*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag

Skjerven, A. (2004). *Innledning*. I: E. T. Bøe, A. Skjerven & J. Brønne (Red.), *Arne Korsmo: arkitektur og design*. Oslo: Universitetsforlaget

Skulberg, H. & Torgersen, H. (1930). *Smaalenenes amts landhusholdningsselskap og Østfold landbruksselskap i 100 år: 1830 - 20. des. - 1930*. Utgitt av Selskapene

Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag

Stav, I. E. (2001). Fra «Ny Frankrike» til funkis: Arbeiderboliger for Borregaard 1918-1931. *St. Olavs Vold: Borgarsyssel Museums årbok*, nr. 6, s. 100-114

Stenseth, H. (1999). Oscar Schie – en foregangsmann i en brytningstid. *Mindre-Alv: årbok for Fredrikstad museum*, nr. VIII, s. 39-50

Stugu, O. S. (2015). *Norsk historie etter 1905: Veggen mot velstand* (2. opplag). Oslo: Det Norske Samlaget

Stugu, O. S. (2016). *Historie i bruk* (2. utgave). Oslo: Det Norske Samlaget

Svendsen, Å. (2004). *Østfolds historie. Bind 4. Fylke i grenseland*. Sarpsborg: Østfold Fylkeskommune

Søndenå, O. (2006). «Alt dette makalause»: Fra verdensutstillinger til Landsutstillingen i Bergen 1928. I: Greve, S. (Red.), «*Ferdig mens De venter*»: Portretter fra *Landsutstillingen i Bergen 1928*. Bergen: Bymuseet i Bergen/Universitetet i Bergen

Sørbye, O. (2000). *Olavs dag i Olavs by: olsokfeiringene i Sarpsborg 1915-1942*. Sarpsborg Rotary Club

Sørbø, J. I. (2009). *Ørneflukt og ormegard: Ein biografi om Olav Aukrust*. Oslo: Det Norske Samlaget

Tønseth, R. (1930). Trøndelagsutstillingen 1930: Utstillingen på Nidarø. *Byggekunst. Norske arkitekters tidsskrift for arkitektur og anvendt kunst*, 12, s. 102

Tretvik, A. M. (2004). *Lokal og regional historie*. Oslo: Det Norske Samlaget

Ulvedalen, J. (2011). *Bunader i Østfold: Fra folkelig mote til bunader*. Halden: Ask Forlag

Ulvund, F. (2009). «De store utstillinger er børn av vor tid»: Bergensutstillinga 1898.
I: Kroepelien, J. F. (Red.), *Utstillingsbyen: Utstillinger og store arrangement i Bergen*
(s. 27-64). Bergen: Bodoni Forlag og Bergen Historiske Forening

Vinje, Aa. O. (1871). *Ferdaminni fraa Sumaren 1860*. Christiania: Det Norske Samlaget

Wergeland, H. (1853). *Henrik Wergelands Samlede Skrifter, bind 7*. Christiania: Chr.
Tønsbergs Forlag

Wessel, E. (1933). *Borregaard: en norsk storgårds historie*. Oslo: Aschehoug

Wisløff, F. (1946). *Østfoldarv og Østfoldminne: festskrift i anledning Borgarsyssel Museums
25 års jubileum*. Sarpsborg: Borgarsyssel Museum

Ytreberg, E. (2014). *En forsvunnet by*. Oslo: Forlaget Press

Zeiner-Henriksen (1996). *Norges varemesse gjennom 75 år*. Oslo: Norges varemesse

Østfold Landbruksselskap (1980). *Fra sigden til skurtreskeren: landbruket i Østfold 1830-
1980*. Sarpsborg: Østfold Landbruksselskap

Øy, N. E. (1983). *Avisliv og avisdød i Østfold*. Østfold Journalistlag

